MOKSLO LIETUVA

2009 m. balandžio 9 d. LIETUVOS MOKSLININKŲ LAIKRAŠTIS Nr. 7(407)

Leidžiamas nuo 1989 m., du kartus per mėnesį Kaina 3 Lt

ANKSTYVOJI VILNIAUS PILIŲ PRAEITIS

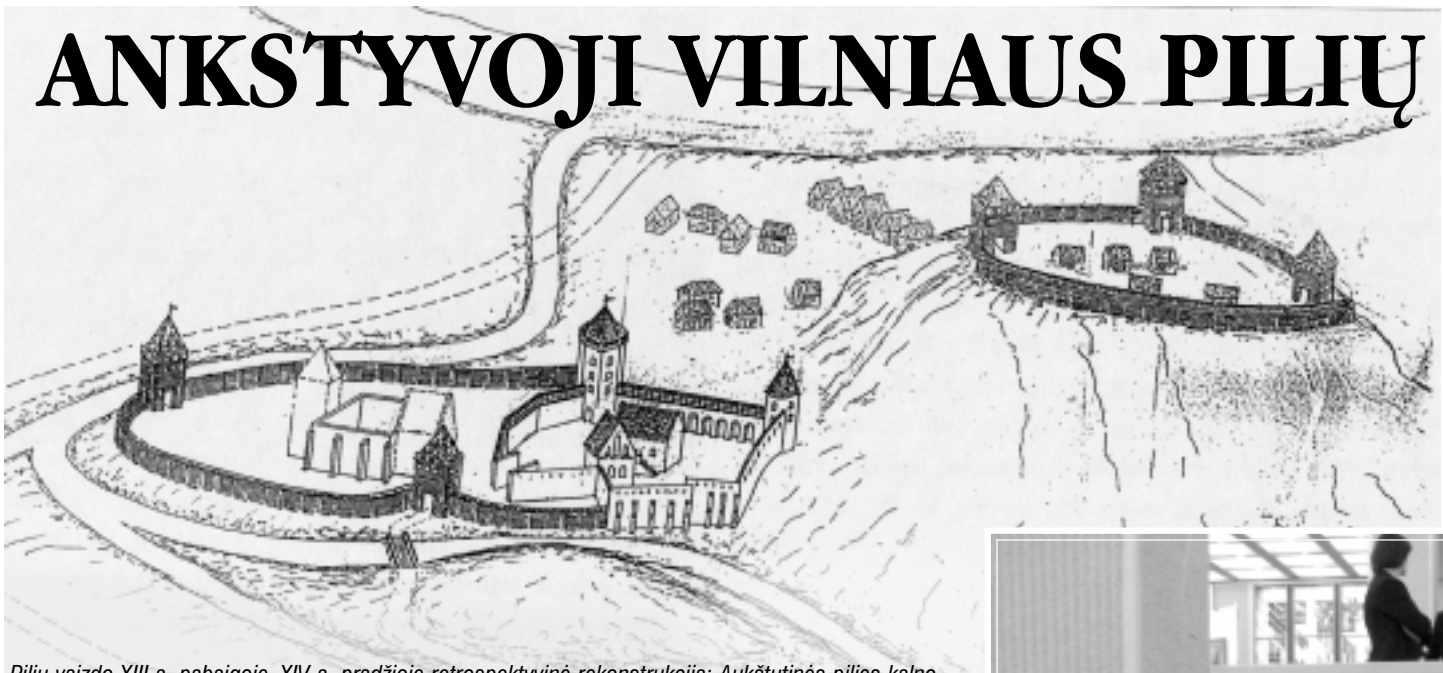

Pilių vaizdo XIII a. pabaigoje–XIV a. pradžioje retrospektyvinė rekonstrukcija: Aukštutinės pilies kalno papėdėje – Žemutinės pilies mažasis aptvaras; į kairę nuo jo – pirmosios Katedros sienos po gaisro. Pilies kalne tuo metu buvusios medinės pilies aptvaras su gynybiniais bokštais

Gedimino Zemlicko nuotrauka

Knygos „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai“ pristatymas LR Seime: Seimo narė Auksė Ramanauskaitė-Skokauskienė, paskutiniojo Lietuvos partizanų vado Adolfo Ramanausko duktė, su knygos autoriumi dr. Napaliu Kitkausku ir leidyklos „Kultūra“ vadovu Antanu Staponkumi (kairėje). Už jų – Lietuvos nacionalinio muziejaus „LDK Valdovų rūmai“ skyriaus vedėjas Gediminas Gendrėnas

Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos tyrinėjimus Napalys pradėjo beveik prieš pusšimtį metų. Į tą laikotarpį telpa ir jo Karaliaučiaus krašte atliktas – pasakykime labai paprastai, be patoso – architektūrinis žygdarbis. Tai jis tame krašte iš griuvėsių prikėlė Tolminkiemio (dabar – Čistyje Prudy) bažnyčią, restauravo buvusios klebonijos pastatą – lietuvių pasaulietinės literatūros pradininko Kristijono Donelaičio svarbiausius memorialinius paminklus. Žinoma, turėjo tuomečių Lietuvos vadovų ir oficialių institucijų palaiminimą bei įvairiopą paramą, bet taip ramiai, profesionaliai, o iš šalies žvelgiant, lyg ir be didesnių pastangų šią pakankamai sudėtingą užduotį galėjo įgyvendinti nebent Napalys Kitkauskas.

Visus tuos metus liko ištikimas Lietuvos širdies – Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje esančių pastatų, taip pat neišlikusių, vien pamatų liekanomis tūnančių po žeme, – tyrinėjimams. Su istoriku Adolfu Raulinaičiu atlikdami visai kitą užduotį aptiko mūrus, kuriuos tiriant toliau išryškėjo keturkampės formos statinio pamatų liekanos. Specialistai mano, kad tai buvusios Mindaugo katedros pamatai, iškilę gal dar ankstesnės Perkūno šventyklos vietoje. Napalio atidumo ir profesionalios nuovokos dėka galime didžiuotis turį bene seniausią Lietuvoje Vytauto laikų Kristaus nukryžiavimą vaizduojančią freską Katedros požemiuose.

Pastebėtina, kad dr. Stasys Abramauskas 1990 metais Vokietijoje skaitytame pranešime Vilniaus Arkikatedros požemiuose rastą freską vertino kaip būdingą Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei kūrinį, sukurtą poromaninės, gotikinės ir bizantinės (susietos su Juodosios jūros šiaurės ir vakarų pakraščių regionu) kultūrų įtakoje. Be abejo, ši freska sukurta tos pačios mokyklos, dirbusios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, meistrų, kurie po antrojo Lietuvos

Nukelta į 8 p.

Kupiškio krašto stiprybės knyga

Norime to ar ne, gyvename kultūros ženklų pasaulyje. Užtenka ištarti „Kupiškis“ ir mintyse iškyla garsiosios *Senovinių kupiškėnų vestuvės*, taip giliai įsirėžęs atmintin teatralizuotas vaidinimas. Scenai režisieriaus Povilo Zulono pritaikytos vestuvės tapo ir visos Lietuvos kultūros dalimi, juk jas žiūrėjo kone visi Lietuvos gyventojai. Jeigu ir ne teatrų ar kultūros namų salėse, tai per Lietuvos televiziją.

Garsi ir šio krašto knyga – Elvyros Glemžaitės-Dulaitienės *Kupiškėnų senovė* (1958). Sunku būtų įsivaizduoti etnografijos ar etnologijos barą varantį mokslininką, kuris nesinaudotų šia knyga kaip parankine tyrinėjimų priemone.

Taip pat ir monografija *Kupiškio kraštas*, kurią 1997 m. Kupiškio rajono savivaldybė išleido su Lietuvos istorijos institutu. Būtinai paminėsime ir *Kupiškėnų enciklopediją*, kurios I tomą 2006 m. išleido Vilniaus dailės akademijos leidykla. Jos sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius istorikas ir

Nukelta į 5 p.

2–3 p. KOKIA BUS LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA

4 p. CILIVIZACINIŲ IŠŠŪKIŲ AKIVAIZDOJE

10–11 p. SALOMĖJA NĖRIS PARYŽIUJE

12–13 p. KRAUJAGYSLĖS – TAI GYVAS ORGANIZMAS

14, 15 p. PRISIMENAMAS J. GERULIS IR V. FALKENHANAS

Balandžio 21 dieną vyks Lietuvos mokslų akademijos prezidento rinkimai. Iškelti ir rinkimuose sutiko dalyvauti du kandidatai: Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys prof. Valdemaras RAZUMAS ir Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys prof. Zenonas Rokus RUDZIKAS. Pateikiame kandidatų į Lietuvos mokslų akademijos prezidentus veiklos programas ir žinias apie jų mokslinę ir organizacinę veiklą.

LIETUVOS MOKSLŲ

Akad. VALDEMARO RAZUMO, kandidato į Lietuvos mokslų akademijos prezidentus, glausta veiklos programa ir trumpos žinios apie mokslinę bei organizacinę veiklą

GLAUSTA VEIKLOS PROGRAMA

Mokslo akademijų „pasaulis“ šiandien nėra vienalytis. Akademijos skiriasi veiklos tikslais ir metodais, „svoriu“ savo šalies mokslo ir studijų institucijų sistemoje, taip pat lyginant jas su kitų šalių mokslo akademijomis. Tačiau **bendra visų mokslo akademijų misija, sutelkus iškiliausius mokslininkus, – imtis iniciatyvų, kurios stiprintų krašto gerovę, prisidėtų prie mokslo, socialinės, kultūrinės ir ekonominės jo plėtros**. Taip pat visas akademijas istoriškai visada vienijo ir turėtų vienyti trys pagrindiniai tikslai: **1) ugdyti visuomenės kritinį mokslinį mąstymą, 2) nuosekliai skatinti aukšto lygio mokslinius tyrimus ir 3) puoselėti mokslo nepriklausomybę ir laisvę.**

Kaip Lietuvos mokslų akademija turėtų įgyvendinti tą bendrąją misiją?

Pirma, būtina užtikrinti nuolatinį, aktyvų išsimokslinimo ir mokslo propagavimą. Tam galima pasitelkti įvairias formas: temines konferencijas, susirinkimus, seminarus, diskusijas. Jas būtina rengti ne tik tarp akademijos narių, bet ir tarp narių bei ne narių, tarp akademijos bei kitų mokslo ir studijų institucijų – tiek šalies viduje, tiek ir užsienyje. Išsimokslinimo ir mokslo propagavimas šalyje turi turėti aiškią tarptautinę dimensiją. Tarptautiniai kontaktai, mokslininkų vizitai, periodinių mokslo ir kitų leidinių mainai su užsienio kolegomis yra būtini šiam akademijos uždaviniui įgyvendinti. Akivaizdu, kad moksliniai svarstymai veiksmingi tik tada, kai į juos įsitraukia visi žymiausi šalies mokslininkai, taigi iš čia kyla keli samprotavimai dėl akademijos narių atrankos:

1. *Vienintelis akademijos nario atrankos kriterijus turi būti jo moksliniai pasiekimai.* Politiniai, ideologiniai ar socialiniai kriterijai akademijai nepriimtini. Administraciniai ar vadybiniai gebėjimai galėtų būti tik papildomi/antriniai kriterijai, jokiu būdu negalintys atstoti moksliškumo reikalavimo standarto. Iki tam tikro amžiaus visi akademijos nariai turi turėti vienodą statusą, t. y. neturi būti skirstomi į „kategorijas“ (tikrieji, korespondentai, ekspertai).

2. *Tarp akademijos narių turi būti kuo daugiau jaunų, kūrybingų ir inovatyviai mąstančių mokslininkų.* Kadangi pagal Statutą akademijos narių skaičius yra ribotas, reikėtų įvesti akademijos narių-emeritų statusą. Daugumos šalių akademijose šis statusas suteikiamas nariams, sulaukusiems 70–75 metų amžiaus.

3. Kadangi pirmųjų dviejų priemonių nepakanka, kad akademijos veikloje galėtų dalyvauti visas šalies mokslo elitas, *būtina skatinti bendradarbiavimą tarp akademijos narių ir ne narių, pastariesiems suteikiant, pavyzdžiui, akademijos eksperto statusą*.

Antra svarbi veiklos sritis – visokeriopai skatinti talentingus mokslininkus ir mokslinius tyrimus. Laikai, kai Lietuvos mokslų akademija būrė aplink save daug mokslo institutų ir vadovavo jų veiklai, – praeitis. Šių dienų akademijos nariai mokslinius tyrimus atlieka savarankiškuose universitetuose ir institutuose, tačiau tai nereiškia, kad akademija negali turėti įtakos šalies mokslo raidai. Greta šiandien skiriamų vardinių, jaunųjų mokslininkų ir studentų skatinimo premijų akademijai skubiai reikėtų inicijuoti ir daugiau šalies mokslininkus, o kartu ir mokslinius tyrimus skatinančių priemonių. Pavyzdžiui, perspektyviems jauniesiems mokslininkams, aktyviai ir rezultatyviai dirbantiems universitetų profesoriams konkursu skirti stipendijas tyrimams vykdyti, taip pat per konkursą finansuoti mūsų mokslininkų dalyvavimą konferencijose užsienyje ir kita. Dar daugiau tokių priemonių yra įrašyta mūsų akademijos Statute, kurias reikėtų tik įgyvendinti. Žinoma, akademija gali atlikti „skėtinės“ organizacijos vaidmenį ir mokslinių tyrimų projektuose, ko dėl vienų ar kitų priežasčių negali daryti universitetai ir institutai. Antai mūsų akademija nuo 2004 m. koordinuoja šalies mokslininkų bendradarbiavimą su Europos branduolinių tyrimų organizacija. Tačiau, kaip ir daugelio kitų „personalinių“ akademijų atveju, tai, matyt, ir ateityje bus dažniau išimtis nei taisyklė.

Trečia akademijos misijos įgyvendinimo priemonė – patariamoji-ekspertinė veikla. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad tai akivaizdi ir bene svarbiausia akademijos funkcija, tačiau ji kelia daug iššūkių ir yra nevienareikšmiška. Joje slypi rimti uždaviniai nepriklausomai ir objektyviai mokslo prigimčiai, taigi svarbu niekada nepažeisti pusiausvyros tarp akademinės laisvės ir atsakomybės. Akademijos patariamąją funkciją sąlyginai būtų galima suskaidyti į keturias kategorijas:

1. *Kokybės vertinimas*. Tai mokslinių tyrimų projektų, mokslininkų ir jų grupių paraiškų stipendijoms ar premijoms gauti, mokslo ir studijų institucijų ar jų padalinių veiklos vertinimas. Ypatingą vietą šioje veiklos srityje turėtų užimti įžvalgų apie mokslinių tyrimų krypčių plėtros tendencijas, perspektyvas rengimas. Tokias įžvalgas inicijuoti turėtų pati akademija, vėliau jas teikti šalies mokslo politiką formuojančioms ir įgyvendinančioms institucijoms.

2. *Mokslo politika*. Pavyzdžiais galėtų būti santykio tarp fundamentinių ir taikomųjų mokslų, tarp skirtingų mokslo sričių vertinimai, mokslinių tyrimų ir mokslo populiarinimo ryšio analizė ir kita. Šiai ekspertinės funkcijos kategorijai taip pat galima priskirti mokslinių tyrimų institucinio organizavimo ir finansavimo klausimus.

3. *Valstybės politika ir sprendimų priėmimas*. Tokiais klausimais kaip, pavyzdžiui, energetika, gamtos apsauga, visuomenės sveikata, lituanistika ir pan. mokslas galėtų teikti labai svarbias išvadas ir siūlymus. Tačiau būtina atsiriboti nuo tokių vertinimų, kai objektas nėra susijęs su mokslu arba tos srities mokslo žinios yra labai skurdžios. Taip pat būtina išsaugoti nepriklausomybę nuo politinių jėgų ar interesų grupių.

4. *Mokslo ir su moksliniais tyrimais susiję etikos ir socialiniai klausimai*. Dalį šių klausimų galima vadinti „vidiniais“ (mokslininkų etika, privatumas, intelektinė nuosavybė, ryšiai su žiniasklaida ir pan.), kitą – „išoriniais“ (genetiškai modifikuoti organizmai, kamieninės ląstelės, atominė energetika ir kita). Tačiau ir čia tyko pavojus, kad teisingumo kriterijus nepakeistų pagrindinio akademinės veiklos kriterijaus – tiesos.

Jeigu veiksime ne kaip atskirų, nors ir labai daug pasiekusių mokslininkų organizacija, o kaip vienas „organizmas“ – Lietuvos mokslų akademija sėkmingai įgyvendins savo misiją ir taps neatsiejama pažangios Lietuvos įvaizdžio dalimi.

Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys, profesorius Valdemaras Razumas

TRUMPOS ŽINIOS APIE MOKSLINĘ BEI ORGANIZACINĘ VEIKLĄ

V. Razumas (g. 1955 m. Klaipėdoje) 1978 m. baigė Vilniaus universiteto Chemijos fakultetą ir nuo tų metų dirba Biochemijos institute. Pradėjęs bioelektrokatalizinių procesų hidrolazėmis tyrimus, jis 1981 m. Maskvos valstybiniame universitete (MVU) apgynė chemijos mokslų kandidato (dabar – daktaro) disertaciją. Išplėtojęs biomolekulių tyrimus homogeninėje terpėje ir fazių riboje, 1990 m. V. Razumas MVU apgynė chemijos mokslų daktaro (dabar – habilituoto daktaro) disertaciją. Vytauto Didžiojo universitetas jam suteikė profesoriaus pedagoginį vardą (1993 m.). LMA nariu ekspertu išrinktas 1994 m., nariu korespondentu – 2000 m., tikruoju nariu – 2006 m.

V. Razumo mokslinių darbų sritis – biomolekulių fizikinė chemija (biomolekulių struktūra ir funkcionavimas homogeninėje terpėje ir fazių riboje; amfifilų polimorfizmas ir biomembranų modeliai; biomolekulių, biologinių ir dirbtinių viršmolekulinių struktūrų bei jų modelių elektrochemija ir spektroskopija; biokatalizatorių imobilizacija; elektrocheminiai biojutikliai). Kartu su akad. J. Kuliu V. Razumas savo tyrimus yra apibendrinęs monografijose *Biokatalizė organinių junginių elektrochemijoje* (Vilnius: Mokslas, 1983) ir *Bioamperometrija* (Vilnius: Mokslas, 1986). Jis taip pat yra paskelbęs per 170 mokslinių darbų, tarp kurių 7 išradimai (1 tarptautinis patentas). Didelė dalis mokslinių straipsnių paskelbti ypač aukšto prestižo tarptautiniuose mokslo žurnaluose: *Analytical Chemistry*, *Journal of Physical Chemistry*, *Langmuir*, *Biosensors & Bioelectronics*, *Tetrahedron Letters*, *Analytical Biochemistry* ir kt. V. Razumo publikacijų sąraše yra 96 moksliniai straipsniai „ISI Master Journal List“ sąrašo mokslo žurnaluose. Remiantis „ISI Web of Knowledge“ duomenų baze, nuo 1990 iki 2008 m. pabaigos jo darbai cituoti 1016 kartų (*h*-indeksas 18).

Keletas kitų tarptautinį V. Razumo mokslinių darbų įvertinimą liudijančių pavyzdžių. Leidyklos „Springer“ kvietimu 2000 m. jis buvo knygos *Progress in Colloid and Polymer Science – Surface and Colloid Science* (ISBN 3-540-67814-X) redaktoriumi. Nuo 2004 m. jo vadovaujamas skyrius Biochemijos institute vykdė ES 6-osios bendrosios programos projektą „Saviindikuojančios biologinės nanosistemos vienos biomolekulės veikimo mechanizmo tyrimui ir valdymui“ (partneriai: Belgijos, Danijos, Jungtinės Karalystės, Olandijos, Švedijos ir Vokietijos mokslo ir studijų institucijos bei verslo įmonės). Kompanijos „Procter & Gamble“ ir leidyklos „CRC Press Taylor & Francis Group“ pasiūlymu parašė dalį 2005 m. išleistos knygos *Biocontinuous Liquid Crystals* (ISBN 1-57444-449-2). Jis taip pat nuolat kviečiamas skaityti pranešimų tarptautinėse konferencijose, konsultavo ir skaitė paskaitas Danijos, JAV, Prancūzijos, Švedijos, Vokietijos ir kitų šalių mokslo ir studijų institucijose bei mokslui imliose verslo įmonėse.

V. Razumo darbai įvertinti ir Lietuvoje. 1987 m. jam kartu su akad. J. Kuliu už darbų ciklą „Organinių junginių bioelektrokatalizė“ paskirta Lietuvos valstybinė premija mokslo ir technikos srityje. Kviečiamas skaityti paskaitų studentams Vilniaus bei Vytauto Didžiojo universitetuose, vadovavo 7-ioms daktaro disertacijoms, buvo daugelio habilitacijos ir doktorantūros komitetų nariu, disertacinių darbų oponentu ne tik Lietuvos, bet ir užsienio universitetuose. Apdovanotas ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Karininko kryžiumi (2007 m.).

V. Razumas atlieka nemažą ir mokslo organizacinį darbą. Jis buvo Biochemijos instituto direktorius (1992–2004 m.), Valstybinių mokslo institutų direktorių konferencijos pirmininko pavaduotojas ir pirmininkas (1997–2002 m.), 2005 m. išrinktas LMA moksliniu sekretoriumi ir Matematikos, fizikos ir chemijos mokslų skyriaus pirmininku. 2003–2006 m. LR Vyriausybės nutarimu dirbo Lietuvos mokslo premijų komiteto pirmininko pavaduotoju. Šiuo metu yra KTU Tarybos ir VDU Senato narys. Nuo 2002 m. LR Švietimo ir mokslo ministro įsakymais paskirtas Lietuvos atstovu Europos Komisijos Generalinio mokslinių tyrimų Direktorato ES 6-osios ir 7-osios bendrųjų programų specialiųjų programų „Gyvybės mokslai, genomika ir biotechnologijos sveikatos apsaugai“ ir „Idėjos“ komitetuose Briuselyje. Nuo 2004 m. V. Razumas yra Europos Komisijos Generalinio mokslinių tyrimų Direktorato ekspertas, o 2005 m. tapo Europos mokslo fondo Fizikinių ir inžinerinių mokslų nuolatinės komisijos Strasbūre nariu.

V. Razumas vedęs. Žmona Julija – Biochemijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja, mokslų daktarė, sūnus Augustinas (g. 1983 m.) – teisininkas, duktė Eglė (g. 1993 m.) ir sūnus Jonas (g. 1996 m.) – moksleiviai. Laisvalaikio pomėgis – žūklė.

Akad. Valdemaras Razumas

Mokslo Lietuva* 2009 m. vykdo Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo remiamą projektą *Mokslui. Kultūrai ir visuomenei.

AKADEMIJOS PREZIDENTO RINKIMAI

Akad. ZENONO ROKAUS RUDZIKO, kandidato į Lietuvos mokslų akademijos prezidentus, glausta veiklos programa ir trumpos žinios apie mokslinę bei organizacinę veiklą

GLAUSTA VEIKLOS PROGRAMA

Įgyvendinti ar pradėti įgyvendinti sumanymai ir darbai

Būdamas Lietuvos mokslų akademijos prezidentu kartu su Lietuvos Respublikos Seimu ar jo komitetais, ministerijomis, akademine bendruomene, universitetų rektorių ir mokslo institutų direktorių konferencijomis, jų vadovais, pramonės ir verslo atstovais sprendėme aktualius Lietuvos mokslo politikos formavimo ir įgyvendinimo klausimus, svarbias šalies raidos problemas, rengėme rekomendacijas ir siūlymus joms spręsti. Paminėtinos LMA visuotinio susirinkimo sesijos, skirtos lietuvių kalbai, Lietuvos mokslo raidai, Lietuvos kaimo plėtrai, klimato kaitai ir naujoms grėsmėms žmonijai, sesija „Kurkime saugią Lietuvą“ ir kita.

LMA inicijavus ir jai vadovaujant Lietuva oficialiai įsitraukė į fundamentinius CERN (Europos branduolinių tyrimų centro) darbus. Tarpvalstybine sutartimi LMA pavesta juos koordinuoti ir finansuoti.

Aktyviai dalyvavome diegiant Lietuvoje naujas informacines (GRID) technologijas ir Lietuvai įsitraukiant į tarptautinius lygiagrečių ir paskirstytų skaičiavimų tinklus.

LMA iniciatyva pasirašytas Memorandumas su tarptautiniu Lindau fondu, atveriantis galimybes ypač gabiems Lietuvos jauniesiems mokslininkams dalyvauti seminaruose, kur paskaitas skaito ir su jais bendrauja vien Nobelio premijų laureatai.

Siekdami padėti Lietuvos mokslininkams efektyviau integruotis į Europos mokslo erdvę, dalyvauti tarptautiniuose projektuose, naudotis unikalia Europos mokslo centrų infrastruktūra ir žmogiškuoju potencialu, inicijavome ir surengėme ES Jungtinio tyrimų centro Valdytojų tarybos bei Europos mokslinių tyrimų tarybos Mokslo tarybos išvažiuojamuosius posėdžius Lietuvoje, gerokai išplėtėme LMA užsienio narių skaičių, atnaujinome ar pasirašėme naujas mokslinio bendradarbiavimo sutartis su kitų šalių mokslų akademijomis.

Kaip ES ir visos Europos akademijų sąjungų nariai, dalyvaujame formuojant ir įgyvendinant Europos mokslo politiką (Europos mokslinių tyrimų tarybos, Europos technologijų instituto vizijų kūrimas ir įgyvendinimas, individualios ir kolektyvinės ekspertizės ir t. t.). LMA atstovauja šaliai daugelyje svarbių institucijų ir organizacijų, teikia joms ekspertizes ir rekomendacijas.

Įsitraukėme į Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumų rengimą, vienas jų 2005 m. įvyko Lietuvos mokslų akademijoje.

Pirmą kartą LMA parengė ir įvykdė ES struktūrinių fondų projektą (per milijoną litų).

Ieškota LMA veiklos aktyvinimo, jos Statuto tobulinimo galimybių ir būdų. Nagrinėti kitų šalių mokslų akademijų statutai siekiant kūrybiškai perimti teigiamą patirtį, diskutuota su Lietuvos jaunųjų mokslininkų vadovybe, užsienyje dirbančių lietuvių mokslininkų atstovais ieškant būdų mažinti „protų nutekėjimą“, o išvykusiems ir jau neblogai įsikūrusiems kitose šalyse – nepamiršti savo Tėvynės.

LMA vadovybė ir prezidiumas daug dėmesio skyrė rengiamam Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo projektui. Beje, pradžioje LMA net nebuvo minima jame. Prireikė daug pastangų ginant LMA, kaip svarbios institucijos, sprendžiančios šalies mokslo, kultūros, ekonomikos, ūkio, socialinės pažangos bei kitas aktualias problemas, statusą ir vietą. Dabar Įstatymas svarstomas LR Seime. LMA vadovybė ir toliau turės rūpintis šiuo klausimu.

Reikia pažymėti, kad šios kadencijos LMA vadovybei, prezidiumui ir darbuotojams teko daug vadybinių, laiko bei kitų sąnaudų skirti LMA rūmų renovacijai. Praktiškai beveik visą kadenciją teko dirbti sunkiomis („statybos aikštelės“) sąlygomis. Beje, mūsų pastangomis padvigubintos lėšos leido paspartinti renovacijos darbus ir greičiau sudaryti geresnes sąlygas LMA statutinėms nuostatoms vykdyti. Renovacijos darbai dar nebaigti. Šiam klausimui taip pat teks skirti didelį dėmesį.

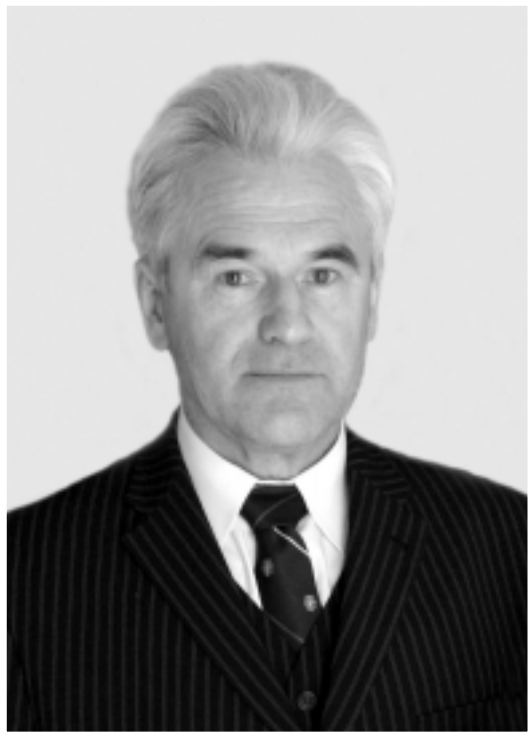

Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys, profesorius Zenonas Rokus Rudzikas

Per pastarąją kadenciją LMA kompiuterizuotos visos darbo vietos, atnaujinta internetinė svetainė, darbuotojai kėlė savo kvalifikaciją tobulindami anglų kalbos, informacinių technologijų bei kitus kvalifikacinius įgūdžius.

Ateities darbų gairės

1. Kasdienėje Lietuvos mokslų akademijos (toliau LMA) prezidento veikloje griežtai vadovautis LMA statutu, siekti įgyvendinti jos tikslus ir uždavinius, tęsti pradėtus ar įpusėtus bei inicijuoti naujus darbus, aktyviai reaguoti į globalias ir vietines mokslo, studijų, kultūros, ūkio ir kitas aktualijas.

2. Išnagrinėti kitų šalių, ypač Europos valstybių, mokslų akademijų statutus, jų veiklos ypatybes ir tai kūrybiškai pritaikyti rengiant naująjį LMA statutą. Siekti, kad ateityje LMA būtų pasiekta patirties ir kompetencijos, lankstumo ir veržlumo, novatoriškumo ir protingo iššūkių priėmimo dermė. Akademijoje turi atsirasti vietos tiek Lietuvoje dirbantiems, tiek ir į užsienį išvykusiems svarių laimėjimų pasiekusiems mokslininkams.

3. Aktyviai dalyvauti formuojant ir įgyvendinant Lietuvoje pažangią mokslo ir studijų politiką (kartu su valstybės valdymo, mokslo ir studijų institucijomis, pramonininkų ir verslininkų organizacijomis ir pan.) skleidžiant naujausią mokslinių tyrimų bei jų organizavimo patirtį, tiesiant tiltus tarp fundamentinio mokslo, kompleksinių tarpdalykinių tyrimų ir jų rezultatų praktinio taikymo, jų virsmo patentuotais inovatyviais produktais, naujomis originaliomis technologijomis.

4. Spartėjančios globalizacijos amžiuje nuolatiniu prioritetu laikyti lituanistinių mokslinių tyrimų skatinimą, lietuvių kalbos grynumo saugojimą ir puoselėjimą, naujausių informacinių technologijų diegimą siekiant išmokyti kompiuterius ne tik rašyti lietuviškai, bet ir suprasti lietuvių šneką, išsaugoti virtualioje kibernetinėje terpėje mūsų tautos dvasinius lobius, istorinį ir kultūrinį paveldą.

5. Strategiškai rūpintis būsimais akademikais. Pradedant mokykla, gimnazija, ieškoti talentingų, žingeidžių vaikinų ir merginų, raginti juos rinktis sudėtingą, bet labai įdomų mokslininko kelią. Austrijos MA pavyzdžiu išanalizuoti „Jaunosios akademijos“ įkūrimo galimybes, o visos Europos MA Sąjungos (ALLEA) siūlymu – Europos jaunosios akademijos ir Lietuvos jaunųjų mokslininkų dalyvavimo joje perspektyvas. Atrinkti geriausius dalyvauti tarptautinio Lindau fondo organizuotuose seminaruose su Nobelio premijos laureatais. Visa tai turėtų mažinti „protų nutekėjimą“ ir skatinti bent dalies išvykusių mokslininkų grįžimą.

6. Įtraukti perspektyvius mokslininkus į LMA veiklą (narystė po LMA „skėčiu“ esančiose tarybose, sekcijose, komisijose ir pan.), skatinti jų jungimąsi į mokslines draugijas, o pastarųjų – į mokslo draugijų asociaciją. Pratęsti dialogą su LR Vyriausybe, šalies NATO ambasada dėl energetinio ir kibernetinio saugumo darbų organizavimo ir plėtotės.

7. Aktyviai dalyvauti formuojant ir įgyvendinant ES mokslo ir technologijų, aukštojo mokslo ir švietimo politiką dirbant Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitete, Europos mokslo tarybos vienoje iš 25 specializuotų (PE2) tarybų, dalyvaujant ALLEA ir ES šalių akademijų mokslo konsultacinės tarybos (EASAC) ir kitų tarptautinių organizacijų veikloje. Informuoti Lietuvos akademinę bendruomenę apie mokslo organizavimo ir finansavimo naujoves (pvz., ES 8BP rengimas), skatinti tarptautinį bendradarbiavimą (*joint programming*) ir raginti efektyviau naudotis atsiveriančiomis galimybėmis.

8. Aktyviai dalyvauti LR Ministro Pirmininko 2009-03-09 sudarytos darbo grupės veikloje, kurios tikslas – parengti Vyriausybei siūlymus dėl atviros valdžios modelių ir mechanizmų, kuriais siekiama sudaryti platesnes galimybes organizuotai pilietinei visuomenei dalyvauti priimant valstybinius sprendimus, t. y. būti tarpininku tarp organizuotos pilietinės visuomenės ir valdžios įsteigiant analogišką Nacionalinę ekonomikos ir visuomenės reikalų tarybą, veikiančią Europos Sąjungoje ir daugelyje ES šalių narių. Ieškoti galimybių, kad jos veikloje deramą vietą užimtų švietimo ir mokslo, kultūros, šalies technologinės pažangos klausimai.

9. Plėtoti Lietuvos mokslininkų tarptautinį bendradarbiavimą, labiau išnaudoti tarptautinio mokslinio bendradarbiavimo sutartis su Europos šalių akademijomis ir Pasaulio akademijų sąjunga (IAP), LMA narystę EASAC, ALLEA ir kitose tarptautinėse organizacijose. Inicijuoti ir plėsti jų dalyvavimą unikalių Europos mokslo centrų ar organizacijų mokslinėse programose (CERN, ITER, EMBL, ES Jungtinis tyrimų centras, GRID programos ir t. t.). Imtis priemonių, kad ES planuojami 44 nauji tarptautiniai mokslo centrai (infrastruktūriniai dariniai) būtų tolygiau išdėstyti geografiškai, kad nedidelės, bet turinčios atitinkamą mokslinį potencialą šalys galėtų tapti visateisėmis juose vykdomų programų dalyvėmis. Sprendžiant šiuos ir panašius klausimus pasitelkti atitinkamų šalių ambasadorius.

10. Sėkmingai užbaigti LMA rūmų renovaciją.

11. Įgyvendinti parengtą priemonių kompleksą LMA finansinei būklei gerinti. Skatinti LMA darbuotojus ir LMA narius dalyvauti rengiant ir vykdant su mokslu susijusius, iš ES struktūrinių fondų lėšų finansuojamus projektus.

12. Plėsti LMA veiklą skleidžiant naujausius pasaulio ir Lietuvos mokslo laimėjimus, aiškinant visuomenei mokslo svarbą technologinei pažangai, žmonijos materialinei ir dvasinei gerovei. Pasitelkti gyvą ir spausdintą žodį, radiją ir televiziją, kibernetinę erdvę.

Dėkodamas visai Lietuvos mokslų akademijos bendruomenei už galimybę dirbti ir kurti kartu, neabejoju, kad Lietuvos mokslų akademija kartu su visa šalimi sėkmingai susidoros su užgriuvusiais globalios krizės sunkumais ir ateities darbais deramai įprasmins Lietuvos vardo rašytinio paminėjimo tūkstantmetį.

TRUMPOS ŽINIOS APIE MOKSLINĘ BEI ORGANIZACINĘ VEIKLĄ

Zenonas Rokus Rudzikas gimė 1940 08 16 Gulbiniškių km., Lazdijų r. 1957 m. Sibire aukso medaliu baigė vidurinę mokyklą (Tomsko sr., Asino m.), 1962 m. – su pagyrimu VU Fizikos fakultetą, daktaras – 1965 m., habil. daktaras – 1972 m., profesorius – 1981 m., LMA akademikas – 1994 m.

Dviejų Lietuvos mokslo premijų laureatas (1976 m. ir 1999 m.), Källen premija (Švedija, 1993 m.), Baltijos šalių mokslų akademijų medalis (2007 m.), Academia Europaea narys, Latvijos MA užsienio narys.

Administracinės pareigos: LMA Fizikos instituto direktoriaus pavaduotojas (1977–1988), direktorius (1988–1990 m.). Teorinės fizikos ir astronomijos instituto (TFAI) direktorius 1990–2003 m., (nuo 2002 m. VU TFAI). Nuo 2003 m. (dalis kadencijos) ir nuo 2005 m. – Lietuvos mokslų akademijos prezidentas.

Daugiau kaip 280 mokslinių publikacijų teorinės fizikos ir jos taikymų srityje, tarp jų 5 monografijų, spausdintų Vilniuje, Rusijoje (Maskvoje, Peterburge), Taline, Kembridže (Jungtinė Karalystė, dvi laidos 1997 m. ir 2007 m.) autorius arba bendraautoris. Skaitė pranešimus ir paskaitas JAV, Kanados, Italijos, Jungtinės Karalystės, Švedijos, Vokietijos ir kitų šalių mokslo centruose. Jau 1992 m. dirbo NATO, o 1994 m. – ES finansuojamuose tarptautiniuose projektuose ir jiems vadovavo.

Mokslo ir studijų ekspertas prie LR Vyriausybės (1993–1996 m.), LR Mokslo, technologijų ir inovacijų plėtros komisijos narys (nuo 2005 m.), Lietuvos mokslo tarybos narys (1996–2000 m., 2003 m. ir dabar), ES Mokslo Direktorato ekspertas (nuo 1994 m.), Lietuvos fizikų draugijos (FD) prezidentas (1995–2008 m.), Europos FD Vykdomojo komiteto (2002–2006 m.), ES Jungtinio tyrimų centro Valdytojų tarybos (2004–2007 m.), ES Europos mokslinių tyrimų tarybos specializuotos PE2 tarybos (nuo 2007 m.), Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto (nuo 2006 m.) narys. Tarptautinės astronomų sąjungos, Pasaulio mokslininkų federacijos, Europos, Jungtinės Karalystės ir Lenkijos FD narys, Vilniaus pedagoginio universiteto tarybos pirmininkas, Vilniaus universiteto senato narys.

Moksliniai interesai: matematinė fizika; teorinė atomų spektroskopija ir jos taikymai plazmos, taip pat ir lazerinės bei termobranduolinės, fizikoje bei astrofizikoje, tarpdalykiniai tyrimai, ekologinės, klimato kaitos ir energetikos, tvariosios plėtros problemos, mokslinių tyrimų politika ir organizavimas, tarptautinis mokslinis bendradarbiavimas.

Pomėgiai – knygos, muzika, gamta. Motto: „Ką darai, daryk gerai!“ Žinoma, ne visuomet pavyksta...

Vedęs. Žmona Marija – medikė, VU docentė, sūnus Andrius – medikas, dukra Gražina – humanitarė. Vaikaičiai – Gabija, Marija ir Marijus.

Akad. Zenonas Rokus Rudzikas

CIVILIZACINIŲ IŠŠŪKIŲ AKIVAIZDOJE (2)

Pabaiga, pradžia Nr. 6

Lietuvos studentų atstovybių sąjunga inicijavo 9 tūkst. studentų iš įvairių aukštųjų mokyklų interaktyvią apklausą ir jau antrą kartą išrinko geriausius ir sąžiningiausius Lietuvos aukštųjų mokyklų dėstytojus. Tarp jų filosofą, neeuropinių civilizacijų tyrinėtoją, estetikos specialistą, Vilniaus dailės akademijos ir Vilniaus universiteto profesorių, nacionalinės mokslo premijos ir kitų premijų laureatą Antaną ANDRIJAUSKĄ. Po šios premijos įteikimo kalbinome profesorių.

Gedimino Zemlicko nuotraukos

Ar atsispirsime komercializuotos kultūros bangai

Lietuviškasis pasaulis, mūsų tradicinės vertybės ir kitų Europos kraštų vertybės juk nėra visai adekvačios. Aišku, kad mums reikės prisitaikyti prie Europos, o ne priešingai. Bet kai ką būtinai reikės išsaugoti. Tačiau ką?

Kai žvelgiame į daugybės sukrėtimų ir lūžių išvagotą Lietuvos istoriją, dažnai sureikšminame krikščioniškosios kultūros etapą. O juk jis palyginti su ilgu pagoniškuoju etapu yra ganėtinai trumpas, net iki XVIII a. Lietuvos kaimuose, ypač Žemaitijoje, kasdieniniame žmonių gyvenime dar vyravo vadinamosios pagoniškosios kultūros apraiškos. Visas tas pagoniškos kultūros šleifas iš praeities dar ilgai tęsėsi ir net šiandien mus pasiekia kaip įvairios archaiškos kultūros formos. Lietuvių mentalitetas savo kontempliatyviu, meditaciniu požiūriu į pasaulį, santykiu su išoriniu pasauliu, taip pat gamtameldiški motyvai mus gerokai skiria nuo į veiksmą orientuotų Vakarų Europos tautų. Pavyzdžiui, meditacinio pobūdžio archaiškos lietuviškos sutartinės savo melodika, struktūra, vyraujančiais motyvais man atrodo daug artimesnės Rytų, nei Vakarų tautų kultūros tradicijoms, mentalitetui. O mūsų senoji kalba, mažosios architektūros formos ir daugelis kitų dalykų: net kaimo namų ir kitų statinių komponavimas, pagaliau ornamentika, kuri yra labai stabili… Viskas ne taip vienareikšmiška ir paprasta, kaip dažnai teigiama. Norime save pateikti didesniais europiečiais ir krikščionimis nei pats popiežius, tačiau mūsų kultūros istorijos šleifas, mūsų mentalitetas, lietuvio mąstymui būdingas mediatyvumas, kuris reiškiasi per muziką, dailę, per daugybę kitų dalykų, mus sieja su kitais civilizaciniais pasauliais.

Ar išlaikysime tą savitumą, kai mus užgriuvo baisi niveliavimo, bet kokį savitumą nušluojanti banga?

Tai labai sudėtingi dalykai, kurie reikalauja išsamesnio ir įvairiapusio aptarimo. Glaustai tariant, per galingas technogeninės civilizacijos medijas mus užliejo nauja galinga Vakarų komercializuotos kultūros banga, kuri neabejotinai turi destruktyvų poveikį tautinėms kultūros vertybėms ir simboliams. Nusipirkti mūsų televizijos kanalus ir kitas medijas, gerus Vakarų ir pasaulinės humanistinės kultūros produktus mes neturime lėšų. Todėl mūsų žmonės per masinės komunikacijos kanalus maitinami pigiausia ir žemiausio lygmens masinės kultūros produkcija, kultūros pakaitalais. O jie ir „ugdo“ mūsų žmonių mentalitetą, vertybines nuostatas. Tai viena didžiųjų mūsų krizę išgyvenančios dabartinės kultūros problemų.

Mokėjimas atsiriboti – išminties pagrindas

Kaip savyje ir visuomenėje tas prieštaras – ne itin dideles galimybes ir didžiulį išorinį spaudimą – subalansuoti, kad išliktume nenužmogėję?

Tam ir reikia viso to, apie ką mes kalbame: atšiauraus išdidumo, savigarbos, sugebėjimo atsiriboti nuo neesminių dalykų ir pasitenkinti mažuma. Dabartinei metacivilizacijai būdingas „kultūrinis visaėdiškumas“, tiesiogiai susijęs su galingu komercializuotos masinės kultūros poveikiu, itin destruktyviai veikia jaunų, nebrandžių žmonių sąmonę. Kultūrą kuria asmenybės, o mūsų dienomis žmogus, jo sąmonė, kultūriniai poveikiai tampa suprekintų santykių manipuliacijų objektu. Tą akivaizdžiai matome mūsų kultūriniame, socialiniame ir politiniame gyvenime. Daugelis žmonių praranda sugebėjimą blaiviai ir kritiškai mąstyti.

Politikoje, ekonomikoje, socialiniame gyvenime, net kultūroje viskas poliarizuojasi ir akivaizdžiai matyti blogosios mūsų kasdieninio gyvenimo pusės. Jaunimas, studentai gal net instinktyviai jaučia tą teisingumo ir sąžiningumo, kurio taip trūkta visuomenėje, poreikį. Aukšti moraliniai kriterijai turi ugdyti žmogaus dvasią. Iš to gal pasąmoningo siekio ir gimė geriausių dėstytojų rinkimų akcija. Tačiau realus politinis, ekonominis gyvenimas mums veržia kilpą.

Krizė mus užliejo labai dėsningai ir toli gražu baisiausia yra ne ekonominė, o dvasinė krizė. Reikia atvirai ir sąžiningai pasakyti, kad visos pagrindinės problemos, su kuriomis taip aštriai susiduria dabartinė Lietuva, yra sukurtos mūsų pačių, neatsakingo, nepilietiško požiūrio į savo pareigas, susitaikymo su valdžios organų gobšumu, piktnaudžiavimu savo galiomis. Todėl vyresnės, daugiau gyvenimiškos patirties turinčios kartos žmonės turi mokyti jaunimą pilietiškumo, pagarbos savo kultūros tradicijoms, istorijai, padėti atsiriboti nuo mus užplūdusios neautentiškos masinės kultūros gausos, vartotojiškos pasaulėžiūros, gobšumo, gėrybių grobimo kulto, kuris deformavo mūsų visuomenę po daugybės nepriteklių metų. Juk visų sukauptų gėrybių į kitą pasaulį nenusineši... Kokį „elitą“, gyvenimo principus dabar reklamuoja mūsų televizijos kanalai, kaip po šilto lietaus dygstantys grybai nauji „stilingi“ žurnalai, sambūriai, naujos stulbinančios intelekto „galiomis“ mūsų kultūros ir politikos žvaigždės? Taigi, ar verta tam skirti gyvenimą ir neregėti daugybės kitų daug svarbesnių dalykų?

Kultūrinio angažuotumo, pilietiškumo, tautinės savimonės ugdymas – vienas svarbiausių dabartinės mūsų visuomenės ir seniai pribrendusios aukštojo mokslo reformos uždavinių. Būtina mūsų tautoje išugdyti kuo daugiau laisvų, kūrybingų, be baudžiauninko konformistinio mentaliteto žmonių. Kada žmogus gimsta kaip kūrėjas, autonomiška asmenybė? Kai sugeba atsiriboti nuo išorinio pasaulio, kai sąmoningai eina tarsi į metaforišką vienuolyną, užsisklendimą nuo neautentiškos būties formų, ar į gamtą, kur žmogus gali ramiai pabūti su savimi. Tuomet jis gali geriau išvysti tikrąsias pasaulio spalvas, skirti, kas yra tikra ir netikra. Tada ir atsiranda galimybė išsiveržti iš masinės kultūros hedonistinės būties ciklo ir skleistis kaip autonomiškai suvokiančiai savo vertę ir tikslus asmenybei. Kuo daugiau bus pilietiškų, kūrybingų asmenybių, turinčių savigarbos jausmą, atsiras vilties, kad mažiau mūsų žmonių balsuos už neatsakingus avantiūristus, o mūsų gyvenimas keisis. Atrodytų įvyko fantastiškas dalykas, atgavom išsvajotąją nepriklausomybę, tauta susikūrė sąlygas ir galimybes laisvai išskleisti savo kūrybines galias, tačiau šiame kelyje, praradę atsakomybę, užsnūdome ir už tai tenka brangiai mokėti, o prasidėjęs apokaliptinis emigracijos srautas kelia rimtas grėsmes tolesnei mūsų tautos egzistencijai.

Kodėl taip atsitiko? Kur savigarba ir pasididžiavimas savo tauta, kultūros tradicijomis? Tai, apie ką kalbėjo I. Kantas ir E. Tarasti. Kur visa tai? Ar gali taip elgtis save gerbiančios tautos žmonės? Daugybė naujosios lietuviškos emigracijos bangos žmonių sąmoningai savo vaikus kreipia į vietos mokyklas ir nukerta ryšius su Lietuva. Man baisu, o tai atsiranda iš ryšio praradimo su gimtinėje esančiu ežeru, mišku, kraštovaizdžiu ir tėviške, su ta erdve, kurioje žmogus turi formuotis, skleistis, būti tradicijos tęsėju. Tautiškai angažuotas žmogus, kuris save suvokia istorijoje ir kultūroje, taip elgtis negali, nes jaučia atsakomybę ir ryšį su savo kultūros tradicija.

Suprantu, tai ne panacėja, tai neišvengiamybė. Ar ne mūsų inteligentijos šventa pareiga būti aptartų pamatinių vertybių puoselėtojais ir pirmiausia savo pačių pavyzdžiu? Aukštųjų mokyklų dėstytojai yra tos inteligentijos reikšminga dalis ir jėga, nes Statistikos departamento duomenimis, 2007–2008 m. Lietuvos aukštosiose mokyklose dirbo daugiau kaip 7 tūkst. dėstytojų.

Atsakydamas į jūsų klausimą noriu pasiteirauti: ar galite pasakyti, kad mokytojo, dėstytojo statusas dabartinėje mūsų visuomenėje pakankamas, ar jis atitinka šios profesijos žmonių sprendžiamų uždaočių kultūroje svarbą? Ar galima tą prestižą palyginti kad ir su buvusiu Pirmosios nepriklausomybės laikais? Jeigu atsakote neigiamai arba abejojate, jeigu tas socialinis statusas nėra suformuotas, tai kas tuomet ateina studijuoti kad ir pedagogikos mokslų? Kas bus Lietuvoje artimiausiu metu? Tai labai sudėtingi klausimai, reikalaujantys atskiro išsamaus aptarimo.

Tačiau niekas to mokytojo, dėstytojo prestižo iš šalies nepakels, direktyvomis neužtikrins. Nuskambės keistai, bet reikia naujo tipo mesianizmo: ne kitatikius versti į „tikrąjį tikėjimą“, bet savo tautiečiams diegti pasitikėjimą savo jėgomis, o svarbiausia – kad jie, kaip pigi darbo jėga, reikalingi ne Airijai ar Ispanijai, bet reikalingi savo valstybei.

Todėl ir turime keisti mūsų visuomenę, vertybių hierarchiją, įstatymus, tabelių rangus, valdžios struktūrų rinkimo ir jų atsakomybės principus, ugdyti laisvus kritiškai mąstančius ir tautiškai angažuotus piliečius, nes kitaip niekas iš esmės nesikeis...

Ačiū už mintis. Jeigu bus įsiklausyta, vadinasi, dar ne viskas prarasta mūsų Tėvynėje.

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Lietuvos studentai tarp geriausių ir sąžiningiausių dėstytojų išrinko ir prof. Antaną Andrijauską

Kupiškio krašto stiprybės knyga

Atkelta iš 1 p.

dailėtyrininkas Vidmantas Jankauskas. Tai pirma kregždė, apimanti nuo A iki J, tilpusi į 607 puslapius. Numatoma išleisti dar du tomus. V. Jankauskas šioje enciklopedijoje parodo visai lietuvių tautai ir Lietuvos valstybei nusipelniusius Kupiškio krašto žmones, reiškinius.

Tų puikių Kupiškio kraštui skirtų knygų būtų galima minėti ir daugiau, bet nuo šiol nebus apsieita ir be dar vienos, pasirodžiusios šiais Lietuvos vardo paminėjimo istorijoje tūkstantmečio metais ir Kupiškio 480-ųjų metinių proga. Tai lokali monografija *Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai* (sudarytoja Aušra Jonušytė). Kad kupiškėnai mėgsta gražias sukaktis ir iškilias datas, parodė šios monografijos pasitiktuvės Kupiškio kultūros centre, surengtos kovo 11 d., kai minėtos Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo metinės.

Po monografijos pristatymo: Kupiškio krašto garbės pilietis prof. habil. dr. Vytautas Merkys, medikė Marija Tamošiūnienė, istorikė-archeologė Alfreda Petrulienė, dr. Aldona Vasiliauskienė, monografijos sudarytoja istorikė Aušra Jonušytė, Kupiškio meras Jonas Jarutis, Kupiškio etnografijos muziejaus direktorė istorikė Violeta Aleknienė, prof. habil. dr. Irena Regina Merkienė, kalbos redaktorė Eugenija Urbonienė, doc. dr. Genovaitė Dručkutė, doc. dr. Edvardas Kriščiūnas, dr. Dalia Klajumienė, istorikė Nijolė Puzelienė, istorikė Renė Sankauskienė, prof. dr. Jonas Rimantas Glemža, doc. dr. Arūnas Vaicekauskas, prof. habil. dr. Algirdas Gaigalas, dr. Gintautas Zabiela, medikė Rasa Šaltenienė, Kupiškio krašto garbės dr. pilietė dr. Klementina Vosylytė, Kupiškio savivaldybės administracijos direktoriaus pavaduotojas Vaitiekus Gaidukevičius

Desantas į Kupiškį

Iš Vilniaus į knygos pasitiktuves ir susitikimą su kupiškėnais išsirengė ištisas desantas mokslininkų. Dauguma kilę iš Kupiškio krašto, o žymusis istorikas Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys Vytautas Merkys, kilęs iš Čivų kaimo, yra Kupiškio krašto garbės pilietis. Spaudos draudimo gadynės ir knygnešių tyrinėtojas važiavo kartu su savo žmona etnologe prof. habil. dr. Irena Regina Merkiene. Gegužės 5 d. V. Merkiui sukaks 80 metų, profesoriaus širdis ne iš stipriųjų, ne kiekviename Vilniuje vykstančiame renginyje jo sulaukiame, bet Kupiškiui pirmenybė.

Važiavo ir Kupiškio krašto garbės pilietė žodynininkė, humanitarinių mokslų daktarė Klementina Vosylytė, *Kupiškėnų žodyno I. A–H* (2007) autorė. Šiame 761 p. (neskaitant XXV puslapių pratarmės) aiškinamajame tarmės žodyne sudėti visi K. Vosylytės surinkti iš gyvosios kalbos ir rašytinių šaltinių gimtosios tarmės žodžiai. O juk sukaupta medžiagos ir kitiems žodyno tomams.

Išvardysime ir kitus atvykusius iš sostinės. Tai kalbininkė habil. dr. Adelė Valeckienė, filologė doc. dr. Genovaitė Dručkutė, paminklosaugininkas prof. dr. Jonas Rimantas Glemža, geologas prof. habil. dr. Algirdas Gaigalas, istorikas ir filosofas doc. dr. Edvardas Kriščiūnas, menotyrininkė dr. Dalia Klajumienė, istorikė, daugelio knygų autorė dr. Aldona Vasiliauskienė, archeologas Gintautas Zabiela, doc. dr. Arūnas Vaicekauskas. Ne visi paminėtieji asmenys yra kupiškėnai, užtat visi yra monografijos *Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai* autoriai ar kitaip talkinę jos rengimui.

Monografijos rengimui ir leidybai pasinaudota ir vietinėmis pajėgomis. Tai istorikių – Renės Sankauskienės ir Nijolės Puzelienės, medikės Rasos Šaltenienės, istorikės-archeologės Alfredos Petrulienės iš Panevėžio ir kitų. Jų surinkta ir monografijoje apibendrinta medžiaga yra labai vertinga, be abejonės, ateityje ja naudosis ir kiti tyrinėtojai.

Knygos rengimą ir išleidimą rėmė Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos regionų kultūros rėmimo fondas, Panevėžio apskrities viršininko administracija, Kupiškio rajono savivaldybė, Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija, UAB *Amalkeros leidyba* ir UAB *Tikresta*, LR Seimo nariai Valdemaras Valkiūnas ir Vytautas Galvonas.

Knygos tituliniame lape taip pat išvardyti ir privatūs rėmėjai, kurių yra 20, jeigu ir rėmėjų šeimą laikysime už vieną vienetą. Visus šiuos asmenis reikėjo sudominti būsimąja Kupiškio kraštą garsinsiančia knyga, „užsukti“, o čia jau neapsieita be Kupiškio etnografijos muziejaus darbuotojų, priešakyje su vedėja Violeta Alekniene, pastangų. Knygos sudarytoja Aušra Jonušytė taip pat yra šio muziejaus darbuotoja.

Sutelkdamas įvairių sričių tyrinėtojus, parengdamas ir išleisdamas vertingų knygų, Kupiškio etnografijos muziejus skatina įvairiapusius savo krašto lokalius tyrinėjimus. Tą medžiagą pateikia ir naujoje monografijoje. Tai pakankamai solidžių tyrinėtojų pajėgų darbo rezultatas. Užtektų pasakyti, kad šis projektas gimė padedant Klaipėdos, Vilniaus, Vilniaus pedagoginio, Vytauto Didžiojo universitetų, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro, Lietuvos nacionalinio muziejaus, Panevėžio kraštotyros ir, suprantama, Kupiškio etnografijos muziejų tyrinėtojams.

Redakcinėje komisijoje pasidarbavo I. R. Merkienė, J. R. Glemža ir A. Vasiliauskienė, straipsnius recenzavo prof. habil. dr. Olegas Pustelnikovas, prof. habil. dr. Antanas Tyla, doc. dr. Edvardas Kriščiūnas, dr. Žilvytis Šaknys ir dr. Ritutė Petrokienė.

Monografijos pasitiktuvių renginyje dalyvavo Kupiškio rajono savivaldybės meras Jonas Jarutis, administracijos direktoriaus pavaduotojas Vaitiekus Gaidukevičius, kultūros ir švietimo skyriaus vedėjas Rimantas Jocius ir kiti svarbūs asmenys.

Gamtos identitetas atsispindi akmenyse

Knygos sudarytojos A. Jonušytės siekta išlaikyti tam tikrą nuoseklumą, nieko stebėtino, kad monografija pradedama geologo, Vilniaus universiteto profesoriaus, Algirdo Gaigalo keturiais straipsniais: *Aplinkos geologija*, *Akmeninių įrankių iš Kupiškio krašto petrografinė sudėtis*, *Dubenuotieji akmenys* ir *Būdingieji rieduliai mūrinių pastatų sienose*.

A. Gaigalas nėra kupiškėnas, bet rašydamas šiuos straipsnius tvirtina pasijutęs tarsi savo gimtajame krašte. Profesorius mano, kad imtis tokių atskiram kraštui skirtų knygų kūrimo skatina nostalgiškas jausmas, kuris ir padeda tokiam darbui susitelkti. Antras dalykas – tai natūralus žmonių noras pažinti savo kraštą, o Lietuvoje būdami bet kurioje vietoje dar jaučiamės tarsi savajame krašte. Tad dirbdamas prie būsimos knygos A. Gaigalas prisipažino įvairiapusiškai praturtėjęs – ne vien žiniomis, bet ir dvasiškai. Už tai profesorius ir dėkojo kupiškėnams, kurie jį įtraukė į tą darbą ir įvairiapusiškai padėjo. Kiekvienas Lietuvos regionas skiriasi pagal gamtos identitetą ir žmonių mentalitetą. Štai A. Gaigalas ir patiems kupiškėnams siekė parodyti, kas jų krašte yra ypatinga, skirtinga nuo kitų kraštų. Ir štai kokią išvadą padarė: atskirų vietovių Lietuvos gamtos identitetas atsispindi akmenyse, kuriuos profesorius ir išnagrinėjo.

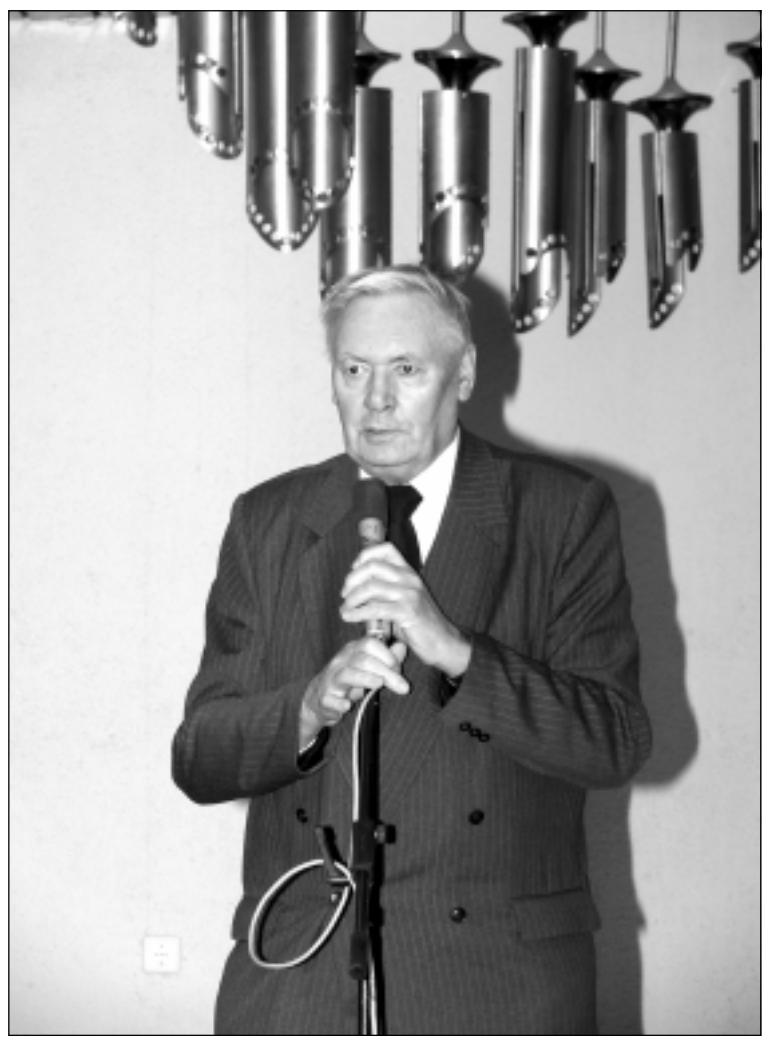

Kupiškio krašto geologijos ypatumus monografijoje nagrinėja prof. Algirdas Gaigalas

Gaila, bet ledynų iš Skandinavijos kraštų atvilkti rieduliai ir jų telkiniai didžia dalimi jau sunaudoti statybose, suskaldyti ir paversti skalda. Moreninio paviršiaus plotuose tų riedulių išliko nedaug, jie dabar slūgso po žeme ledyninėse nuogulose. Norint tų riedulių įvairovę išvysti, tenka tyrinėti iš tų riedulių sumūrytus kapitalinius statinius: bažnyčių ir rūmų sienas, sandėlius, ūkinius pastatus, taip pat ir šulinius. A. Gaigalas atkreipia dėmesį į moreniniuose priemoliuose iškastų gilių šulinių rentinius, sudėtus iš riedulių. Tokie šuliniai, pasak geologo, nusipelno kultūrinio paveldo statuso, jie būdingi Kupiškio kraštui, nes atspindi geologinę aplinką. Verti tyrinėjimo ir šulinių meistrų darbai: jie kastinius šulinius patikimai sutvirtino su unikalia vietine medžiaga.

Įdėmus A. Gaigalo žvilgsnis sustoja prie dubenėtųjų akmenų, apskritai keistų akmenų su milžino pėda, pirštais ir kitomis keistybėmis, panagrinėja ir būdingesnius riedulius mūrinių pastatų sienose.

Kur sėlių gyventa

Archeologų pajėgoms knygoje atstovavo dr. Gintautas Zabiela, pateikęs tai, kas paprasta akimi ne iškart pamatoma, kas glūdi po žeme ir kas iškelta į dienos šviesą mums byloja apie krašto proistorę. Pasak G. Zabielos, taip susiklostė, kad Kupiškis seniausios istorijos pažinime kone visą XX a. buvo savotiška periferija. Kraštą garsino etnografinis paveldas ir ypač pagarsėjusios kupiškėnų vestuvės, o archeologijos paveldui buvo skirta mažai dėmesio, nors pirmieji tyrinėjimai buvo pradėti dar XX a. pradžioje. Tokią būklę lėmė vietos kultūros įstaigų ir asmenybių stygius. 1943 m. Kupiškyje įkurto muziejaus veikla po poros metų buvo sustabdyta, 1962–1996 m. Kupiškyje būta tik Šiaulių *Aušros* muziejaus filialo.

XX a. 8–9 dešimtmečiais Kupiškio rajono archeologinis paveldas buvo pradėtas tyrinėti intensyviau, o mes išskirsime iš Subačiaus kilusio archeologo Povilo Tebelškio (1950–2003) indėlį. Apie šį Kultūros paveldo centro Vilniuje archeologą ir jo darbus knygoje yra atskiras Alfredos Petrulienės straipsnis, pateikta ir jo darbų bibliografija (1984–2002).

G. Zabiela nagrinėja reikšmingesnius Kupiškio krašto archeologijos paminklus – piliakalnius, pilkapius ir juose aptiktus radinius, taip pat ir saugomus Kupiškio etnografijos muziejuje. Tai įdomu ir sėlių paveldu besidomintiesiems. Sėliai VI–XIII a. gyveno tarp Šventosios aukštupio ir Dauguvos, o Kupiškio apylinkės priklauso Sėlos pietinei daliai. Sėliai gyveno ne tik piliakalniuose, bet ir neįtvirtintose gyvenvietėse, tačiau Kupiškio apylinkėse tų gyvenviečių pėdsakų dar neaptikta.

Nukelta į 16 p.

KAS SIEJA SLIBINĄ IR DVIGUBĄJĮ KRYŽIŲ? (3)

Pradžia Nr. 5

Su Violeta Rutkauskiene tęsiame pašnekesį apie dvigubąjį kryžių Lietuvos ir pasaulio istorijoje. Šiai temai buvo skirtas JAV gyvenančios lietuvės pranešimas XIV Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziume, kuris 2008 m. pabaigoje vyko Čikagos priemiestyje Lemonte.

Prisiminkime kunigaikštį Drakulą

Gilinantis klausimų tik daugėja. Kodėl nuo Šv. Jurgio ordino „atskilęs" Slibino ordinas (Order of the Dragon, o gal teisingiau būtų vadinti lotyniškai – Societas Draconistrarum arba Societas Drakonis), bent jau sprendžiant iš pavadinimo, skirtas slibinui ar drakonui, t. y. blogio jėgas simbolizuojančiai pabaisai? Tarsi koks viduramžių satanizmo pasireiškimas.

Atkreipkime dėmesį į virš slibino iškeltą dvigubąjį kryžių, kuris simbolizavo Dievo pergalę prieš šėtoną, gėrio pergalę prieš blogį. Tuo laiku tokia tradicija buvo visoje Europoje, ne tik Vengrijoje. Istorija su slibinu ir dvigubuoju kryžiumi taip pat turi senas tradicijas. Pasakojama, kad tą Tikrąjį Elenos atrastąjį kryžių iš Jeruzalės buvo pagrobę persų kariai, o Bizantijos imperatorius Heraklius (Heraclius) 629 m. jį atkovojo ir grąžino į Jeruzalę. Nuo tų laikų Kryžiaus pagerbimas, jo iškėlimas tapo svarbia bažnytinės liturgijos dalimi. Slibinas čia dar simbolizuoja ir šėtoną, ir priešą.

Su Slibino ordino atsiradimu paplinta ir nauja dvigubojo kryžiaus forma – kryžius kryžiuje. Liepsnojančiame geltoname kryžiuje (heraldikoje tokios formos kryžius vadinamas Šv. Jurgio kryžiumi) – raudonas keturių galų kryžius, tapęs oficialia Slibino ordino emblema. Šventasis Jurgis išlieka globėju ir naujajame ordine. Tuo laiku Slibino ordino įkūrėjas turėjo daug rūpesčių dėl vidaus ir išorės priešų, jo valdžia Vengrijoje išsilaikė tik kelių jam ištikimų didikų dėka. Vengriją puolė turkai. Ordinas buvo skirtas suvienyti Zigmanto Liuksemburgiečio šalininkus siekiant apsiginti nuo asmeninių priešų, jo valstybę puolančių, taip pat atsilaikyti prieš krikščionybės priešus. Į Slibino ordino riterių draugiją buvo įtraukti Jogaila, Vytautas Didysis, Čekijos karalius Vaclovas, Aragono ir Neapolio karalius Alfonsas, Austrijos kunigaikštis Ernestas, Danijos karalius Kristupas III ir daugelis kitų. Manoma, kad ordino gyvavimo laikotarpiu jam iš viso priklausė apie 240 narių. Tačiau tik 24 sudarė branduolį. Kas jie tokie, galutinai nėra žinoma. Turiu duomenų, kad visų 24 svarbiausių Slibino ordino riterių sąrašas yra išlikęs vieno Danijos vienuolyno sienoje.

Su Slibino ordinu man sekėsi. Pavyko surinkti retos ir labai įdomios medžiagos: unikalių piešinių, fotografijų ir kitokios iliustracinės medžiagos iš Vengrijos, Vokietijos, Austrijos archyvų ir iš tų šalių muziejų. Iš viso to, kas pasakyta apie Slibino ordiną, matyti, kad tai ne pasakos.

Teko skaityti Jūsų publikacijas, skirtas vienai labai prieštaringai istorinei asmenybei.

Mintyje tikriausiai turite legendinio Drakulos tėvą ir patį Drakulą? Istorijoje tai išties labai išgarsėjusi figūra, su Rumunija susijusios giminės atstovas, kurio tėvas Vladas II Drakul – Slibino ordino riteris nuo 1431 metų. Drakulai neužtarnautą kraujasiurbio vampyro reputaciją užtikrino airių rašytojas Bramas Stokeris, parašęs romaną *Drakula*. Toliau jau Holivudas savo filmuose ir kiti romanistai šį personažą išpopuliarino visame pasaulyje. Ką iš tikrųjų žinome apie istorinį asmenį Drakulą? Transilvanijos princas Vladas III Drakula (1431–1476) išties buvo prieštaringa ir spalvinga asmenybė, suvienijusi savo šalį kovai su Osmanų imperija, tapusį rumunų tautos didvyriu ir pasididžiavimu. Gimė Valakijos kunigaikščio Vlado II Drakul, taip vadinto dėl priklausymo Slibino ordinui, šeimoje. Drakulos turėjo slaptą ženklą, žetoną – slibiną su dvigubuoju kryžiumi. Ieškodamas paramos Valakijos sostui susigrąžinti, Vladas II Drakul, sulietuvinus – Drakula, mėgino gauti paramos iš Lenkijos ir Lietuvos karaliaus Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto. Slapta apleidęs Vengrijos karaliaus Zigmanto Liuksemburgiečio dvarą 1423 m. išvyko pas Jogailą į Krokuvą, bet prie Lenkijos sienos buvo sulaikytas ir grąžintas atgal. Vis dėlto kaip ištikimas Vengrijos karaliaus dvariškis 1431 m. Niurnbergo pilyje Vokietijoje Vladas II buvo įšventintas į Slibino ordino (*Order of the Dragon*) draugijos riterius, gavo Ordino regalijas. Kaip Ordino narys Vladas II imtas vadinti Drakula ir tapo Transilvanijos vaivada, krašto gynybos organizatoriumi prieš osmanus. Savo atributikoje, leistose monetose, buities reikmenyse, pilių interjeruose naudojo slibino atvaizdus. Kaip ir kiti Ordino nariai, kiekvieną dieną privalėjo nešioti medalį su slibinu, virš kurio buvo iškeltas dvigubasis kryžius. Taip buvo pabrėžiamas įsipareigojimas kovoti su turkais ir kitais krikščionybės priešais. Vėliau slibino ženklas buvo pradėtas tapatinti su šėtonu, su kuriuo Ordino nariams ir buvo privalu kovoti. Jeigu ne kunigaikščiai Drakulos, šiandien vargiai ką bežinotume apie Slibino ordiną, taip pat labai įdomų ir reikšmingą Lietuvos istorijai ir heraldikai. Iš dalies ir man Drakula „padėjo" atrasti daugiau istorijos faktų apie Slibino ordiną ir jo sąsajas su Lietuvos valdovais, jei tiksliau – rumunų istorikų parašyti darbai ir knygos apie garsųjį tautietį.

Vladas III Drakula – rumunų tautos didvyris, kovotojas už savo šalies nepriklausomybę

Drakulos tėvas – Vladas II Drakula – Slibino ordino riteris nuo 1431 m.

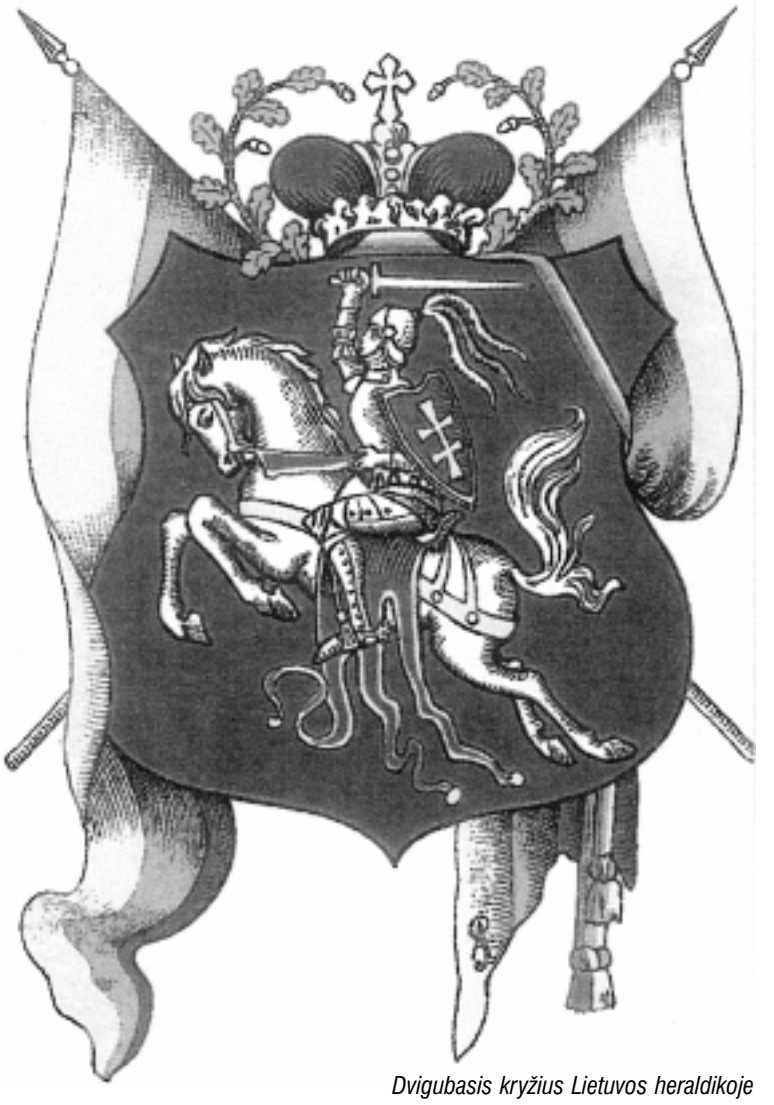

Dvigubasis kryžius Lietuvos heraldikoje

Kaip Drakula nenaudėlius auklėjo

Reikšmingas Slibino ordinas Lietuvai, matyt, tiek, kiek sugebame įsigilinti, ištyrinėti ir sureikšminti. Bijau, kad mums tai dar terra incognita – neatrasta žemė. Šiuo atveju ne mažiau įdomu ir tai, kad kelias į gilesnį pažinimą gali vesti ir per mistifikuotą literatūros personažą.

Kartais tie mistifikuoti literatūros personažai turi savo prototipus – tikrus, neišgalvotus žmones. Juk žinome, kad dažnai legendai atsirasti padėdavo realūs dalykai: tikri įvykiai, tikri žmonės. Pastebėjau, kad Vakaruose rimti mokslininkai imasi tyrinėti įvairias legendas ar kokius mistinius personažus ir atranda, kad dažnai už jų slypi realūs dalykai. Liaudiškai sakant – dūmų be ugnies nebūna... Taip ir šiais laikais – istorijai atrandama daug įdomaus tyrinėjant legendinius pasakojimus.

Valakijos bajorai Transilvanijos vaivadą Vladą II ėmė pravardžiuoti drakoniečiu (*draconist*), o jo karius drakoniečiais (*dragoons*) – dragūnais, ne šiaip sau, o dėl Slibino ordino. Rumunams vėliau ši pravardė taip pat reiškė drakoną arba *šėtoną – velnią,* nors aptariamuoju metu su Vlado II asmeniu piktoji jėga ir nebuvo siejama. Šis palyginimas su šėtonu atėjo vėliau jo sūnui iš oponentų ir politinių priešininkų stovyklos, susiejus jau su Vlado III Drakulos vardu. Šis Drakula be galo nekentė vagių, tinginių, melagių, o ypač išdavikų, kuriuos už bausmę sodindavo ant kuolo. Ir mūsų laikais Rumunijoje sklando istorijos, kaip miesto aikštės viduryje prie šulinio Vladas III Drakula liepęs pastatyti auksinę taurę, kad iš jos galėtų atsigerti kiekvienas ištroškęs žmogus. Taurė nebuvo pavogta per visą jo valdymo laikotarpį, nes ir vagių nebuvo. Jo tėvas Vladas II Drakula buvo doras krikščionis, rūpinosi katalikybės skleidimu: pastatė benediktinų, cistersų, pranciškonų ir dominikonų vienuolynus, į Transilvaniją kvietėsi vienuolių misijas. Į Vlado II Drakulos rūmus užsukdavo iš Konstantinopolio į Vokietiją, Lenkiją, Lietuvą ir kitus Europos miestus keliaujantys pirkliai.

Galėtume daryti išvadą: Lietuvos ryšiai su Transilvanija, Valakija ir kitomis Vengrijos karalystei priklausiusiomis žemėmis galėjo būti daug glaudesni, negu apie tai žinome ir numanome. Kaip čia neprisiminti Transilvanijos kunigaikščio Stepono Batoro (1533–1586), po Žygimanto Augusto, paskutinio Gediminaičių dinastijos atstovo Lietuvos ir Lenkijos valstybės soste, 1576 m. tapusio šios jungtinės valstybės valdovu, 1579 m. įkūrusio Vilniaus universitetą (akademiją). Lietuvos valdovai tiesiogiai iš Vengrijos, o ne per slavų žemes, galėjo gauti ir savo pasaulietinės valdžios simbolį – dvigubąjį kryžių.

Išties didelė tikimybė, kad mūsų ryšiai su Vengrija ir su Transilvanija, Valakija buvo daug glaudesni nei iki šiol manome. Vienoje iš Lietuvos istorijų skaičiau, kad mūsų prasikaltusius bajorus Vytautas ar Jogaila siųsdavo tremtin į Valakiją…

Mums Vengrija yra daug svarbesnė ir artimesnė, nes per ją galėjo Lietuvą pasiekti ir čia minimi svarbūs krikščioniški simboliai. Vengrija be galo svarbi ir Lenkijai, nes būtent daugelis religinių, o vėliau ir heraldinių simbolių į Lenkiją atėjo iš Vengrijos ar jos karalių dvaro, per viduramžių riteriškas organizacijas ir per religinius ordinus. Dvigubasis kryžius (arba Šventasis kryžius, Tikrasis kryžius, jei grįžtume į Šv. Elenos ir Konstantino Didžiojo laikus, t. y. į III–IV a.) kaip viena svarbiausių krikščioniškųjų relikvijų atėjo į Lenkiją ir Lietuvą kaip tik per Vengriją.

Dvigubasis kryžius Vengrijoje ir Lenkijoje

Vengrijoje dvigubasis kryžius laikomas vienu seniausių ženklų tautinėje ir valstybės heraldikoje, būtinas valdžios simbolis karališkose regalijose, valstybės herbe, ilgainiui prasiskverbęs ir įsitvirtinęs vengrų tautinėje simbolikoje. Tvirtinama, kad šis ženklas simbolizavo per Dievo malonę gautą teisę valdyti vengrų žemes ir tautą. Kai kuriuose vengrų šaltiniuose randama žinių, kad iš popiežiaus Silvestro tą simbolį 1000-aisiais metais atsivežė pirmasis Vengrijos karalius Ištvanas (Steponas). Kiek vėliau popiežiaus leidimu jam buvo suteiktas Apaštališkojo karaliaus titulas, o patį ženklą leista naudoti kaip Vengrijos Apaštališkojo palaiminimo simbolį.

Kituose šaltiniuose skaičiau, kad dvigubasis kryžius į Vengriją atkako iš Bizantijos tik karaliaus Belos III laikais. Mat pats būsimasis karalius augo Bizantijos imperatoriaus dvare, iš kurio atsinešė karališkąsias regalijas ir krikščioniškas tradicijas. Kad ir kaip ten būtų, dvigubasis kryžius vengrų literatūroje vadinamas Apaštalų kryžiumi, kartais Vengriškuoju kryžiumi. Visi Vengrijos karaliai, net ir svetimšaliai, pavyzdžiui, Karolis Robertas Anžujietis, naudojo Apaštališkosios Didenybės titulą. Tačiau nepamirš-

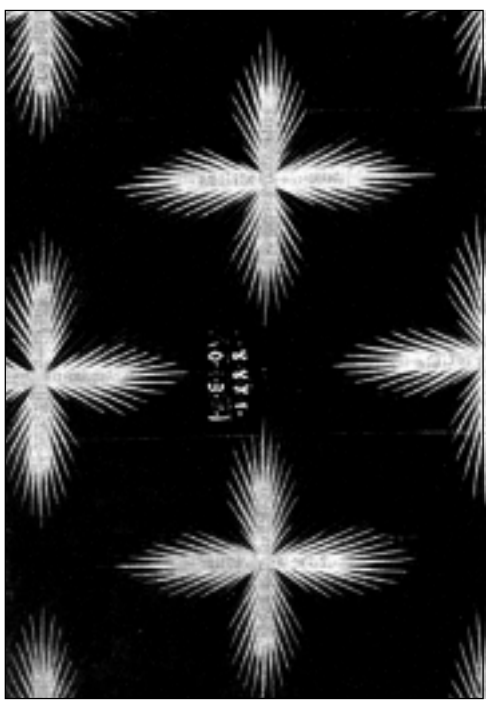

Slibino ordino riterių apsiausto (arnoto) fragmentas. Vengrijos, Austrijos muziejai

kime, kad ir Anžu (Anjou) karaliai per savo pačių riteriškas tradicijas visai kitais keliais buvo susieti su dvigubuoju kryžiumi.

Pasakojama, kad Vengrijos karalaitis Emerikas dvigubąjį kryžių (Tikrąjį) kaip religinį simbolį padovanojo lenkams 1006 m., ir Lenkijoje, netoli Kielcų, tada buvo įkurta Šv. Kryžiaus bažnyčia ir vienuolynas. Tai vienuolių benediktinų nuopelnas. Nuo dvigubojo kryžiaus pavadinimą gavo vienuolynas, vietovė ir apylinkės, o kalnas, ant kurio stovi bažnyčia ir vienuolynas, pradėtas vadinti Šventojo Kryžiaus kalnu (*Świętokrzyzka góra*). Iš Vengrijos atkeliavusi relikvija tapo lenkų itin branginamu simboliu. Mums įdomu, kad Šventojo Kryžiaus vienuolyną puošia garsaus XVIII–XIX a. lietuvių dailininko Pranciškaus Smuglevičiaus freskos ir piešiniai.

Istorija sako, kad lietuviai buvo tą dvigubąjį kryžių iš Šventojo Kryžiaus bažnyčios pagrobę, parsivežę į Vilnių ir dar neva norėję sunaikinti. Jį išgelbėjo, žinoma, lenkaitė, o Jogaila didžiadvasiškai įsakęs relikviją grąžinti lenkams. Tai įvykę maždaug tais laikais, kai Jogaila rengėsi vykti karaliauti į Lenkiją. Beje, ši istorija su lenkų relikvija žinoma ir mums – plačiau aprašyta Lietuvos metraštyje (Bychovco kronikoje).

Vis dėlto legendoje neapsieinama be blogųjų lietuvių ir gerojo Jogailos.

Relikvija, bent jau legendoje, kažin kokiu būdu patenka į Lietuvą, o ją lenkams, Jogailai įsakius, sugrąžina patys lietuviai. Tačiau Jogaila, Vytautas ir dar keli lietuviai šioje istorijoje minimi ne tik kaip geradariai, bet ir kaip relikvijos pagrobėjai. Kad Kielcų Šventojo Kryžiaus kalno apylinkėms dvigubasis kryžius buvo labai svarbus, rodo ir dabar jo panaudojimas atskirų vietovių herbuose. Daugelis Kielcų regiono miestelių, apylinkių, kaimų ir gyvenviečių Šventąjį Kryžių įsidėjo į savo dabartinius herbus. Įdomiausia, kad tuos vienuolyno dvigubuosius kryžius jie vadina arba lietuviškaisiais, arba Jogailos kryžiais, dar Jogailaičių dinastijos simboliu, nors šie simboliai neturi jokio tiesioginio ryšio nei su Jogaila, nei su jo palikuonimis. Čia naudojami kryžiai pagal formą yra labai įvairūs: arba lygių, arba nelygių (skirtingų skersinukų) galų. Beveik visur jis vaizduojamas mėlyname fone, geltonas.

Dvigubąjį kryžių Lenkijoje plačiai naudojo ir religiniai ordinai. Štai Šv. Dvasios ordino simbolis taip pat buvo dvigubasis kryžius. Ordinas įkurtas 1195 m. Prancūzijoje, jo įkūrėjas – vienuolis Gvidonas Monpelje (Montpellier). Į Lenkiją Šv. Dvasios ordinas atkako 1244 metais. Šventojo kapo vienuoliai – lenkiškai „božegrobcai“, Lenkijoje pasirodė 1263 metais. Visų šių vienuolijų simbolikoje buvo dažnai naudojamas dvigubasis kryžius, tai yra Tikrasis Kristaus kančios kryžius. Visi šie simboliai dažnai puošė ir bažnyčių interjerą ir bokštus. Tai visai nereiškia, kad ten būta stačiatikių ar sentikių įtakos – ši simbolika yra katalikiška ir ateina iš Jeruzalės.

Kai kurie Lietuvos istorikai tvirtina, kad Lietuva buvusi labai atokiai nuo Europos procesų, tarsi nuošalėje, bet krikščionybė ir kultūra sienų nepaisė. Nenorėčiau perdėti ir kaimynų lenkų įtakos Lietuvai, nors per ilgus šimtmečius apie tai nuolat buvo kalbama ir ypač pabrėžiama. Tačiau ir Lietuvoje yra Šventojo Kapo, Šventojo Kryžiaus, Šventosios dvasios vardu pavadintų bažnyčių. Nenustebkime jose pamatę ir dvigubaisiais kryžiais išpuoštus interjerus ar bokštus. Didelė bėda, kad tie tikrieji Jeruzalės kryžiai mūsų šalyje laikomi rusiškais, todėl lietuviai baigia juos nukrapštyti nuo visų bokštų ir bažnyčių interjero...

Į Jano Dlugošo skelbtas tiesas žvelkime atsargiai

Ko gero, dvigubojo kryžiaus kelio į Lietuvą išsamus tyrinėjimas galėtų atskleisti ir ne vieną įdomų Lietuvos istorijos puslapį, bet tam reikėtų gerai pakedenti Vengrijos, Čekijos, gal ir kitų Vidurio Europos kraštų šaltinius. Jau nekalbant apie tai, kad lietuvių tyrinėtojų akiai pats laikas kibti ir į senosios Bizantijos istorijos šaltinius.

Iš tiesų taip. Keista, kad lig šiol po tuos archyvus net nepradėjome dairytis... Su dvigubuoju kryžiumi susiję daug įdomių ir mums nežinomų faktų. Štai kad ir istorija su simboliu „Goncza“ – Lenkijos karaliaus dvaro vėliavos ženklu. Metraštininkas Jonas Dlugošas nurodo, kad Žalgirio mūšyje buvo naudota Lenkijos karaliaus dvaro vėliava, vadinta „Goncza“. Tai dvigubas geltonas kryžius mėlyname fone, kuris pristatomas kaip du į vieną sudėti kryžiai, simbolizuojantys dviejų krikščioniškų valstybių – Lenkijos ir Lietuvos – susiliejimą ir neva Jogailos ženklą. Esama požymių, kad tokią traktuotę į Lenkijos karaliaus dvaro vėliavą atnešė vėlesnių laikų istorijos projektuotojai, veikiausiai jau po Jogailos mirties (1434 m.), gal net paties Dlugošo pastangomis. Po Lenkijos karališkąja karūna suvienytos dvi krikščioniškosios valstybės – tokia tendencija.

Įtariate, kad Dlugošui labai knietėjo ant savo rašomų metraščių kurpalio užmauti kažin kokią jam norimą „tiesą“?

Slibino ordino – kovos su blogiu simbolis

Taip ir įtariu, nes būtent Dlugošas perša mintį, kad Jogailos dvigubasis kryžius buvęs geltonas mėlyname fone. Jis taip pat aiškina, kad čia į tą dvigubąjį kryžių sudėti du kryžiai, kurie ir simbolizuoja dviejų krikščioniškų valstybių susiliejimą į vieną po Lenkijos karūnos valdžia. Aš su tokia heraldine keistenybe per daugelį metų dar niekur nebuvau susidūrusi. Heraldikoje taip pat nėra buvę, kad aprašinėtų du kryžius, o pieštų vieną neva dvigubą. Tai jau iš pasakų srities... Būtent taip Dlugošas aiškina ir Žalgirio mūšyje plevėsavusią vėliavą „Goncza“. Juk Liublino koplyčioje esantis Jogailos dvigubasis kryžius ankstyviausiai iš mums žinomų yra ne geltonas ir ne mėlyname fone, o baltas raudoname fone.

Skaudžiausia tai, kad vėlesniais laikais šis Lenkijos karaliaus dvaro simbolis atsirado Lietuvos herbe. Tai, ką turime dabartiniame Lietuvos herbe, nėra joks Jogailos ar Jogailaičių dinastinis, bet dar per Dlugošą mums tarsi primestas Lenkijos karaliaus dvaro simbolis. Nenorėčiau samprotauti ir narplioti, ką turime dabartiniame Lietuvos herbe, bet esu įsitikinusi, kad tas simbolis nėra originalus, tai nėra Jogailos simbolis.

Pamėginkime dar kartą įdėmiau įsižiūrėti, kuo išsiskiria Jogailos ir Jogailaičių dinastijos simbolis?

„Goncza“ Lietuvos herbe

Pradinis iš mums žinomų Jogailos simbolių – raudoname skyde pateikiamas dvigubasis kryžius, jo skersinukai nelygūs.

Apatinis skersinukas bene dvigubai ilgesnis už viršutinį.

Gal dvigubai, gal ne visai, bet akivaizdžiai ilgesnis. Nuo Kazimiero Jogailaičio laikų dvigubojo kryžiaus abi kryžmos susivienodina. Pradėtas vaizduoti kaip vienodų skersinukų kryžmos. Esu pastebėjusi, kad tas pats simbolis kartais vaizduojamas ir lygių galų, ir nelygių. Gal tai nėra svarbu. Ko gero, spalvinis vaizdavimas svarbesnis.

Ar neprašovėme pro šalį su herbu

Ilgame pašnekesyje apie daug ką buvo kalbėta, bet ateina laikas glaustai apibūdinti problemą, kad ji neišskystų ir neištirptų tarp kitų svarbių dalykų. Turime dvigubąjį kryžių Lietuvos istorinėje simbolikoje, kuris mus pasiekė kaip Jogailos simbolis, pasaulietinės valdžios ženklas. Buvo mėginama to ženklo ištakas sieti su stačiatikių Bažnyčia ar Senosios Rusios žemių dinastiniais simboliais. Tai gali būti klaidingas kelias. Tikrosios ištakos gali glūdėti kitur, bet kur? Galite bent jau nusakyti teisingą kryptį?

Dar reikia daugybę taškų sudėti ten, kur jie būtini. Vis dėlto kontūrai ryškėja. Kelias veda per Vengriją, per Anžu dinastiją, jos vyriškosios pusės riterių tradicijas, Vakarų Europos link. Deja, aiškėja, kad lenkų dvaro nuopelnų kaip ir nebuvo.

Lyg ir sutarėme, kad per vengrus kelias veda į Šv. Elenos laikus, kai buvo ieškomas Šventasis arba Tikrasis Kryžius, ant kurio buvo nukryžiuotas Kristus?

Atrodytų, kad šis minties kelias yra logiškas. Visos Europos dvasiniai, kultūriniai ir religiniai turtai išaugo ant sugriuvusios antikinės Romos pamatų.

Aptarkime Lietuvos herbo – Vyčio – problemą. Raitelio skyde yra dvigubasis kryžius – tiek senajame Vyčio ženkle, tiek dabartiniame. Kokia problema?

Problema – nežinojimas. Gerai žinau, kaip tą Vyčio herbą aiškina mūsų dabartiniai heraldikos žinovai, taip pat Lietuvos heraldikos komisijos narys dailininkas Arvydas Každailis, kurio pasiūlytas Vyčio ženklas ir buvo patvirtintas kaip Lietuvos Didysis valstybės herbas. Tuo metu, kai buvo kuriamas atkurtosios Lietuvos herbas, gyvenau Lietuvoje. Kadangi tuo pat metu buvo atkūrinėjami ir valstybiniai apdovanojimai, ir pinigai, o man teko prie to prisidėti, sekiau ir herbo atkūrimą, nes tai man buvo artima ir svarbu. Herbo atkūrėjams labai trūko istorinių faktų. Didžiausios diskusijos vyko dėl dvigubojo kryžiaus, skydo spalvos ir jo vaizdavimo. Buvo ir kitų diskutuotinų dalykų, bet pirmoji diskusija buvo svarbiausia. Prisimenu Lietuvos heraldikos komisijos pirmininko dr. Edmundo Rimšos pasakymą: esą nežinome, iš kur Lietuvą pasiekė dvigubasis kryžius, bet Lenkijoje visi dvigubieji kryžiai vadinami lietuviškaisiais, visi jie yra geltonos spalvos ir dažniausiai vaizduojami mėlyname skyde. To ir užteko argumentams pagrįsti.

Išsiaiškinome, kad ne visada jie buvo geltonos spalvos ir ne visada mėlyname skyde. Pradiniame etape Jogailos dvigubasis kryžius turėjo būti baltas raudoname fone. Beveik visi Pirmosios nepriklausomos Lietuvos Respublikos dailininkai skydą vaizdavo teisingai – t. y. raudoną, o kryžių visi kaip vienas vaizdavo klaidingai: geltonos ir kitų spalvų. Tiesa, kai kurie dailininkai yra vaizdavę ir baltą dvigubąjį kryžių raudoname fone, bet niekada nenaudojo mėlyno fono.

Senojoje heraldikoje, simboliuose nėra atsitiktinių dalykų, tai pasakytina ir apie spalvas. Teisė į raudoną ar purpurinę spalvą nuo seno turėjo ne šiaip kilmingieji, bet valdovai. Jano Mateikos paveiksle „Žalgirio mūšis“ Vytauto figūra pavaizduota raudona ne tik tam, kad kristų į akį kaip viso batalinio paveikslo kompozicinė ašis. Vargu ar realiame mūšyje Vytautas galėjo vilkėti tokiu drabužiu. Turėjo būti su šarvais, o dailininko paveiksle jis tarsi sklendžiantis aras. Tiek Lietuvos valdovo figūra, tiek virš jo besiplaikstanti vėliava su Gedimino stulpais įgauna simbolio prasmę, bet nenutolstama ir nuo esminio dalyko – tai valdovas ir svarbiausia istorinio mūšio figūra.

J. Mateikos paveiksle yra Lenkijos ir LDK bei Teutonų ordino vėliavos, bet nematome Šv. Jurgio vėliavos, nors visuose mūšių aprašymuose ji minima. Sunku pasakyti, kodėl šios vėliavos nerodo Mateika, gal jam tai nebuvo svarbu.O mums ji labai svarbi. Heraldikoje kiekvienas simbolis ir spalva turi labai tikslią savo paskirtį ir reikšmę. Dailininkų darbuose galimos kai kurios interpretacijos, ypač vėlesniųjų laikų.

Gal dėl to, kad Šv. Jurgio vėliava plaikstėsi ne tik virš sajungininkų, bet ir virš kryžiuočių pulkų. Šv. Jurgis buvo kryžiuočių globėjas dar nuo Anžu dinastijos dalyvavimo kryžiaus žygiuose laikų. Ta pati šventojo vėliava – priešingose stovyklose. Įdomu būtų išsiaiškinti, kada Lenkija ir Lietuva įgijo teisę į Šv. Jurgio vėliavą ir kokiomis aplinkybėmis ją gavo. Veikiausiai per Vengrijos karalius, t. y. per tą pačią Anžu dinastiją.

Savo istoriją pradedame modeliuoti tarsi dėlionę, renkame po mažą gabalėlį, iš kurių labai sunku gauti visumą, tikrąjį vaizdą. Kai kada šioks toks vaizdelis susidaro, galima prie jo lipdyti ir kitus gabalėlius. Sprendžiant iš iškeltos prielaidos apie Jogailos priklausymą Šv. Jurgio ordinui išeitų, kad tapęs šio ordino riteriu įgijo ir teisę į Šv. Jurgio vėliavą. Veikiausiai tai įvyko maždaug tuo metu, kai turėjo vykti Jogailos tuoktuvės su Jadvyga ir jo karūnavimas Lenkijos karaliumi, vadinasi, apie 1386-uosius. Beveik neabejoju, kad ir Šv. Jurgio vėliava ir dvigubasis kryžius į Lenkiją ir Lietuvą atėjo per Vengriją ir Anžu dinastijos valdovų riteriškas tradicijas.

Gyvename tarsi sukapotos į gabalus istorijos laikais.

Kito kelio gal ir neturime, kaip tik iš šukių rinkti mozaiką. Taip yra su dvigubuoju kryžiumi ir su visa Lietuvos seniausių laikų istorija. Gerai, kad turime senuosius simbolius, bet kad jiems šiandieniame gyvenime skiriama per mažai dėmesio ir jų nepažįstame – tai jau nėra gerai. Kai kurie apmaudūs akibrokštai gali pakišti koją.

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Lenkijos karaliaus dvaro simbolis. „Gontza“ – 1410 m. Žalgirio mūšyje

ANKSTYVOJI VILNIAUS PILIŲ PRAEITIS

Atkelta iš 1 p.

krikšto dekoravo keletą bažnyčių (taip pat ir Liublino pilies koplyčią) Lenkijoje.

Napalio Kitkausko tekdavo klausytis įvairiuose restauratorių, architektų, senajam istorijos ir architektūros paveldui skirtose konferencijose ir diskusijose. Kai kurie dalyviai įnešdavo ir tam tikros sumaišties į nagrinėjamus dalykus, bet po Kitkausko ramaus ir paprastai nieko neužgaunančio žodžio viskas stodavosi į vietas. Lemdavo gal ne tiek Napalio ramus, nekonfliktiškas būdas, bet tai, kad jis viską savo rankomis tiriamajame objekte būdavo iščiupinėjęs, išnagrinėjęs, tad geriau išmanančių dalyko esmę paprastai neatsirasdavo. Jeigu remdavosi rašytiniais šaltiniais, tai pavardėmis ir knygomis, kurios dažnam diskusijos dalyviui būdavo pirmiena. Net ir laikais, kai nulemdavo aukštas pareigas ar laipsnius turinčių asmenų sprendimai, be Kitkausko būdavo sunku išsiversti. Ne visada tuose aukštų pareigūnų pasirašytuose dokumentuose figūruodavo N. Kitkausko pavardė ir jo parašas, bet tiek natūriniuose tyrinėjimuose, tiek apibendrinant problemą, darant galutines išvadas, be jo žodžio neapsieidavo.

Dažnai būdamas šešėlyje Napalys visados rūpinosi dalyko esme, o ne savo pavardės platesniu garsinimu, todėl savo parašytiems straipsniams pasitelkdavo gal net ne tiek autoritetus, kiek atskirų sričių specialistus – archeologus, senojo mūro reikalus išmanančius žinovus ir panašiai. „Svarbu, kad pasaulis žinotų," – gal taip trumpai būtų galima apibūdinti anuometėje santvarkoje Napalio prisilaikytąjį principą. Mat spaudoje paskelbtus dalykus kartais ir kirviu neiškirsi, todėl taip svarbu buvo paviešinti, žmonių sąmonėje įtvirtinti daug svarbių su senuoju paveldu susijusių faktų. Pramušti kelią į viešumą, įveikti cenzūros rifus buvo labai sudėtinga, bet spaudoje pagarsintais dalykais jau buvo galima remtis kitose publikacijose, budrūs redaktoriai ir cenzoriai prie autorių nekibdavo, juk tarybinė spauda buvo neklystanti.

Nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje visa tai nuplaukė į nebūtį kaip praeities košmaras, bet kiekviena nauja santvarka gimdo kartais visiškai nelauktus savus košmarus. Kai atsakomybės jausmą, tikrų žinių stygių pakeičia manipuliavimas faktais, kai partinių ir klanų interesams paminama tiesa (visiška priešingybė Platonui, kuris gerbdamas ir mylėdamas draugus tiesą laikė aukštesne vertybe), visuomenė atsiduria labai pavojingoje amorfinėje būsenoje: nebelieka kriterijų, atspirties taškų ir prasideda sumaištis.

Šiemet pasirodęs kapitališkas Napalio Kitkausko veikalas *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai** – puiki autoriaus ir viso šių rūmų atstatymo darbe dalyvaujančių žmonių dovana Lietuvos vardo paminėjimo istorijoje tūkstantmečiui. Tai ir puikus atsakas ne visada geranoriškiems rūmų atstatymo oponentams, kurie menkai arba visiškai neįsigilinę gieda vis tą pačią giesmelę, kad atstatomas monstras maža ką bendro turįs su istoriniais čia stovėjusiais Lietuvos valdovų rūmais, esąs tik muliažas, architektūrinė klastotė, skirta tenkinti kai kurių dabarties asmenų, norinčių išlikti istorijoje, ambicijas. Tarptautinių žodžių žodyne rašoma: muliažas (pranc.) – tiksli kokio nors objekto arba jo dalies kopija, modelis, nieko žeminančio sąvokoje nėra.

Gedimino Žemlicko nuotrauka

Dr. Napalys Kitkauskas LR Seime savo naujosios knygos pristatymo metu

Knyga akivaizdžiai parodo daugumą nepamatuotos kritikos teiginių, tad nepageidaujančiųjų matyti atstatytus Valdovų rūmus kritiniai argumentai nuo šiol turės labai smarkiai keistis, įgyti solidesnio pagrindimo, nes pabodusios senos dainelės motyvas gali veikti nebent tautietį, kuris po ilgo letargo staiga atsibudęs pirmą kartą apie Valdovų rūmus išgirstų. Kritikams teks pasispausti, nebent ir toliau sieks burti iš kavos tirščių. Moksliniai argumentai iš vietos gali būti pajudinti tik kitais, stipresniais argumentais, o tam būtini nauji faktai ir jų pagrindu daromos išvados. Napalys Kitkauskas tuos daugiamečių tyrimų faktus ir išvadas pateikė, knyga nuo šiol pradėjo savo atskirą nuo autoriaus valios jau nepriklausantį gyvenimą. Galima neabejoti, kad bent keletą dešimtmečių tai bus parankinė knyga kiekvienam, kuriam rūpi istorinės Vilniaus širdies architektūrinis paveldas, o kritikams tai bus puikus savišvietos vadovėlis, galintis daug ką pakeisti mąstančio žmogaus sąmonėje.

Blogiausia su tais, kurie kaip nelabasis kryžius bijo tiesos apie jų nemėgiamą objektą, ir tos knygos į rankas paprasčiausiai nepaims. Tamsa ir šviesa – nesuderinamos substancijos, nors viena be kitos egzistuoti lyg ir negali.

Kalbėti apie Valdovų rūmų atkūrimo idėją galima įvairiais būdais. Mes kalbėsimės per šio projekto atstatymo autorių Napalį Kitkauską, jį šnekindami ir kartu keliaudami tyrėjo ir kūrėjo minčių labirintais. Eidami per žmogų, per asmenybę mėginsime lengvinti savąjį pažinimo kelią, kartu mėgindami vienu šūviu nušauti du zuikius. Galima ir prašauti, nes rizikos išvengti nepavyks.

Su Napaliu Kitkausku reikėtų pradėti kalbą nuo Utenos gimnazijos laikų, kurioje jis mokėsi Antrojo pasaulinio karo metais, o pokaryje penketukininko mokslai vieną dieną staiga nutrūko. Vietoj jų atsirado šešiolikmečiui užvesta byla su nuosprendžiu: 10 metų kalėjimo. Atsidūrė Mordovijos lageryje, viename iš 13 specialiojo režimo. Iš kitų daugiau kaip tūkstančio Sovietų Sąjungos lagerių tie 13 skyrėsi tuo, kad jų kaliniai karo atveju, netikėtai priartėjus priešui, būtų sušaudyti be jokio teismo kaip ypač pavojingi sovietų valstybei nusikaltėliai.

Būtų gerai, jei pavyktų chronologiškai tvarkingai prisiminti Napalio ir kitų lietuvių gyvenimus tame lageryje. Taip pat ir tą džiaugsmingą gyvenimo faktą, kai mirus tautų „vadui" iš kalėjimų ir lagerių buvo paleisti pirmiausia tie, kurie buvo nuteisti iki 18 metų amžiaus, tačiau su sadistine sąlyga: jeigu trečdalį bausmės laiko buvo iškalėję.

Atskiras gyvenimo tarpsnis – grįžimas į Lietuvą ir kabinimasis į gyvenimą, studijos tuomečiame Kauno politechnikos institute (dabar – Kauno technologijos universitetas). Kad gabiam ir darbščiam sekasi – Napalio pavyzdys galėtų būti užkrečiantis visiems, siekiantiems mokslo aukštumų. Baigęs institutą ir įgijęs inžinieriaus statybininko specialybę beveik per stebuklą, o tiksliau – padedant vienam iš to meto Studentų mokslinės draugijos vadovų Stasiui Abramauskui, pavyko įstoti į aspirantūrą, ją baigti ir apsiginti architektūros mokslų daktaro disertaciją.

1960 m. baigęs studijas N. Kitkauskas pradėjo dirbti Paminklų konservavimo institute, netrukus ėmė dalyvauti, o vėliau ir vadovauti Kristijono Donelaičio memorialinių pastatų ansamblio Tolminkiemyje, (Čistyje Prudy) Karaliaučiaus krašte, projektavimo ir atstatymo darbams. Visa tai yra ta patirtis, kuri vien iš knygų neįgyjama.

Nuo 1983 m. Napalys Kitkauskas savo tolesnę profesinę veiklą susiejo su Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos Valdovų rūmais. Dalyvaudama respublikiniame konkurse keturių architektų grupelė pasiūlė atstatyti Valdovų rūmus ir juose įkurdinti Nacionalinę galeriją. Tarp idėjos iniciatorių ir projekto autorių buvo ir Napalio Kitkausko pavardė. Sąjūdžio laikais Valdovų rūmų atstatymo idėja buvo įgavusi dar didesnį ir jau praktinio įgyvendinimo link nukreiptą impulsą. N. Kitkauskas į tos idėjos materializavimą ėjo ne tuščiomis rankomis, nes nuo

Vilnios upės senvagės vieta bendrame Žemutinės pilies ankstyvųjų statinių plane: a – mažojo gynybinio aptvaro mūro sienos ir pastatai, sumūryti dar esant neužpiltai žemėmis senvagei; b – mažojo gynybinio aptvaro neišlikusių statinių spėjamas kontūras; c – didžiojo gynybinio aptvaro sienos, sumūrytos užpylus senvagę

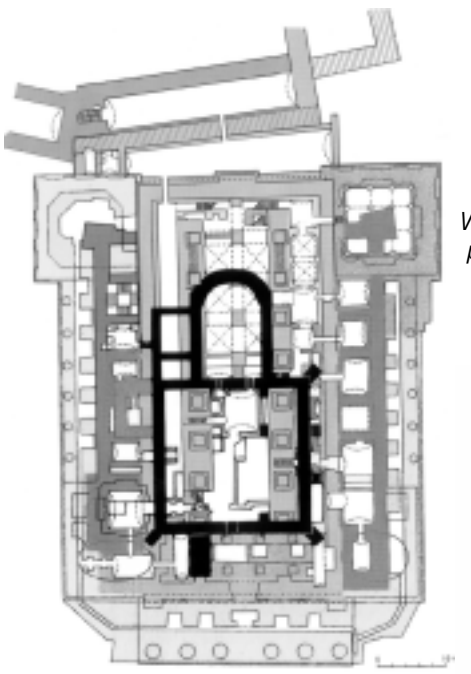

Vilniaus Arkikatedros požemių planas; juodai išryškinti pirmosios katedros pamatai

Žemutinės ir Aukštutinės pilių statinių XIII a. antrojoje pusėje – XIV a. pirmojoje pusėje planas: 1 – mažojo gynybinio aptvaro sienos; 2 – Katedra (pamatai, rasti 1970–1976 m.); 3 – kvadrato formos bokštas (jo liekanos yra po Katedros varpinės pamatais); 4 – siena M23 (atrodo, kad ši siena juosė teritorijos kyšulio vakarinį su sakralinės paskirties statiniais galą); 5 – punktyrinėmis linijomis pažymėta sienos M23 spėjama tąsa aplink teritorijos kyšulio vakarinį galą; 6 – mažojo gynybinio aptvaro spėjamos neišlikusios sienos ir kampinio bokšto vieta 7, 8, 9; 10 – Žemutinės pilies didžiojo gynybinio aptvaro pietinė, šiaurės vakarų, šiaurinė ir rytinė sienos; 11 – Vyskupo namas (statytas iki antrojo Lietuvos krikšto, 1387 m. Jogailos dovanotas Vilniaus vyskupui); 12 – Aukštutinės pilies medžio ir žemės gynybinis aptvaras

* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai / Napalys Kitkauskas; Lietuvos kultūros politikos institutas. – Vilnius: Kultūra, 2009. – 320 p.: iliustr. Santr. angl., lenk., rus.

1987 m. rudens dalyvavo Valdovų rūmų teritorijos archeologiniuose ir architektūriniuose tyrimuose. Iki 2002 m. vadovavo architektūrinių tyrimų grupei, o nuo 1995 m. buvo paskirtas LDK Valdovų rūmų atstatymo projekto moksliniu vadovu.

Apie šį veiklos etapą daugiausiai ir kalbinsime gerbiamą Napalį Kitkauską, nes Lietuvos vardo paminėjimo istorijoje tūkstantmetis būtent ir aktualina šį jo veiklos etapą.

Valavičių koplyčia atvedė į Katedrą

Kaip pradėjote tyrinėti Žemutinės pilies teritorijoje esančius objektus – senosios Katedros rūsius, buvusios Žemutinės pilies rūsių ir pamatų liekanas bei kitus po žeme stūksančius paveldo dalykus?

Vilniaus pilių tyrimams buvo skirta mano disertacija *Vilniaus Žemutinės pilies pastatų kompleksas* (*tyrimai ir apsaugos klausimai*), kurią parengiau Vilniaus inžinerinio statybos instituto Architektūros katedroje, o apsigyniau 1980 m. Centriniame architektūros teorijos ir istorijos institute Maskvoje. Gerojo pranašo vaidmenį tuomet atliko mano aspirantūros vadovas Stasys Abramauskas. Buvau jo vadovaujamas jau padaręs kai kurių tyrimo darbų. Kai kažkas pradėjo apgailestauti, kad nėra jokio mokslinio pobūdžio darbo – knygos ar studijos apie Vilniaus pilis, S. Abramauskas parodė į mane ir pasakė: „Jis parašys“. Nieko kito neliko kaip parašyti.

Bet pradėjote nuo Katedros?

1969 m. ėmė skylinėti Katedros Valavičių koplyčios sienos. Lenkmečiu prieš Antrąjį pasaulinį karą lenkų specialistai Katedros pamatus tvirtino, polius į gruntą gręžė, betonavo. Ir štai pradėjo trūkinėti Valavičių koplyčios kampas. Tuo metu Katedra buvo paversta Paveikslų galerija, priklausė Dailės muziejui, kuriam vadovavo Pranas Gudynas. Tai štai P. Gudynas atsiuntė į Paminklų konservavimo institutą raštą, prašydamas išsiaiškinti priežastis, dėl kurių Valavičių koplyčios sienos skylinėja. Girdi, sąjunginės reikšmės architektūros paminklas pavojuje. Žodžiu, nustačius priežastį, reikėjo pasiūlyti būdus, kaip su sienų plyšiais kovoti.

Tuo metu buvau suprojektavęs Vilniaus universiteto bibliotekos naują knygų saugyklą, kurios fasadas išeina į dabartinę Šv. Jonų gatvę. Vilniečiai mato tik dailininko R. Gibavičiaus suprojektuotą gana stilingą „voro“ pavidalo saugyklos užrašą, o didelė pastato dalis yra po žeme, siekia 6 m gylį. Dvejus metus dirbau dieną ir naktį, kol suprojektavau tą gana sudėtingą pastatą – kompiuterių tada nebuvo. Buvau paskirtas instituto konstruktorių skyriaus vadovu, tad mane ir istoriką Adolfą Raulinaitį Paminklų konservavimo institutas nukreipė tirti Katedrą ištikusią negandą.

Trumpai pristatykite kolegą.

Jis kilęs nuo Seinų krašto, mokėsi Seinų gimnazijoje, o lenkams užėmus Seinus, gimnaziją baigė Lazdijuose. Vaidino klojimo teatre, studijavo universitete Kaune. Mokytojavo Rygoje lietuvių gimnazijoje. Iš Lietuvos į lenkų užimtąjį vadinamąjį Vilniaus kraštą ir Seinus negalėdavo nuvažiuoti, o iš Rygos – galėdavo. Tad Vilniaus senieji paminklai jam buvo pažįstami jau iš prieškario.

Su A. Raulinaičiu sudarėme neblogą duetą: jis istorikas, gerai mokėjo lenkų kalbą ir susipažinęs su lenkų istorine literatūra, o aš kaip inžinierius statybininkas neblogai išmaniau, dėl ko atsiranda sienose plyšiai. Be to, A. Raulinaitis, kaip ir aš, buvo kalėjęs lageryje. Jis – Vorkutoje, aš – Mordovijoje. A. Raulinaitis vos išliko gyvas, ir jeigu ne vienas ukrainietis, paėmęs jį į savo globą kažkokioje laboratorijoje ar panašiai, mano partnerio nebūtų tarp gyvųjų. Gaudavo laiškus iš to jį išgelbėjusio ukrainiečio, buvo pažįstamas iš prieškario su Povilu Reklaičiu, filosofu Juozu Girniumi, bendravo su Julija Šalkauskiene, filosofo Stasio Šalkauskio žmona.

Tai štai dirbdami kartu su A. Raulinaičiu pradėjome domėtis lenkų prieškario Vilniaus Katedros tyrinėtojų ir restauratorių darbais. Kaip jie ten dirbo, jeigu atsivėrė plyšiai koplyčios sienoje, gal ko nepadarė?

Ariadnės siūlas vedė į atradimą

Ar pavyko išsiaiškinti Valavičių koplyčios sienų skylinėjimo priežastį?

Pradėjome tyrinėti visus Katedros pamatus sutvirtinančius polius, kurių yra 279, tikrinome, ar visi buvo išbetonuoti. Teko padaryti kai kurias perkasas rūsiuose. Aiškinomės, kokie pamatai, ant kokio grunto stovi, ar čia ne durpės?

Staiga pastebėjau rudo skiedinio mūrą, kuris aiškiai skyrėsi nuo viso likusio mūro. Pradėjau eiti to rudo mūro kryptimi. Tarsi Ariadnės siūlas mus būtų vedęs iš Kretos labirinto… Gal trejus ar ketverius metus užtruko tą rudu skiediniu žymėtą mūro kontūrą nustatyti. Radome niekur nepažymėtą mūro kvadratą po Katedra.

Mudviem su A. Raulinaičiu niekas nebuvo davęs šio naujo uždavinio. Savo pačių iniciatyva tyrinėjome tą aptiktąjį ir taip mus sudominusį mūrą, kuris buvo akivaizdžiai senesnis už visus kitus po Katedra mūsų matytus mūrus. Nelabai derinosi ir su lenkų tyrinėtojų teiginiais, esą net pirmoji Vilniaus katedra buvusi medinė. Mat po 1387 m. Jogailos atlikto Lietuvos krikšto, lietuviai, dar esą neturėdami įgūdžių statyti mūro pastatus, tegalėję pastatyti medinę.

Tuo metu nepagalvojote, kad tai galinčios būti 1387 m. pradėtosios statyti Katedros pamatų liekanos?

Lenkų tyrinėtojai, tiesa, Katedros rūsiuose buvo suradę vienos mūro sienos liekanas. 1934 m. konservatorius Stanislovas Lorencas net buvo padaręs prielaidą, kad tai gal pirmosios vienanavės Jogailos katedros liekanos. Tačiau prof. Julius Klosas (Katedros tyrėjas po 1931 m. potvynio) ir toliau rašė, kad pirmoji Vilniaus Katedra buvusi medinė.

Koklis su Vilniaus žemės herbu (?), rastas pilių teritorijoje

O mudu su A. Raulinaičiu matėme, kad išryškinti senojo kvadratinio pastato pamatai yra gerokai didesni (22,2 x 22,4 m plane) ir pastatas turėjęs būti trinavis. Radome dar senesnes grindis iš keraminių įvairiaspalve glazūra dengtų plytelių. Toliau betiriant paaiškėjo, kad senojo kvadratinio plano pastato statyba vykusi net keturiais etapais. Galbūt pirmąjį iš tų etapų galima priskirti karaliaus Mindaugo laikais statytai katedrai, o antrąjį – pagoniškai šventyklai (po Mindaugo žūties)? Lenkų tyrinėtojai to kvadrato, glazūruotų grindų, visų keturių kvadratinio pastato statybos etapų pėdsakų nebuvo matę.

Su šiais duomenimis supažindinau S. Abramauską, kurio aspirantu rengiausi tapti. Sutarėme rašyti šiam radiniui skirtą straipsnį. Gal išties pavyko aptikti pagoniškos šventyklos liekanas? Straipsnį išspausdino *Mokslas ir gyvenimas*. Paskui platesnį ir labiau argumentuotą straipsnį pateikėme Vilniaus inžinerinio statybos instituto (dabar – VGTU) mokslo darbų leidiniui. Savo dalį pridėjo ir S. Abramauskas. Mums buvo svarbu pramušti netikėjimo sieną, kad Lietuvoje gali būti senesnės nei XIV a. pabaigos mūrinės architektūros – kaip kad rašė ir visada pabrėždavo lenkų ir rusų tyrinėtojai. Iš Vilniaus krašto kilusiam S. Abramauskui mūsų šalies prestižas buvo labai svarbus.

Tuo metu ėjo leidinys *Architektūros paminklai*, jame taip pat išspausdinau straipsnį apie po Katedra rastą mūrinį pamatų kvadratą, taip pat ir apie ten aptiktas keramines glazūruotas plyteles. Tai buvo atskiri labai svarbūs žingsniai, siekiant spaudoje įtvirtinti žinias apie šį radinį.

Vytenio ir Gedimino statybos

Teko skaityti bent du iš trijų minėtų straipsnių. Krito į akis Jūsų ir bendraautorių atsargumas. Pasitenkinta tik atsargiu spėjimu, kad tai galėjusi būti Mindaugo katedra, pastatyta XIII a. viduryje Perkūnui skirtos šventovės vietoje, bet toliau mokslinės hipotezės neita. Pabūgote oponentų?

Stengėmės elgtis labai atsargiai, nebuvome tikri, kad valingais sprendimais „iš aukščiau“ mūsų darbai nebus bet kada sustabdyti ar bent pristabdyti. Reikėjo tam tikros diplomatijos, ypač kai tekdavo skelbti mūsų tyrinėjimų išvadas, kurios aiškiai kirtosi su ligi tol buvusiomis ir aprobuotomis tiesomis.

Užtat kokius rezultatus ir išvadas dabar turime! Drąsiai rašome ir vargu ar kas ryžtųsi šiandien mums oponuoti, kad Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje ir po Katedra turime XIII a. antrosios pusės – XIV a. pirmosios pusės mūrą.

Kai kalbate apie XIII a. antrąją pusę, mintyje turite Mindaugo laikus (iki 1263 m.), o gal Traidenio ar Vytenio valdymo laikus? Pagaliau galima vardyti Treniotą, Vaišvilką, kryžiuočių šaltiniuose paminėtą Pukoverą (?), o juk dar buvo Butigeidis ir Butvydas.

Mums pavyko periodizuoti tų mūrų statybos etapus, vien XIII a. antrosios pusės – XIV a. pradžios du statybos etapus. Trečiasis etapas – XIV a. pirmoji pusė. Ištisa statybos etapų diferenciacija. Naujoje knygoje visi etapai, kiekvienas iš rastų mūrų apibūdinamas – visi trys etapai su baltiškąja plytų perriša ir Žemutinės pilies didysis gynybinis aptvaras. Anksčiau kalbėdavome apie Žemutinę pilį, remdamiesi J. G. M. Fiurstenhofo (Johann Georg Maximilian von Fürstenhoff) Vilniaus planu (1725–1737), o šiandien po kelis dešimtmečius trukusių tyrinėjimų jau kalbame apie daug sudėtingesnius dalykus. Dabar nagrinėjame ištisus tris Žemutinės pilies mažojo aptvaro formavimo etapus, didįjį gynybinį Žemutinės pilies aptvarą. Mums pavyko rasti Mažąją žemutinę pilį, nuo kurios ir prasidėjo visai šiai Lietuvos valstybei labai svarbios teritorijos raida. Tai XIII a. antroji pusė – XIV a. pradžia.

Tas mažasis Žemutinės pilies aptvaras buvo iš medinių įtvirtinimų ar mūro?

Sieninė dekoratyvinė glazūruota plytelė su Kristaus nukryžiavimo scena

Visa, apie ką kalbu, yra mūrinė statyba. Tiesa, po trečiojo statybos etapo radome į gruntą įkaltų medinių kuolų ar polių. Jie buvo tiriami pagal dendrochronologinių tyrimų metodus – pagal medžių rieves. Duomenys gaunami kelių metų tikslumu.

Kokią datą pavyko nustatyti?

Nustatyta, kad medžiai, iš kurių tie poliai sukalti, buvo nupjauti 1323 metais.

Simboliška, nes tais metais Gedimino laiškuose pirmą kartą istorijoje paminėtas Vilnius kaip Lietuvos sostinė.

Galima daryti išvadą, kad išties trečiasis Žemutinės pilies įtvirtinimo statybos etapas sietinas su Gedimino laikais. Bet, kaip minėta, pavyko rasti ir gerokai senesnių mūro liekanų. Gedimino laikų mūras, kuris laikosi ant polių, – ne pirminė mūrinė statyba. Minėtieji poliai jau buvo kalami į mūro, t. y. prieš tai buvusių statinių liekanas. Tuose sluoksniuose radome ne tik durpių, bet ir plytų su skiediniu liekanų. Vadinasi, toje vietoje dar anksčiau stovėjo mūriniai statiniai, kurie Gedimino ar Vytenio laikais buvo nugriauti ar perstatomi.

Vadinasi, Gediminas, kurio laiškais pradedame skaičiuoti Vilniaus kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės pradžią, nėra pirmasis Žemutinės pilies teritorijoje vykdytų darbų statytojas? Istoriniai šaltiniai kol kas to nepatvirtina, o gal vėluoja, kad ir palyginti su natūriniais architektūriniais tyrimais?

Vadinasi, taip ir yra.

Jeigu taip, tai antrąjį mūrinės statybos etapą gal pavyktų susieti su Gedimino pirmtako Vytenio vardu?

Tiksliai pasakyti šiandien gal dar ankstoka. Štai ką pateikiame naujojoje knygoje: „Vilnios upės senvagės vieta bendrame Žemutinės pilies ankstyvųjų pastatų plane: mažojo gynybinio aptvaro mūrų sienos ir pastatai sumūryti dar esant neužpiltai žemėmis senvagei.“ Nustatėme Vilnios senvagės vietą, kuri tekėjo gerokai arčiau dabartinės Katedros. Gedimino paminklas stovi kaip tik ant kadaise čia buvusios salelės viršutinės dalies. Tikro upės dugno gruntas buvo maždaug 7–8 m, matuojant nuo dabartinio Katedros aikštės paviršiaus.

Ką tai reiškia?

Tai reiškia, kad toje vietoje, kur dabar stovi Gedimino paminklas, galėjo būti Šventaragio slėnio sakralinė vieta – mirusiųjų degintuvių vieta šalia buvusios pagonių šventyklos. Taip spėjama.

Jeigu buvo degintuvės, turėjo išlikti suodžių, gal anglių ar pelenų pėdsakų! Ar rasta?

Ant viršaus rastas juodos žemės sluoksnis. Užpylus šioje vietoje tekėjusią Vilnios senvagę, tiksliau – upės vagą pastūmus į pietus, buvo galima statyti ketvirtojo – didžiojo gynybinio aptvaro gynybinius statinius, t. y. J. G. M. Fiurstenhofo plane pavaizduotą mūrą. Tai irgi baltiškosios plytų perrišos mūras. Tai dar vienas įrodymas, kad seniausioji Vilnios vaga šioje vietoje buvo paslinkta į pietus Vytenio ar Gedimino laikais, ne vėliau.

Žemė teisingesnė už raštą

Žemė teisingesnė už raštą, nes skaitant žemės knygą, nagrinėjant išlikusias mūro liekanas, galima pasakyti gerokai daugiau, negu šiuo atveju skaitant šykščius istorinių šaltinių duomenis.

Istoriniai šaltiniai mums primena, kad 1325 m. Gediminas ištekina savo dukterį Aldoną.

Už Lenkijos karaliaus Kazimiero Didžiojo.

Na, tuo metu Kazimieras dar nebuvo tapęs didžiuoju, nes jam tebuvo 15 metų. Vaikėzas.

Metais vyresnis Napalys Kitkauskas tiesiai iš Utenos gimnazijos klasės iškeliavo į Mordovijos lagerį.

Aš taip pat buvau vaikėzas. Noriu pasakyti štai ką. Vietoj kraičio dukrai Gediminas paleido į laisvę 24 tūkstančius lenkų belaisvių. Aldona tokią belaisvių armiją išsivedė į Lenkiją.

Jeigu manęs neapgauna atmintis, kartu su belaisviais Aldona išvyko ir su muzikantais. Kad šie ne tik guostų gimtinę apleidžiančią Aldoną, bet ir darytų įspūdį lenkams: štai koks galingas muzikantų būrys. O tas lenkų belaisvių skaičius gal gerokai perdėtas?

Sunku pasakyti. Jeigu jau priminėte mano paties asmenį – ką aš tuos 7 lageryje praleistus metus dariau? Juk ne vien Maironio ir Aisčio eilėraščius mokiausi atmintinai. Mes dirbome, nors ir buvome laikomi pusalkaniais. Neabejoju, kad ir lenkų belaisviai turėjo dirbti. Beje, belaisvių lietuviai atsivesdavo iš Livonijos ir rytų slavų žemių. Galbūt belaisviai ir buvo panaudoti iškasti naują Vilniaus vagą kiek tolėliau į pietus nuo Gedimino kalno, užpilant toje vietoje tekėjusią senvagę. O gal tuo pačiu metu ir tomis pačiomis pajėgomis buvo padaryta perkasa tarp Gedimino kalno ir dabartinio Kalnų parko kalvyno. Šia naująja vaga šiandien ir teka Vilnia. Kai buvo pertvarkoma Vilnios vaga, matyt, buvo mūrijamas ir didysis Žemutinės pilies gynybinis aptvaras.

Dabar atliekame geologinius tyrimus Vilnios senvagės vietoje, aptinkame buvusias žemiausias vietas, kur durpės baigiasi 7–8 m gylyje nuo žemės paviršiaus. O toje vietoje, kur J.G.M. Fiurstenhofo plane pavaizduota vaga, maždaug tik 5 m gylyje aptinkame durpių. Akivaizdu, kad formuojant naują vagą, kai kur reikėjo prakasti, nes ji daryta aukštesnėje reljefo vietoje.

Taigi Vilnios vagą keitė, senvagę užpylė arba Vytenis, arba Gediminas. Trečias mūrinės statybos etapas labai sklandžiai perauga į ketvirtąjį. Didysis Žemutinės pilies aptvaras statytas XIV a. pirmojoje pusėje. O mažasis aptvaras, kuris dabar atsiduria atstatomoje Valdovų rūmų teritorijoje, statytas XIII a. antroje pusėje.

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Pradžia Nr. 3–5

Salomėja Nėris: potvynių ir atoslūgių nešama (4)

Salomėjos Nėries memorialinio muziejaus nuotraukos

Salomėja Nėris (antroje eilėje viduryje) su auklėtinėmis, VI klasės mokinėmis. Panevėžys. 1935 m. birželio 15 d.

Nuoseklaus chronologiško pasakojimo šiame pokalbyje su Viktoru ALEKNA tikrai nežadame, nes jo nebuvo ir gyvenime. Bendrauta 2007 m. rugpjūčio 7 d., taip užrašyta ant diktofoninio diskelio dėžutės. Penki sudelsti mėnesiai kainavo tiek, kad prie šio teksto tobulinimo V. Alekna jau negalėjo prisidėti – po dviejų iš eilės širdies operacijų mirė. Mums tai didelė prarastis, nes papildomų klausimų mūsų pašnekovui ir autoritetui jau nebeužduosime, o juk tai ir buvo bene įdomiausia kūrybinės virtuvės dalis. Reikia manyti, kad dabar mūsų pastangas mielas Viktoras stebi iš amžinatvės aukštumų ir neleis nuklysti toli į lankas.

O nuklysti esama pavojaus, nes pats pokalbio pobūdis – tai daugiau laisvas skrydis nuo temos prie temos, kai neatsargiai užduotas patikslinimo reikalaujantis klausimas kartais nuvesdavo dar toliau nuo aptariamos temos – Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos. Viktoras Alekna labai dažnai pereidavo į savo paties labai sudėtingo gyvenimo peripetijas, kartais net atrodydavo, kad jam tiesiog būtina išsisakyti, savąją patirtį ir išgyvenimus įtvirtinti taip pat ir pašnekovo atmintyje. Gal jautė, kad tų pokalbių buvo likę labai nedaug... Ta mintis retsykiais dilgčiojo ir šių eilučių autoriaus smilkiniuose, bet būdavo nuvejama, kaip išdavikiška ir visiškai nepriimtina net svarstyti.

Kartais atrodydavo, kad Aleknos apie Salomėją tiek rašyta, kalbėta, diskutuota, kad jam pačiam jau nieko naujo ši tema lyg ir negali atverti, todėl jis taip lengvai peršokdavo į kitas temas, asmenis, savo paties patirtus nuotykius. Gal tas laisvas minties tekėjimas ilgainiui ir pasirodys įdomiausias ir vertingiausias dalykas tuose pašnekesiuose, kas žino. Rengiant šią publikaciją teko daug ko atsisakyti iš paties V. Aleknos autobiografinių įvykių – tai galėtų būti atskiras pokalbių ciklas. Vis dėlto stengėmės maksimaliai išlaikyti pokalbio logiką, sanrišą su Salomėjos aplinkos žmonėmis, literatais, nes tai buvo poetės gyvenimo ir labai svarbi kūrybinės terpės dalis.

Tikriausiai atsiras skaitytojų, kurių nuomonė apie vieną ar kitą rašytoją, jo kūrybą nesutaps su Aleknos traktuote, bet tai jau požiūrio ir gyvenimo pažinimo reikalas. Mums rūpėjo atskleisti Aleknos mąstymo būdą, todėl jo argumentams ir teikiame pirmenybę. Na, o laisvas elgimasis su Salomėjos Nėries gyvenimo įvykių chronologija tebus priimta kaip postmoderniems laikams įprastas mąstymo būdas, kai įvykiai, kasdienis naujos informacijos srautas mus veikia ne pagal tikslingus ir laukiamus dėsningumus, bet dažniausiai kaip sunkiai suvokiamo chaoso pliūpsniai.

Pagaliau juk viskas yra dabar, jeigu apie tai mąstome ir tuo gyvename.

Ar rašytojai matė tikrą gyvenimą

Vis dėlto tenka pripažinti, kad Salomėja Nėris gyveno įdomiais laikais: jos draugė „apsigimusioji“ kairuolė Elena Vilčinskaitė drąsiai ir principingai kritikuoja kairiosios krypties, tikriau, trečiafrontininkų poetus. Atrodytų, turėjo visomis išgalėmis ginti, bet ne. Tačiau gal vadinamieji prasti poetai – Bronys Raila, Antanas Venclova – buvo geri publicistai ir rašytojai?

Svarbiausias Venclovos veikalas – romanas *Draugystė*, parašytas 1936 m. Tuo metu jau rašiau literatūros kūrinių recenzijas. Kiek žinau, Venclova buvo parašęs tris kartus didesnę labai nuobodžią knygą. Petras Cvirka ar Valys Drazdauskas tada Venclovai pasakė: „Du puslapius išmesk, trečią palik, tada šis tas išeis.“ Venclova taip ir padarė.

Kiek atsimenu, tarybiniai lietuvių literatūrologai brandžiausia Venclovos ikitarybinio meto knyga laikė jo 1939 m. išleistą apsakymų rinkinį „Naktis“.

Tais metais išėjo Antano Vaičiulaičio apsakymų rinkinys *Pelkių takas*, o 1938 m. – Petro Cvirkos novelių rinkinys *Kasdienės istorijos*. Mano nuomone, Venclovos rinkinys iš jų yra pats prasčiausias. Rinkinys pavadintas *Naktis* viską pasako: autorius vaizdavo vien juodą gyvenimą.

Tokį, kokį matė.

Bet toks juk nebuvo. Autorius pasirinko vaizduoti kokį vagį, banditėlį. Cvirka tą patį gyvenimą vaizdavo vienokį, o Vaičiulaitis parodė visai kitokį to meto gyvenimą. Vadinasi, Vaičiulaitis priešingas Venclovai, o viduryje – Cvirka.

Pripažįstate, kad Cvirka buvo didelis talentas?

Taip, bet ribotas talentas. Menko išsilavinimo žmogus. Cvirka buvo pramuštgalvis.

Satyrinis romanas „Frank Kruk“ (1934) arba novelių romanas „Meisteris ir sūnūs“ (1936) argi prasti kūriniai?

Meisteris ir sūnūs gal kiek geresnis romanas, o *Frank Kruk* – tai pusiau publicistinis kūrinys. Nepavadinčiau jo meno kūriniu. Geriausias Cvirkos literatūrinis kūrinys prieš karą buvo tarp minėtų romanų 1936 m. parašyta *Žemė maitintoja*. Bet šis romanas taip pat ne visai teisingai pavaizdavo to meto Lietuvos gyvenimą. Tas gyvenimas Cvirkos vaizduojamas per naujakurį Tarutį, kuris neranda savojo šaltinio ir ieško kitokio gyvenimo. Rašytojas tokį asmenį pavaizdavo, bet juk buvo ir visai kitokių naujakurių. Savo akimis ir aš mačiau aprašomojo meto naujakurių. Mano tėvas buvo bežemis. Kai buvo vykdoma žemės reforma, tėvas gavo 15 ha žemės. Aš gimiau ant dvarininko žemės, nes dar senelis gyveno dvarininko ūkyje. Ten buvo daugiau kaip 50 ha dirbamosios žemės ir 40 ha miško. Tą žemę išdalijo žmonėms, šalia mūsų 11 ha gavo ir įsikūrė panašus į Tarutį Lietuvos kariuomenės savanoris. Cvirkos Tarutis visą laiką buvo lyg ir kairiųjų pažiūrų, o mūsų kaimynas naujakurys kartu su sūnumi 1945 m. išėjo su Lietuvos partizanais į mišką. O juk gavęs žemės ir dar miško buvo pasistatęs gražius trobesius – namą, daržinę, tvartą – ir pralenkė visus savo kaimynus. Vadinasi, buvo visai kitoks naujakurys, negu Cvirkos Tarutis.

Kaip Jums atrodo, ar to meto rašytojai vaizdavo tai, ką matė gyvenime, o gal savo kūriniuose savaip kūrė „gyvenimą“?

Man atrodo, kad Cvirkos Tarutis buvo fantazijos vaisius. Kiek aš pats mačiau tų naujakurių savo apylinkėse ir kitur, jie visi labai laikėsi žemės, mėgino įsikibti į ją ir joje gyventi. Šalia mūsų buvo dvarininko Jančevskio žemė – 50 ha ir dar kelių dvarininkų nedideli sklypai: pievos, krūmynai, ežerai. Visa tai buvo taip pat padalyta naujakuriams. Toks Malinauskas gavo tik 3,5 ha. Nežinau, kodėl taip mažai gavo, bet jis pasistatė gražų namą, laikė gerą arklį, karvę, atrodo, kad gražiai gyveno. Pokario metais išėjo į partizanus, tapo partizanų vadu ir 1949 m. kovodamas žuvo.

Šalia mūsų sodybos apsigyveno poeto Marcelijaus Martinaičio dėdė. Su penkiais ar šešiais vaikais gavo 6 ar 7 ha. Pasistatė trobelę ir gyveno – nei turtingi, nei skurdžiai.

Salomėja Nėris savo aplinkoje gal matė kitokius naujakurius?

Salomėja tokius naujakurius, apie kuriuos kalbame, ir matė. Toks naujakuris buvo ir Juozas Tysliava, kuris ją mėgino merginti. Pats Tysliava neūkininkavo, bet gavo žemės kaip Lietuvos kariuomenės savanoris, jo žemėje gyveno motina ir brolis. J. Tysliava ten atostogaudavo, ateidavo pas Bačinską, Salomėjos tėvą. Kaip poetas keturvėjininkas vieną po kitos leido knygas, buvo tik keleriais metais vyresnis už Salomėją. Taigi buvo visokių naujakurių.

Į Paryžių

Salomėjos gyvenimą Panevėžyje įvertinote kaip nelaimingą atvejį. Gal per griežtai pasakyta? Vienareikšmiškai neigiamai vertinti Salomėjos buvimo Panevėžyje laiką lyg ir negalima jau vien dėl to, kad šiame mieste ji susipažino su savo būsimuoju vyru. Pagaliau juk iš Panevėžio vedė Salomėjos kelias į Paryžių – poetų ir menininkų svajonių miestą.

Į šią kelionę Salomėja išvyko savo būsimojo vyro skulptoriaus Bernardo Bučo dėka.

Kaip atsitiko, kad būdamas bajoraitės Elzbietos Jodinskaitės globotinis Bučas, kilęs iš daugiavaikės šeimos, sugebėjo ne tik pats išvažiuoti į Paryžių, bet ir Salomėją išsivežti?

Bučas gavo švietimo ministerijos stipendiją metams pasitobulinti užsienyje. Tuo pasinaudojo Salomėja Nėris. 1936 m. rudenį ji pradėjo naujus mokslo metus Panevėžio mergaičių gimnazijoje, bet tuojau pat pasiprašė atleidžiama iš mokytojos pareigų. Gimnazijos direktorė, o paskui švietimo ministerija jos prašymą patenkino, ir Salomėja su Buču išvyko į Paryžių.

Kuo tas laikotarpis, kuris tęsėsi bene 9 mėnesius, Salomėjai buvo reikšmingas?

Ji gyveno su Buču ir galvojo apie judviejų santuoką.

Įdomiai ir kartu keistai suposi poetės svajonių laivelis: jaunystėje aiškios krikščioniškos orientacijos mergina, ateitininkė, krikščionių demokratų rašytoja, rašiusi apie Dievą, tikybą, dangų ir rojaus gyvenimą, ne juokais planavusi tapti vienuole, o štai susižavėjimas kairiosiomis idėjomis ją atvedė į „Trečiąjį frontą“, t. y. iš dangaus į pragarą, į nenuilstamą kovą su pasaulio buržuazija. Galop net susituokė be Bažnyčios. Nejau laisvas Paryžiaus vėjas taip paveikė?

Mintis apie civilinę santuoką Salomėjai buvo kilusi dar Panevėžyje. Turėjo gerą pavyzdį – Vincą Mykolaitį-Putiną. 1935 m. Putinas Rygoje civilinę santuoką įregistravo su Emilija Kvedaraite, Salomėjos kurso drauge. Su Kvedaraite Salomėja palaikė ryšius taip pat gyvendama Panevėžyje.

Įdomu, kad patarimo Salomėja kreipėsi ir į Vincą Mickevičių-Krėvę, kurį laikė geru vyresniuoju globėju. Galiu pasakyti, kad Krėvė buvo labai malonus žmogus, jeigu tekdavo su juo turėti asmeniškų reikalų. Man pačiam visus metus, dirbant *Naujosios Romuvos* redakcijoje, tekdavo susitikinėti su Krėve, tad galiu palyginti, koks jis būdavo oficialioje aplinkoje ir koks betarpiškai bendraujant. Jis su kiekvienu kalbėdavo labai draugiškai, kaip su sau lygiu, nors aš tebuvau jo studentas, o jis – Humanitarinio fakulteto dekanas.

Pradėjo nuo prancūzų kalbos

Kaip apibūdintumėte Salomėjos buvimo Paryžiuje laikotarpį?

Pirmiausia Salomėja įstojo į prancūzų kalbos kursus. Gimnazijoje šiek tiek mokėsi, bet prancūzų kalbą mokėjo silpnai. Tiesa, Lietuvoje buvo vertusi Paulio Morano (Morand) knygą iš prancūzų kalbos *Gyvasis Buda*, bet Salomėja labiau naudojosi tos knygos vertimu į vokiečių kalbą negu prancūzų originalu.

Kaip poetei sekėsi prancūzų kalbos kursai Paryžiuje?

Išliko vienas prancūzų kalba rašytas tekstas, Salomėjos rašto darbas prancūzų kalbos kursuose. Dėstytoja, perskaičiusi tą darbą, kai kurias vietas pabraukė, bet yra sakiusi, kad Salomėja labai gabiai, gražiai parašiusi. Nors rašybos klaidų buvo, tekstas labai poetiškas.

Su Buču, taip pat ir viena Salomėja vaikščiojo po Paryžiaus muziejus. Tuo metu Paryžiuje gyveno Juozas Miltinis, dailininkai Viktoras Petravičius, Povilas Augustinavičius-Augis. Galimas dalykas, kad minėti dailininkai ir Bučas net mokėsi toje pačioje meno mokykloje. Tačiau kokių nors ypatingesnių aprašymų ar prisiminimų apie jų bendravimą su Salomėja man neteko skaityti. Bene panašiu metu, o gal kiek vėliau į Paryžių nuvyko Petrė Orintaitė, ji Paryžiuje su Salomėja artimiausiai bendravo. Tačiau P. Orintaitė turėjo savo tikslų ir rūpesčių: jai rūpėjo operuoti savo nosį. Jai atrodė, kad jos nosis pernelyg kumpa ir stambi, todėl 1936 m. rudenį Paryžiuje jai nosį padailino.

Orintaitės dėka Paryžiuje Salomėja jau nesijautė vieniša.

Kas poetę ir rašytoją siejo, juk ne tik tai, kad jas suvedė Paryžius?

Su Orintaite abi buvo iš tos pačios *Žiburio* gimnazijos Vilkaviškyje, draugavo nuo 1924 metų. Tik Orintaitė baigė gimnaziją metais vėliau. Kauno universitete abi studijavo tuos pačius humanitarinius mokslus, tad bendravo visą tą laiką, ir gana artimai. Salomėjai mokytojaujant Lazdijuose ir Orintaitei teko mokytojauti įvairiose Lietuvos vietose – Mažeikiuose, Tauragėje, Vilkaviškyje… Teko klajoti po įvairias Lietuvos mokyklas. Kiek žinau Orintaitės gyvenimą ir būdą, tai ji visur vaidindavo gana didelę damą. Išoriniai duomenys tam tiko: buvo gana aukšto ūgio, energinga, bet šiek tiek trukdė didoka nosis. Tačiau Paryžiuje nosį pavyko sumažinti.

Jungtuvės Paryžiuje

Taigi Bernardas ir Salomėja rengiasi sumainyti žiedus. Kaip visa ši graži ceremonija vyko?

Jaunieji santuoką įregistravo 1936 m. gruodžio 12 d. Senos departamento prefektūroje. Reikėjo dviejų liudininkų, tad Salomėja pakvietė Petrę Orintaitę, o antras buvo visai svetimas pašalinis žmogus, prancūzas. Nežinau, ji pati ar Bernardas pakvietė.

Kodėl ne dailininkus Petravičių, Augustinavičių, aktorystės besimokiusį Miltinį ar kurį kitą iš lietuvių liudininku kvietė?

Gal sutuoktiniai nenorėjo viešumo, pagaliau dailininkai gal jau buvo išvažiavę iš Paryžiaus – to nežinau. Ten studijuojantys lietuviai ne visą laiką sėdėdavo Paryžiuje. P. Orintaitė buvo artimiausia Salomėjos draugė, nesitraukdavo nuo Salomėjos, tad ji buvo pakviesta. Beje, Orintaitė į Salomėjos ir Bučo jungtuves atvažiavo iš Kauno. Ir dar ką Salomėja kvietė į savo jungtuves – kanauninką Mykolą Vaitkų iš Kauno, Krikščionių demokratų partijos Šv. Kazimiero draugijos buvusį direktorių. Tai jis Salomėjai sunkiais metais duodavo išversti knygų, sušelpdavo savo paties lėšomis. Išliko M. Vaitkaus laiškelis, kuriame jis rašė, kad negalėsiąs atvažiuoti. O jaunavedžiai, matyt, buvo numatę, kad čia pat būtų ir Kalėdos.

Įdomu, kad jungtuvių liudytoju Salomėja kvietėsi ne kokį trečiafrontininką, ne ką nors iš kairiųjų pažiūrų, bet kanauninką M. Vaitkų. Įdomūs jos pažiūrų vingiai. Tas nenuoseklumas – tai pačios Salomėjos blaškymosi rezultatas, o gal to meto inteligentų, tegul ir skirtingų pažiūrų, bendravimo būdo išraiška?

M. Vaitkus Salomėjos gyvenime suvaidino labai svarbų vaidmenį. Jis buvo tas žmogus, su kuriuo paskutiniuoju Salomėja atsisveikino išvykdama į Paryžių. Poetė jautė šiam kanauninkui ir poetui labai didelę simpatiją, jiedu nuoširdžiai bendravo.

Išties kanauninką Vaitkų ir Salomėją siejo labai gražūs santykiai. Gal poetas poetą geriausiai supranta? Ir laiškuose, ir bendraudama su M. Vaitkumi Salomėja jį pagarbiai vadino Tėveliu, o M. Vaitkus ją vadino Sulamit.

Salomėja jautė ir matė, koks jis humaniškas žmogus.

Labai nenuosekli „kairioji“, palaikanti nuoširdžius santykius lyg ir su kitos pasaulėžiūros žmogumi. Vadinasi, pasaulėžiūra nebūtinai turėjo žmones skirti, ką visada teigdavo bolševikai.

Kairioji, bet kokias M. Vaitkaus duotas knygas vertė? E. Handel Mazetti *Ritos laiškus* – grynai religinio turinio knyga. Paskui M. Vaitkus davė versti J. H. Ingrahamo *Kunigaikštį iš Dovydo namų* ir K. Holio *Didžiųjų vyrų jaunystę*. Pirmoji iš jų buvo parašyta anglų kalba, jos Salomėja nemokėjo, tad vertė iš vokiško vertimo. Penkias M. Vaitkaus duotas knygas Salomėja išvertė – visos katalikiško turinio. O juk Salomėja buvo perėjusi į *Trečią frontą*.

Vertė dėl duonos kąsnio, o kiek atsimenu 1931 m. ir neverčiama studijavo K. Markso „Kapitalą“. Bent taip pasigyrė vienai savo draugei ar pažįstamai, kai ši paklausė, ką šiuo metu Salomėja veikianti. O kartu sutiko versti katalikiškas M. Vaitkaus pasiūlytas knygas. Kaip viską suderinti?

Kaip suderinti, reikėtų paklausti pačios Salomėjos. Kokį darbą jai duodavo, tokį ji ir darė. Per trejus metus išversti didelės apimties knygas reikėjo daug darbo įdėti. Ir dar *Mūsų pasakų* rinkinį parengė.

Darbštumo Salomėjai nestigo, o jos geradariui Mykolui Vaitkui – krikščioniško supratimo ir atlaidumo, kad į sunkias gyvenimo aplinkybes patekusiai poetei reikia padėti. Iš tiesų juk dėl talentingos poetės vyko skirtingoms ideologijoms atstovaujančių jėgų kova, siekiant ją patraukti į savo pusę. Kiek atsimenu iš Jūsų sudaryto „Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraščio“, Salomėja už 1931–1934 m. vertimus gavo kiek daugiau kaip 4 tūkst. litų. Gerokai mažiau negu Salomėja prieš tai gavo mokytojaudama Lazdijuose. Todėl M. Vaitkus paklausė poetės, ar ji nenorėtų grįžti į mokyklą. Poetei sutikus, M. Vaitkus ėmėsi veiklos: gavo Panevėžio mergaičių gimnazijos direktoriaus J. Elisono sutikimą priimti Salomėją kaip mokytoją, bet reikėjo gauti švietimo ministro Juozo Tonkūno sutikimą. Šis pareiškė ją į mokytojas paskirsiąs tik tada, kai gausiąs prezidento Antano Smetonos sutikimą. Būtent M. Vaitkus su tuo Salomėjos prašymu ir vyko 1934 m. liepą į Palangą, kur tuo metu poilsiavo A. Smetona. Prezidentas pasakė suprantąs sunkią Nėries padėtį, bet ar poetė nevarys mokykloje komunistinės propagandos? M. Vaitkus laidavo už poetę, pasižadėjęs iš jos gauti pažadą gimnazijoje nepolitikuoti. A. Smetona čia pat pasirašė ant M. Vaitkaus paduoto S. Nėries prašymo rekomendaciją švietimo ministrui.

Taigi daug žmonių, net ir nepritariančių S. Nėries kairiosioms pažiūroms, stengėsi jai padėti, neatstūmė. Panašu į kovą dėl poetės likimo. O mums gera proga paklausti: kiek Paryžiaus gyvenimas, praleistas ten laikas atsispindėjo Nėries kūryboje?

Nedaug atsispindėjo, tiesa, Paryžiuje ji parašė keletą eilėraščių – tarp jų ir *Dvidešimt su*. Apie didesnį Paryžiaus poveikį kūryboje man sunku būtų atsakyti.

Salomėja Nėris (dešinėje) ir Petrė Orintaitė viešbučio kambaryje. Paryžius. 1936 m. gruodžio 12 d.

Sunku, bet štai „Metraštyje“ minimas 1937 m. gegužės 19 ar 20 d. Lietuvos pasiuntinybėje Paryžiuje surengtas priėmimas, kuriame dalyvavo daug lietuvių. „Lietuvos žinių“ redaktorius J. Kardelis vardija: iš Londono grįžęs Lietuvos kariuomenės vadas gen. št. pulk. S. Raštikis, p. Girdvainis, dr. Bačkis, p. Zaunienė, poetė Salomėja Nėris, skulptorius B. Bučas, D. Čiurlionytė-Zubovienė, rašytoja Liūnė Janušytė, į Sorboną disertacijos reikalais atvykęs Vytautas Vileišis, kompozitorius Antanas Račiūnas, rašytojas Petras Cvirka su žmona Marija Račkauskaite-Cvirkiene.

Tame priėmime kažin kas paprašė Salomėją paskaityti ką nors iš savo paskutiniųjų eilėraščių. Poetė tarsi būtų laukusi kvietimo, nes atsidarė rankinuką, išsiėmė bloknotėlį ir visiškoje tyloje perskaitė „Dvidešimt su“. Apie tai prisiminė D. Čiurlionytė-Zubovienė, nustebusi, kad nedrąsioji jos „šeštadienių“ lankytoja pasirodė visai nesanti tokia drovi.

Iš tų prisiminimų sužinome, kad minint Lietuvos nepriklausomybės sukaktuvių dieną į Lietuvos atstovybę sukviečiami visi be išimties vietos lietuviai, susirenka 150–200 asmenų ir visi pasijunta lyg vienos šeimos nariai. Taigi Paryžiuje to meto lietuviai turėjo kur susieiti, tegul ir Lietuvos nepriklausomybės šventės dieną. Nesijautė vieniši tame mieste ir Bučai.

Kelionių mūza ją viliojo

Salomėja daug keliavo, nebuvo namisėda. Lankėsi Austrijoje, Vokietijoje, Šveicarijoje, Italijoje, Švedijoje. Tad ir jos akiratis nebuvo tik šiaip ano meto provincijos mokytojos. Tačiau į Paryžių su Buču pateko pirmą kartą?

Paryžiuje – pirmą kartą. Prieš tai buvo Vokietijoje, tada Balys Sruoga organizavo ilgoką ekskursiją. Pavyko surinkti gana didelę grupę. Aplankė Veimarą, pasiekė Reiną, perplaukė į Šveicariją ir net Milaną Italijoje pasiekė.

Iš šio pašnekesio gali susidaryti keistokas įspūdis: visada susimąsčiusi ir dažniausiai nelaiminga Salomėja, kurios geriausia draugė buvo vienatvė, kuri triukšminguose susibūrimuose jausdavosi lyg nesava, patyrusi ne vieną sunkmetį savo gyvenime, kartais iš viso neturėjusi pragyvenimo šaltinio ir tik geradarių dėka gaudavusi užsiimti vertimais… Ir štai mes vardijame Europos šalis, kurias ši Lazdijų bei Panevėžio mokytoja ir poetė aplankė. Net ir mūsų dienomis tai daro įspūdį, nors visi tie kraštai lyg ir nesunkiai pasiekiami.

Poetei žmonės padėdavo. Kai 1928 m. baigė universitetą ir pirmą kartą važiavo į Šveicariją, vyskupas Mečislovas Reinys jai davė 1 tūkst. litų, o kunigas Mykolas Gylys – 500 litų. Mat darbas *Ateities* redakcijoje buvo nemokamas, o apmokamo darbo Salomėja neturėjo. Kreipėsi į ateitininkų darbo biurą, kuris padėdavo darbo ieškantiems ateitininkams. Kai 1928 m. liepos mėn. Salomėja išvyko į Berlyną, iš ten – į Veimarą, jai rūpėjo tik viena – jos didžioji meilė Juozui Eretui. Todėl rūpėjo ir jo tėvynė, bet apie tai nežinojo nei vyskupas M. Reinys, nei kunigas M. Gylys. Veimare Salomėja jautėsi viena tolimame, svetimame krašte. Visos jos mintys praeityje, kaip ir gimtojoje šalyje prie jūros Palangoje ji buvo su mylimuoju Eretu. Dabar jis Berlyne, lanko savo žmoną, kuri ten mokosi vokiečių kalbos kursuose...

1932 m. Salomėja, Orintaitė, dar keletas jų pažįstamų užsirašė kelionei į Švediją. Lankėsi Gotlando saloje, ten parašė keletą eilėraščių. Kai kas iš tų kelionių įspūdžių pateko ir į jos eilėraščius.

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Mokslo Lietuvos redakcija dėkoja Salomėjos Nėries memorialiniam muziejui už galimybę pasinaudoti muziejaus archyvinėmis nuotraukomis.

Gabrielės Petkevičaitės-Bitės 75-erių metų jubiliejus. Panevėžys. 1936 m. kovo 18 d. Pirmoje eilėje iš kairės: O. Maksimaitienė, G. Jasaitytė, G. Petkevičaitė, M. Giedraitienė, S. Žemaitienė, J. Rapšienė. Antroje eilėje iš kairės: Dargytė, Calman, O. Daugaravičiūtė, S. Bačinskaitė, Januškevičienė, L. Giršaitė, P. Bylaitė-Bernadišienė, M. Jaskytė

Kraujagyslės – kaip gyvas organizmas (3)

Pradžia Nr. 2, 4

Vilniaus universiteto širdies ir kraujagyslių ligų klinikos Kraujagyslių chirurgijos centro vadovas prof. habil. dr. Vytautas Jonas TRIPONIS per 40 savo darbo metų atliko daugiau kaip dešimt tūkstančių operacijų, tapo moderniausių kraujagyslių operacijų pradininku Lietuvoje. Profesorius sukūrė metodus kraujotakai atkurti, kai užanka operuotos arterijos ir dirbtinės kraujagyslės. Už nuopelnus medicinai V. J. Triponis apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Karininko kryžiumi, taip pat Šv. Kristoforo statulėle, kuria apdovanojami iškiliausi vilniečiai.

Profesorių jaudina ne vien jo profesiniai ir medicinos srities reikalai. Tuo mūsų skaitytojai spėjo įsitikinti ir iš anksčiau *Mokslo Lietuvoje* spausdintų pokalbių su juo.

Vilniaus universiteto Kraujagyslių chirurgijos centro, veikiančio Vilniaus miesto universitetinėje ligoninėje, gydytojai su vadovu prof. Vytautu Triponiu

Išplito bestuburiškumas

Kaip vertinate tą faktą, kad 80 proc. apklaustų Lietuvos moksleivių pareiškė, kad savo ateitį sieja su studijomis, darbu ir gyvenimu užsienyje. Ištirpsime globalizmo jūroje?

Kas norės, tas ištirps. Kai kurie mūsų žmonės tarybiniais laikais neteko tautinio stuburo, tai persidavė jų vaikams, todėl šiandien jie savo ateitį ir sieja su Vakarais. Kai aš savo panašius nuogąstavimus išsakau savo vaikams, jie mane smarkiai peikia. Sako, kad jų Vilniaus 22-oje vidurinėje mokykloje buvo labai lietuviška dvasia. Tačiau man buvo tekę pajusti ir kitokios dvasios. Su žmona nuvedėme savo mažylę į pirmąją klasę, didžiausia rugsėjo 1-osios šventė, o paleistas ant viso kiemo garsiakalbis plėšia: „Izrael, Izrael!“ Buvo tokia populiari daina. Pagalvojau: „Dieve mano, ar taip būtų kokiais 1905 ar 1918 metais, kai visus buvo apėmęs lietuviško bendrumo jausmas.“

Tada ir Izraelio valstybės nebuvo. O Jūsų minėtais metais, kaip sakėte, iš revoliucingosios Rusijos grįžę kai kurie lietuviai jaunuoliai užtraukdavo rusiškas revoliucines dainas.

Visais laikais būna bestuburių. Svarbu, kad tas stuburas vėliau sutvirtėtų. Čia daug priklauso nuo tėvų, nuo aplinkos, kurioje jie atsiduria. Dabar tas bestuburiškumas labai išplito. Jaunimas idealizuoja Vakarus, nes tiesiogiai su jais nesusidūrė. Kai susidurs, gal mažiau kalbės.

Kas Vakaruose mums nepriimtina? Puiki sveikatos apsaugos sistema, socialinės garantijos.

Socialiniai dalykai daugelyje Vakarų šalių išspręsti. Mano duktė su šeima gyvena Švedijoje, ant savo namų pasikabinę trispalvę ir svajoja apie Lietuvą, bet grįžti negali. Žentas yra gydytojas radiologas. Dirba universitete. Teiravosi darbo čia. Tuomet Lietuvoje radiologo, atliekančio ultragarso, kompiuterinės tomografijos, magnetinio branduolinio rezonanso ir konvencinio rentgeno diagnostiką nereikėjo. Reikėjo tik tokio, kuris rentgeno kabinete senos gamybos rentgeno aparatu atliktų įprastinę plaučių rentgenoskopiją. Bet apie gyvenimą Lietuvoje abudu tebesvajoja.

Kad ir koks puikus savo dalyko žinovas būtum, bet svetur niekada nebūsi pirmas. Ar ne su šia realybe susiduria lietuviai užsienyje?

Nesakyčiau, kad tikrai taip, nors kaip ir buvusioje Tarybų Sąjungoje veikia tas pats sindromas. Lietuvis niekur negalėjo būti pirmas. Lietuvis lėktuvo pilotas turėjo parodyti ypatingus gabumus ir išskirtinį profesionalumą, kad jam būtų buvęs patikėtas lėktuvas. Taip pat ir Vakaruose: reikia įrodyti savo ypatingus gebėjimus, kad galėtum iškilti iki tikrai aukšto vadovaujančio posto.

Viename žurnale buvo pateikta anketa, ką mūsų universitetų absolventai mano apie darbą užsienyje. Gabūs ir truputį avantiūristiškos prigimties asmenys tvirtina važiuosią į užsienį ieškoti darbo ir dirbti. Kiti tvirtina nenorį toli nuo namų išvažiuoti, ir tokių gal net dauguma. Mat užsienyje esi įmetamas į tokią terpę, kur pats turi kapstytis, ir niekas tau nepadės. Už save kovoti tenka kas dieną. Įpratę visą laiką būti su tėvais gana sunkiai ryžtasi tokiam staigiam savo gyvenimo pokyčiui, daugeliui geriau likti vietoje, nors ir nedidelius pinigus gaunant, kartais užmirštant ir savo profesines ambicijas.

Vadinasi, atsisijoja aktyvieji, patys guviausieji.

Aktyviuosius Lietuvoje galima prarasti. Jau kelis kartus aktyvieji ne savo valia buvo išvežti iš Lietuvos, kiti, baigiantis Antrajam pasauliniam karui, patys pasitraukė į Vakarus. Dabar vėl būtų didelė netektis prarasti aktyviausią jaunimą.

Visi šie dalykai man labai svarbūs, nors niekada neteko su žurnalistais šia tema kalbėtis. Todėl man tai gana neįprastas pokalbis.

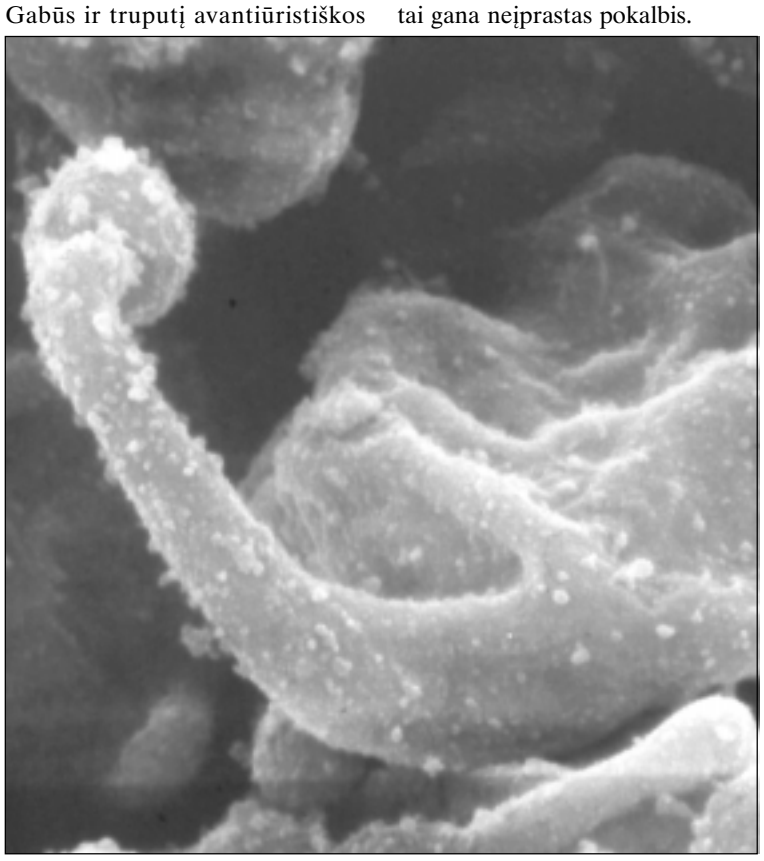

Trombocitas – „slibinas“, pasiruošęs „gydyti“ endotelio pažeidimą

Trombocitai prisitaikę kovai

Suprantu, todėl galime suktelėti į Jūsų profesinės veiklos sritį – kraujagyslių mokslo ir chirurgijos reikalus. Kuo kraujagyslės skiriasi kad ir nuo paprasto vamzdžio, kuriuo teka vanduo, naftos produktai ar kiti skysčiai?

(Juokiasi). Vienas mūsų dėstytojas kartais tikrindamas savo pacientų intelektą, paklausdavo kad ir tokio dalyko: kuo skiriasi varna nuo lėktuvo? Kartais išgirsdavo atsakymą: lėktuvas neplasnoja. Dabar apie kraujagysles. Pirmiausia tai gyvas daiktas, veikiantis organizme autonomiškai, nepasiduodantis mūsų proto galioms ar valdymui „iš centro“. Kraujagyslės veikia pagal fiziologinius signalus, kuriuos gauna iš mūsų centrinės, periferinės nervų ir kitų sistemų, prisitaikydamos prie organizmo poreikių. Kitas dalykas: kraujagyslės – tai labai sudėtinga struktūra, jų vidus išklotas tam tikru audiniu, kurio paviršius yra ypatingas. Vargu ar rasime kitą tokį paviršių, kuris būtų toks lygus ir beveik nesudarantis trinties pratekančiam kraujui. Mokslininkų dėmesys dabar sutelktas į endotelio ląsteles, kurios iš vidaus iškloja kraujagyslę ir sudaro tą lygų paviršių. Endotelio ląstelė atlieka daug ir labai sudėtingų funkcijų. Jos ypatingos tuo, kad pačios reaguoja į kraujo biocheminę sudėtį.

Kol kas toli gražu ne viską apie jas žinome. Be to, ta ląstelė tokia jautri ir trapi, kad pažeisti ją labai lengva.

Apie kokį pažeidimą kalbame?

Tarkime, mechaninė trauma ar į kraują patekusios toksinės medžiagos. Pavyzdžiui, anglies viendeginis (CO) rūkant patekęs į kraują pažeidžia endotelio ląstelę. Ir ne vien pažeidžia, bet ir sukelia tam tikrą reakciją – tiek kraujo, tiek pačios ląstelės. Pakanka, kad kraujagyslės vidiniame sluoksnyje atsirastų mažiausias defektas, ir tuojau sukrunta leukocitai, trombocitai. Pastarieji keičia savo formą, pradeda gaminti medžiagas, kurios lyg norėtų tą pažeistą vietą gydyti. Elektroninio mikroskopo nuotraukoje, padarytoje per šviesolaidį, galima pamatyti tuos trombocitus. Tai tam tikros plokštelės. Gavę signalą, kad kraujagyslė pažeista, trombocitai tampa labai budrūs, lyg ir įsiaudrina išleisdami tam tikras išaugas – pseudopodijas. Padidintame vaizde šie trombocitai atrodo gana grėsmingi, tarsi kokie slibinai.

Slibinai, pasirengę kovai?

Toje būsenoje trombocitų paviršius tampa didesnis, todėl gali paleisti daugiau atitinkamų medžiagų į pažeistą kraujagyslės vietą, be to, tomis pseudopodijomis jie susikimba vienas su kitu ir sudaro lyg „beždžionių tiltą“.

Trombocitai pagamina ištisą grandinę medžiagų, kurios sudaro sąlygas gamintis trombui. Jis tarsi užlipdo pažeistą vietą. Taigi lyg ir teigiamas atsakas į traumą, bet kartu ir neigiamas, nes kraujagyslės viduje susidaro trombas. Į tą vietą atnešami lipidai, tokie kaip cholesterolis ir kiti, čia kaupiasi kalkės. Tas procesas dabar vadinamas aterotromboze. Jo padarinys – siaurėja ir užanka arterijos. Nepažeistas endotelis turi labai svarbią trombus tirpdomą, vadinamąją trombolizės funkciją. Pastaroji dažniausiai sutrinka dėl aterosklerozės.

Ar kraują skystinant to krešulio sukeliamo pavojaus nepasiseka išvengti?

Kraują skystinančios medžiagos – antikoaguliantai gali užkirsti kelią trombų susidarymui. Tačiau šie vaistai yra ir labai pavojingi, nes gali sukelti kraujavimą, todėl jais nesišvaistoma. Skiriami tik ypatingais atvejais, labai akylai kontroliuojant kraujo krešumo rodiklius. Trombocitų aktyvumą taip pat galima nuslopinti vaistais.

Kaip organizmas kovoja prieš nukraujavimą

Ar vienodai reaguoja į skirtingo pobūdžio pažeidimus? Tarkime, mechaninius ar patekus kenksmingoms cheminėms medžiagoms?

Tai gana sudėtingi atsakai, ir apie tai būtų galima kalbėti labai plačiai. Į mechanines traumas kraujagyslės reakcija kitokia negu į trau-

mas, kurias endotelis patiria iš vidaus dėl toksinių medžiagų poveikio. Mechaninė trauma iš išorės sukelia kraujagyslės spazmą. Arterijos spindis gali visai užsidaryti. Tai irgi apsauginė reakcija, kad nekraujuotų iš kiaurai sužalotos sienelės. Jei apie sužeistą kraujagyslę greitai kaupiasi kraujas, „įsijungia“ kraujo krešėjimo mechanizmai. Krešulys lyg ir užkemša pažeistą kraujagyslės vietą ir smarkiai sumažina nukraujavimo pavojų. Tačiau tas krešulys po kelių valandų pradeda tirpti. Organizmas pradeda su juo kovoti išskirdamas vadinamąsias trombolizines arba trombus (krešulius) tirpdančias medžiagas.

Kodėl organizmui tai reikalinga?

Evoliucijos metu susidarė mechanizmai, nukreipti prieš išorinę traumą, prieš nukraujavimą. Ištikus traumai pradeda funkcionuoti iškart visas atsakomosios reakcijos mechanizmas. Kartais krešuliui susidaryti trukdo aukštas kraujospūdis. Tarkime, sužeistasis kraujuoja iš kurios nors stambios kraujagyslės. Kraujospūdis krenta, ir kraujavimas per kraujagyslės žaizdą sumažėja. Tuomet susidaręs krešulys lengviau užkemša žaizdą. Kai nustoja kraujuoti, organizmas pradeda kovoti su kritusiu kraujospūdžiu, jį keldamas. Taip apsaugomas širdies ir smegenų darbas.

Organizmas taip funkcionuoja, kad nuolat „galvoja“ apie svarbiausius prioritetus – širdį ir smegenis?

Taip, tai veiksmingas mechanizmas, nes kraujospūdis kyla ligi to lygmens, kad smegenys nemirtų. Ne visada tai pasiseka, bet toks yra užprogramuotas organizmo „siekis“. Išlaikoma ta terpė, kurioje gali veikti inkstai, kepenys, širdis, bet pirmiausia smegenys, nes jos jautriausios deguonies ir kitų medžiagų stokai.

Jeigu taip sumaniai organizmas tvarkosi, tai ar turi pakankamai mechanizmų, kurie padėtų apsisaugoti nuo trombų? Juk nuolat girdime tokį nemalonų žodį kaip „trombozė“, sakant „reikia tirpdyti trombą“, „trombas atitrūko ir pateko į plaučių ar širdies kraujagysles“.

Išties savo klinikoje stebime nukraujavusius, sužeistus ligonius, kaip kraujuojančioje vietoje susidarę trombai stabdo kraujavimą, bet „įsijungia“ trombolizės mechanizmas. Trombas po kelių valandų pradeda tirpti. Chirurgams tarsi paliekamas tam tikras laiko tarpas, per kurį jie turėtų mechaniškai sustabdyti kraujavimą. Normaliai tarp trombozės ir trombolizės procesų egzistuoja pusiausvyra.

O jeigu sužeistam kariui mūšio lauke tenka ilgiau gulėti nesulaukiant pagalbos?

Dėl stambių kraujagyslių sužalojimo, tokių kaip miego, klubo, šlaunies arterija, aorta, sužeistasis miršta per 0,5–5 min. Dažniausiai trombas, apsaugantis nuo tolesnio kraujavimo, čia nespėja susidaryti. Viduramžiais kariai buvo ginkluoti ietimis, strėlėmis, kardais ar durklais. Mūšio lauke reikėjo gerai žinoti, kur yra vadinamosios mirtinos vietos. O tos mirtinos vietos toli gražu nebūtinai buvo širdis. Dažniausiai buvo taikoma į kaklo ir šlaunies arterijas, nes širdį saugodavo šarvai.

Jei apie sužeistą kraujagyslę susidaro trombas, tai dar nereiškia, kad jis išgelbėjo sužeistąjį. Jam turi būti kuo skubiau suteikta pagalba, nes trombas ištirpsta, ir prasideda antrasis kraujavimas, kuris gali pražudyti sužeistąjį. Kraujagyslė turi būti užsiūta ar rekonstruota, kad kraujotaka toliau ja vyktų.

Antrasis kraujavimas gali tęstis labai įvairiai. Turime plyšusios aortos pavyzdžių, kai plyšta vadinamoji aneurizma. Toks antrasis kraujavimas gali tęstis nuo 2 iki 12 valandų.

Kodėl kalkėja kraujagyslės

Kaip atsitinka, kad organizmas tarsi negali pasipriešinti kraujagyslių kalkėjimui? Apskritai ar ši sąvoka – kalkėjimas – tiksliai išreiškia kraujagyslėse vykstančius pokyčius? Gal esmė ne vien vadinamosios „kalkės“, o daug sudėtingesni sistemos funkcionavimo procesai?

Aterosklerozė ir arterijų kalkėjimas – ne tas pats. Iš tikrųjų aterosklerozinėse plokštelėse randama kalcio ir fosforo junginių. Tačiau jų ten gali ir nebūti arba randami tik pėdsakai. Vis dėlto arterijų kalcinozė, kaip arterijų sienelės patologija, egzistuoja. Jeigu ji būna kartu su ateroskleroze, tokių komplikacijų kaip insultas, infarktas, kojų ar žarnyno gangrena atsitinka daug dažniau. Daugiausiai kalcio ir fosforo junginių susikaupia viduriniame arterijos sluoksnyje – medijoje, kuris palaiko arterijos elastingumą. Mokslas tiria šį reiškinį ir dabar kai kas mano, kad kalkių kaupimasis viduriniame arterijos sluoksnyje yra atskiras, su ateroskleroze nesusijęs reiškinys. Visai aišku, kad arterijų kalkėjimas būdingas sergantiesiems cukralige, aukšto kraujospūdžio liga, žmonėms, sergantiems inkstų nepakankamumu ir priklausomiems nuo dializės.

Kartais galime išgirsti, kad štai alkoholikų nelabasis neima. Girdi, dėl kitos priežasties mirusio labai gėrusio asmens kraujagyslės buvusios kaip jaunuolio, visiškai nesukalkėjusios.

Vis dėlto mūsų turimi faktai sako ką kita: stipriai išgeriančių asmenų kraujagyslės kalkėja greičiau, matyt, pažeidžiama kepenų funkcija, sutrinka medžiagų apykaita. Reikia pasakyti, kad alkoholikas alkoholikui nelygu. Skandinavų tyrimai rodo, kad alkoholiku laikytinas žmogus, kuris per dieną suvartoja daugiau nei 8 g absoliutaus alkoholio (apie 140 g 40° alkoholio per savaitę). Aišku, kad toks žmogus Lietuvoje alkoholiku nelaikomas. Kai kuriuose sluoksniuose jis net žmogumi nelaikomas. Bet pasirodė, kad ir toks alkoholio kiekis gali tapti arterijų kalcinozės priežastimi. Labai svarbu nemiegotos, bohemiškai praleistos naktys. Mūsų patyrimu, geriausias pavyzdys – kortuotojai. Jų kraujagyslės tiesiog suakmenėja ir jų chirurgiškai rekonstruoti neįmanoma. Šiuos reiškinius pastebėję mokslininkai savo paskutinėmis 2008 m. studijomis nustatė, kad nemiga, pykčio protrūkiai yra labai svarbūs veiksniai, skatinantys arterijų kalkėjimą. Dar pastebėta, kad aorta kalkėja labai liesiems žmonėms, kurie turi labai mažai riebalinio audinio. Mat aorta iš išorės visados turi turėti riebalinį pamušalą.

Amortizuoti kraujo tvinksnius?

Iš tikrųjų, kad amortizuotųsi, nesidaužytų į kaulus. (Juokiasi). Jeigu tas pamušalas nyksta, atsiranda kalkių, ir būtent ten, kur kraujagyslė nuolatos traumuojasi.

Kalkės nusėda ir kraujagyslės viduje? Jeigu taip, tai gal tai irgi kraujagyslės amortizacijos priemonė iš vidaus?

Man būtų net sunku paaiškinti, nes visi organizme vykstantys procesai nėra vienareikšmiai. Taip pat ir kraujagyslių kalkėjimas iš pradžių gali turėti net tam tikrą teigiamą reikšmę. Ypač tokiose didelėse arterijose kaip aorta. Sukalkėjusiai aortai yra mažiau pavojų plyšti. Sumažinamas aneurizmos pavojus.

Kuri vieta silpniausia

Kuri vieta kraujagyslių sistemoje kelia didžiausią susirūpinimą? Vyresnio amžiaus žmonės paprastai kenčia nuo kojų venų išsiplėtimo, trombozių.

Bet dažniausia ir pavojingiausia aterosklerozė. Ji siaurina arba visai užakina arterijas, ir tuomet tam tikros žmogaus kūno sritys ar organai pradeda badauti: audiniams trūksta deguonies ir gyvybiškai svarbių medžiagų. Aterosklerozė gali pažeisti bet kurią arterinės sistemos dalį. Dažniau ji kraujotaką sutrikdo stipriai dirbančiuose organuose, tokiuose kaip širdis, kojos. Pastarosiose kraujotaka labai intensyvi. Bet su smegenimis, atrodo, yra kitaip. Moksliniai tyrimai rodo, kad skaitančių ir intelektualų darbą dirbančių žmonių „mąstančios“ smegenų sritys išlieka gerai aprūpintos krauju iki senatvės.

Iš visų kraujagyslių ligų civilizuotose šalyse labiausiai paplitusios venų ligos. Taip pat ir Lietuvoje. Mūsų atliktas 2007 m. epidemiologinis tyrimas parodė, kad lėtinę kojų ligą turi apie 70 proc. vyresnio amžiaus žmonių. Venų ligos ne tokios pavojingos, kaip arterijų. Tačiau jos gali sukelti diskomfortą, depresiją, sumažinti ne tik fizinį, bet ir protinį darbingumą. Esama visokių paprastų ir veiksmingų profilaktikos priemonių, kurių mūsų visuomenė nelabai nori pripažinti. Visi dabar nori vaistų. O tokių veiksmingų vaistų nuo venų ligų nėra.

Jei kojų venų vožtuvai praleidžia kraują priešinga kryptimi, kojos greitai pavargsta, tinsta. Paskutiniais metais labai paplito specialios gydomosios ir profilaktinės kojinės. Tos kojinės labai padeda grąžinti kraują širdies link. Kojos nustoja tinusios, taip išvengiama opų. Kojos greitai „atsigauna“, jeigu pakeliamos aukščiau. Tačiau nežinau, kokį darbą galima dirbti pakėlus kojas.

Taip „gydėsi“ nuo venų išsiplėtimo tie jankiai, kuriuos „šaltojo“ karo metu mėgdavo vaizduoti sovietų karikatūristai. Jankiai sėdėdavo ant stalo susidėję kojas. Tiesa, realiame gyvenime neteko matyti nė vieno taip sėdinčio amerikiečio.

Kaip gydytojas gal ir negalėčiau tokiai venų ligų profilaktikai prieštarauti.

Tai kodėl medikai tiesiog įsakmiai rekomenduoja dirbti fizinį darbą, mankštintis, bėgioti, ar bent daugiau vaikščioti, o ne sėdėti darbe ir po darbo prie televizoriaus.

Judėjimas ne tik širdį veikia teigiamai. Visos organizmo sistemos pradeda veikti geriau. Nemažai duomenų turime apie teigiamą judėjimo poveikį plaučiams, inkstams. Jau prieš 30 metų esame pastebėję ir paskelbę hipotezę bei ją vėliau pagrindę savo duomenimis, kad judant greičiau ištirpsta trombai kojų giliosiose venose. Todėl nėščiąsias, kurioms įvyksta giliųjų venų trombozė, skatiname kuo greičiau pradėti vaikščioti. Anksčiau buvo laikomasi taisyklės – pacientui, kurį ištiko giliųjų kojų venų trombozė, leisk vaikščioti ne anksčiau, kaip po 2 savaičių. Buvo daug skaudžių nelaimių dėl tokios taktikos. Mūsų hipotezė patvirtinta austrų klinicistų: judant venų endotelio trombolizinė funkcija labai suaktyvėja.

Prieš smūgiuodamas – pagalvok

Ar kojos pažeidžiamos dėl to, kad dirba? Gal dėl to, kad sėdime, mažiau judame, taigi ir tos kojos neišmankštintos? Gal priežastis – veninis kraujas, kurio tiesiog mažiau grąžinama į širdį ir plaučius dėl blogai veikiančių venų vožtuvų?

Kol kas mokslas sunkiai susieja vadinamųjų magistralinių arterijų ir aortos aterosklerozę su veninio kraujo nuotėkio sutrikimais. Nepastebėta, kad kojų venų ligomis sergantys ligoniai dažniau kenčia nuo sutrikusios kraujotakos arterijomis.

Dabar bandoma įrodyti, kad neveiksmingai dirbdamos kojų venos, per kurias kraujas reikiamai nesugrąžinamas į širdį, gali neigiamai paveikti širdies vainikinių arterijų kraujotaką. Man yra tekę klausytis Vokietijos kardiologų pranešimų, kurie pateikė duomenų apie širdies vainikinės kraujotakos priklausomybę nuo iš kojų išstumiamo kraujo tūrio. Kuo intensyviau dirba blauzdos raumenys, kurie dar vadinami antrąja širdimi, tuo daugiau deguonimi įsotinto kraujo patenka į vainikines širdies arterijas. Taigi aišku, kad judant, ypač vaikštant, į širdį sugrįžta daugiau kraujo.

Labai sunkus alinantis fizinis darbas gali padaryti žalos kraujagyslėms. Stipriai įsitempus raumenims, arterijos, o kartais ir venos gali būti suspaustos, ypač tose vietose, kur jos yra šalia sausgyslių. Turime futbolininkų pavyzdžių: jų silpniausia vieta yra ta, kur arterija iš šlaunies per sausgyslinę angą pereina į pakinklio sritį. Smūgiuojant į kamuolį staigiai susitraukia šlaunies raumenys, o sausgyslės suspaudžia arteriją. Šioje vietoje arterija traumuojama, pažeidžiamas endotelis. Jei yra kokių nors kitų aterosklerozės rizikos veiksnių, pavyzdžiui, amžius, rūkymas, aukštas arterinis kraujospūdis, tai šioje vietoje susidaro sąlygos atsirasti aterosklerozinei plokštelei, kuri po truputį užakina arteriją. Savo klinikoje nuolat matome, kaip nukenčia futbolininkų šlaunies arterija. Kai kuriems žymiems Lietuvos futbolo veteranams jau teko operuoti šias arterijas.

Su garsiausiu pasaulio širdies ir kraujagyslių chirurgu – legenda Michael Ellis De Bakey (1908–2008) – viduryje, aortos ir magistralinių arterijų rekonstrukcijos pradininku, sukūrusiu daugybę širdies chirurgijos metodų ir aparatų. Šalia prof. Vytauto Triponio (antras iš dešinės) prof. Wolf-Joachim Stelter, vienas žymiausių Vokietijos kraujagyslių chirurgų (Frankfurtas, 1994); kairėje – Graikijos chirurgai

Tai dėl amžiaus pasireiškiančios arterijų ligos?

Jauname amžiuje tie pokyčiai neatsiranda. Broliai Bardzilauskai, žaidę Glazgo *Rangers* komandoje, grįžo į Lietuvą mokyti mūsų futbolininkų ir čia pasiliko, nes prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Mums teko operuoti abu šiuos didžiojo futbolo veteranus. Tai buvo gal 1975 metais.

Visa tai reikia turėti mintyje tiems buvusiems futbolininkams, kuriems dar tik 40–50 metų. Bijau, kad jie gali tapti mūsų pacientais, kai jiems bus 65–70 metų.

Ką galite patarti futbolininkams?

Vargu ar ką patarsiu. Svarbiausia jie neturėtų pradėti rūkyti, kai meta aktyvų sportą. Jų sveikatą turėtų prižiūrėti patyrę gydytojai. Ne tik kol jie žvaigždės. Kai žmonės tampa linkę sirgti tokioms ligoms kaip aterosklerozė ir kai dar turi ir kokią nors *locus minoris resistentiae* (lengvai pažeidžiamą vietą), pavyzdžiui, futbolininkai, svarbu laiku pastebėti kraujagyslių pokyčius, kad būtų galima be didelių operacijų jiems pagelbėti.

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Tokie skirtingi ir svarbūs mano gyvenime (3)

Pradžia Nr. 5

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros instituto direktorius prof. habil. dr. Domas Kaunas šiame pokalbyje prisimena jam nuo studijų laikų didžiausią įtaką padariusius mokslininkus, kai kurie iš jų ir šiuo metu vaisingai dirba savo tyrinėjimų srityje.

Nuotrauka iš Lietuvių kalbos instituto rinkinių

Jurgis Gerulis (dešinėje) ir V. Gustainis 1930 m. „Aido“ redakcijoje, Kaune

Tikėti žmogumi ar dokumentu?

Prakalbote apie didelį įspūdį, kurį Jūsų gyvenimui ir mokslinei veiklai padarė Levas Vladimirovas, Vladas Žukas ir Vytautas Merkys. Trumpai apibūdinote, kokios šių mokslininkų savybės, jų darbo metodai turėjo įtakos Jūsų paties darbams. Minėjote, kad istorikui V. Merkiui būdingas didžiulis dėmesys būtent šaltiniams, archyvinei medžiagai. Jūs pats savo darbuose laikotės kiek kitokių – ne, ne principų, bet darbo metodų?

Išties savo darbus kiek kitaip organizuoju ir vykdau. Tik ar verta juos pačiam lyginti su kitų mokslininkų veikla? Štai V. Merkiui liudytojų ar įvykių dalyvių parodymai tikriausiai nėra aktualūs. Akademikas iš viso vengia į „būtovės slėpinius“ panašių dalykų. Jo tyrimuose vyrauja dokumentinis šaltinis. Tiesa, niekada ir neklausiau, ką jam byloja regimas ir neregimas praeities pėdsakas arba jo aidas.

Bet taip galima prarasti kai kuriuos „deimančiukus“. Argi nėra svarbu nuvykti į įvykio vietas, pasikalbėti su žmonėmis? Jūs pats išvaikščiojote daugybę kaimų, sodybų, kapinių. Faktus tikrindavote vietose.

V. Merkio tyrinėjimai koncentruojasi ties XIX a. antrąja puse. Atstumas iki dabarties laikų didelis. Jis jau nespiria nutolti nuo archyvų, bibliotekų ar darbo kabineto. Mano tyrinėjimų šaltinių poreikiai ir paieškos geografija gerokai išbarstyta, tad esu judresnis. Jei krūvon suglausčiau vien Vokietijoje praleistus mėnesius, iš jų, ko gero, susidarytų apie pora metų.

Daugeliui mokslininkų nerūpi žinomumas, jie iš viso nesiekia viešumo. Gal tai lemia būdo savybės, nusistovėjusi elgsena, kurios nebepakeisi. Tačiau orientavimasis vien į kabinetinę rimtį ir į fundamentinius veikalus turi kai kurių trūkumų. Toks autorius ir jo veikalai sunkiau įgyja platesnio atgarsio, didesnio visuomenės dėmesio ir, pasakyčiau, darbų rezultatų apyvartos. Mano galva, mokslo žmogus turi stengtis parašyti įvairių veikalų. Jeigu nori savo tyrimų rezultatų pripažinimo, įvertinimo, jeigu nori įrodyti teisę į mokinius ir įpėdinius, reikia parašyti ir tokių knygų, kurios būtų kaip savotiškas viešųjų ryšių instrumentas ir masalas. Tam reikalingos biografinės monografijos, populiarinimo, mokslo detektyvo elementų turinčios knygos. Labai svarbu paveikti žmonių supratimą, kuo mokslas patrauklus, reikšmingas, kodėl reikia jį remti dabar, kas jo laukia ir kaip atėjus laikui jis reaguos į iššūkius.

Ar pakankamai įvertintas Vytautas Merkys? Ar visuomenė gerai žino šį gilų mokslininką?

Nuotrauka iš Domo Kauno archyvo

Pas Rytų Prūsijos kilmės vokiečių intelektualus: kalbotyros prof. Viktoras Falkenhanas, Žurnalo „Sinn und Form“ redaktorius Wilhelmas Girnus ir prof. Domas Kaunas. Berlynas, 1983

Ko jau čia ir klausti... Nepriklausomos Lietuvos herojai gimsta ir klesti kitoje dirvoje. Vyriausybė atėmė akademikų priemokas, tuoj atims ir mokslininkų pensijas. Kita vertus, V. Merkys labai kuklus žmogus, gal net pernelyg, žinant koks šio istoriko įdirbis. Jis susitelkęs į fundamentinius tyrimus. Tokioje mokslo veikloje plataus žinomumo, visuomenės dėmesio nepelnysi. Vis dėlto labai svarbu mokslininkui kartsykiais pasisakyti ir populiarioje spaudoje, dalyvauti televizijos ir radijo mokslui skirtose laidose. Jiems daugiau dėmesio galėtų skirti žiniasklaida, profesiniai ir mokslo žurnalai. Kodėl Vytautui Merkiui nesuteikti platesnio lango kad ir *Mokslo Lietuvoje*? Mokslininkams ir jų įdirbiui viešinti daugiau pastangų turėtų įdėti Mokslų akademija. Šioje srityje ji tiesiog apsileidusi.

2004 m. spausdinome pokalbių ciklą su prof. Vytautu Merkiu, tačiau šią pastabą priimu domėn: būtinai dar pakalbinsime akademiką. Jeigu ir šiame pašnekesyje vėl ir vėl iškyla to paties mokslininko pavardė, vadinasi, tai nėra atsitiktinis dalykas.

Tęsdamas mintį pridurčiau, kad mokslo žmogus ir pats turėtų laikytis tam tikros jo atstovaujamai tyrimų sričiai būdingos strategijos, parašyti įvairių veikalų ir imtis įvairios veiklos. Todėl aš pats nesibodėjau keletą metų pabūti kad ir bibliofilų klubo pirmininku. Tuo metu įgijau gerą instrumentą žinių apie tyrinėjimų barą sklaidai. Juk į klubą nuolat rinkdavosi apie 30, o kartais net daugiau ir ne tik knygos mėgėjų, bet įvairių kitų sričių tyrinėtojų. Klubo lankytojai buvo aukštųjų mokyklų dėstytojai, doktorantai, bibliotekininkai, dailėtyrininkai, pajėgūs įsitraukti į pokalbį ir kai ką įdomaus bei reikšmingo pasakyti. Mobilizavus išsklaidytas, jokiais formaliais ryšiais nesusaistytas jėgas ir išradingumą, mums pasisekė lygiagrečiai abiem – lotynų ir lietuvių – kalbomis išleisti puikiai apipavidalintą klasikinį viduramžių bibliofilijos veikalą – Richardo de Bury traktatą *Philobiblon,* arba *Apie meilę knygoms*. Jis pasiekė Paryžių, Niujorką ir Tokiją. Vėliau išleidome buvusio XXVII knygos mėgėjų draugijos nario, Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo majoro Petro Jakšto sovietmečiu sukurtą rankraštį – asmeninės bibliotekos istoriją *Knygos*, taip pat kitus dalykus, kurie paleisti į pasaulį toliau dirba už mus ir mūsų naudai. Taip pat ir mokslo labui.

Jei į reikalą žiūrės kūrybingai, rimtai ir atsakingai, gerų rezultatų pasieks įvairaus kirpimo mokslininkai: tiek pasikliaujantys archyvų bylomis, tiek atsireminatys į didesnę šaltinių įvairovę. Poreikiai ir pasirinkimas priklauso nuo temos, sprendžiamos problemos, galimybių, pagaliau ir paties mokslininko ryžto.

Kai mokslininkas virsta laisvu menininku

Jei imaiesi tyrinėti viduramžius, geriausia užsidaryti vienuolyno celėje, pasistatyti spingsulę ir bandyti įsijausti į slogią praėjusių amžių dvasią?

Vargu ar tai ką nors duotų, nebent sužadintų vaizduotę. Bet ir tai svarbu. Visada sakau, kad reikia susipažinti su vietomis, kur vyko rūpimi įvykiai, įsitikinti, kad tebeteka metraštyje aprašytas upelis, tebeauga amžių regėję medžiai, pakalbinti apylinkėje gyvenančius senuosius žmones. Toks santykis su tiriamu objektu tikrai nėra trūkumas.

Menininkui, publicistui, literatui autentiška aplinka ir jos keliamos asociacijos yra labai svarbios, meno kūrėjai iš tų asociacijų semiasi įkvėpimo, bet ar taip pat yra mokslininko veikloje? Juk turime pavyzdžių, kai įsiaudrinusi kai kurių mūsų istorikų vaizduotė sukelia tokias bangas visuomenėje, kad tik stebiesi. Pradedi galvoti: ar čia visuomenė tokia nepaslanki, nesugeba suprasti ir įvertinti mokslo žmonių įžvalgų, o gal patys mokslininkai kartais pasijunta pernelyg „laisvais menininkais“, kuriems nieko nereiškia brūkštelti štrichą kitą į kairę ir dešinę.

Esama ir visuomenės sustabarėjimo, ir pernelyg laisvos vaizduotės mokslininkų, ir tam tikrų bendrų įvairias šalis jungiančių tyrimų naujovių bei laikinų tendencijų. Iš Vakarų mus pasiekia intensyvus gyvenimų ir įvykių versijų atkūrimo moksle siekis. Šiai tendencijai labai jautrūs istorijos, literatūros ir kiti humanitariniai mokslai. Tačiau vienintelės, tikros istorijos niekam nelemta parašyti, galima pateikti tik jos vienokias ar kitokias interpretacijas. Kas pasakys, kiek jose turi būti emocionalumo, tikrumo ar netikrumo, vizijų ar apčiuopiamumo? Kas nuneigs, kad šio arsenalo iš viso negalima panaudoti?

Panaudoti, bet nesusipykstant su sveiku protu, išlaikant mokslo žmonėms taip reikalingą objektyvumo siekį, tam tikrą santūrumą. Kai nelieka ribos tarp publicistikos ir mokslo, gali kilti sumaištis, nes visuomenė sutrinka. Bet kuriame žaidime svarbu nusistatyti žaidimo taisykles ir jų laikytis.

Žinoma, mokslininkas turi būti priklausomas nuo fakto ir jį lėmusios realybės, konkrečios tiriamosios medžiagos, tiesos kriterijaus. Šaltinių analize grįsta išvada negali peršokti į neapibrėžtą erdvę. Įvairiais metodais apdoroti nauji faktai turi patvirtinti tavo nuostatas ir ilgai kurtą teoriją, galbūt ją koreguoti, bet nesugriauti.

O jeigu nauji faktai paneigs teoriją?

Jeigu paneigs, vadinasi, visas tavo ligšiolinis kelias buvo klaidingas, atsilikai savo tyrinėjimuose. Moksle labai retai nauji faktai visiškai paneigia prieš tai buvusias tiesas, jas gali tik koreguoti. Kiekvienas autorius prieš rašydamas pagrindinį tekstą sukaupia daugybę medžiagos, kuri leidžia artėti tiesos link. Doktorantai manęs klausia: kada man baigti rinkti nagrinėjamos problemos medžiagą ir pradėti rašyti disertaciją? Atsakau: kai tavo atrandami nauji šaltiniai jau kartoja tau žinomus dalykus, vadinasi, pasirengimas kūrybiniam darbui baigtas. Laikas stvertis plunksnos.

Pagaliau jokia teorija ar mokslas, taip pat ir humanitarinis, nėra amžinas. Savo jauniesiems klausytojams auditorijose sakau: visos knygos yra perrašomos, kai kurių net perrašymo terminai žinomi. Pavyzdžiui, Lietuvoje humanitarinių ir socialinių mokslų knygos apie personalijas perrašomos maždaug kas 30–40 metų. Nekalbu apie populiarias knygas, nes apie princesę Dianą kasmet gali pasirodyti net po kelias naujas knygas. Kalbu ne apie pasipelnymui skirtas, bet mokslinės problematikos knygas. Mat praėjus 30–40 metų kitaip pradedama žiūrėti į pirmtakų naudotus šaltinius. Jie pradedami vertinti kartais visai iš kitų pozicijų, remiantis kitokia patirtimi ir naudojant kitokį tyrimo priemonių arsenalą.

Moralė ir mokslas

Ką, gerbiamas Domai, manai apie moralinius kriterijus mokslo darbe, kiek jie svarbūs? O gal kriterijai turi paklusti temai, vienaip ar kitaip suvokiamai tiesai? Juk ir tiesos supratimas keičiasi, kaip ir požiūris į tuos pačius tyrinėjimo šaltinius.

Moralės kriterijai moksle yra privalomi, bet žmogus yra silpnas. Kad ir XX amžius: per kokius išbandymus reikėjo pereiti mūsų istorikams – neseniai šimtmečiu paženklintam Juozui Jurginiui ar aštuoniasdešimtmečio slenkstį minančiam Vytautui Merkiui. Be tam tikro kompromiso ar įmanoma buvo išgyventi? Manau, kad ne. Kaip tomis sąlygomis reikėjo veikti, kiek įmanomas vienoks ar kitoks kompromisas? Kompromisai turi būti, nes mokslas taip pat yra politika. Juk puikiai žinome, kad bet kas į mokslą neįleidžiamas, visada keliami tam tikri reikalavimai. Kaip mūsų istorikams reikėjo dirbti, išgyventi pokario metais, kai istorinių tyrinėjimų temas tvirtindavo LKP istorijos institutas? TSKP istorijos ir mokslinio komunizmo katedros universitetuose pūtėsi kaip ant mielių, atsirado jaunų žmonių, kurie pajuto puikias iškilimo galimybes ir jomis sėkmingai pasinaudojo. Bet tai juk vedė prie visiško kaip moks-

lininko degradavimo. Kur dabar minėtų katedrų auklėtiniai? Visada prisimenu Viktoro Falkenhano (Viktor Falkenhahn) žodį apie savo mokytoją, Karaliaučiaus universiteto rektorių, baltistą Jurgį Gerulį. Kai V. Falkenhanas baigė universitetą, lemiamo momento išvakarėse nuėjo pasitarti pas J. Gerulį: ar jam nereikėtų įstoti į nacionalsocialistų partiją? Mat jį norėta palikti Karaliaučiaus universitete mokslo darbui, taip sakant, rengtis profesūrai. J. Gerulis pagalvojęs ir pasakęs: „Jeigu dabar stosi į partiją, tave kiaule pavadins, jei nestosi – sąžiningu palaikys."

O juk pats Jurgis Gerulis buvo nacionalsocialistų partijos narys.

Taip, bet į nacionalsocialistų partiją įstojo dar prieš Hitleriui ateinant į valdžią. Buvo idėjinis partijos narys. O prisišliejusių nemėgo. Daug dešimtmečių praėjo, o V. Falkenhanas vis prisimindavo, kaip Jurgis Gerulis jam apšvietė protą.

Man iš to pasakojimo taip pat buvo labai reikšminga pamoka: išlik savimi, antraip likimas žiauriai atkeršys. V. Falkenhanas taip pat primindavo, kad stipriausias J. Gerulio keiksmažodis, taikomas bestuburiams kolegoms, buvo *Konjunkturritter* – konjunktūros riteris. Pats J. Gerulis buvo idėjinis nacionalsocialistas, bet garbingas, galėjo užvožti bet kam, nebijodamas atsako. Jautėsi orus kaip iškilus mokslininkas ir partietis iš įsitikinimo, o ne iš reikalo. Tai svarbus dalykas. Tokius gerbia.

Svarbu išlikti savimi

Kad jau prisiminėme J. Gerulį: labai solidus mokslininkas, puikus baltistas, pats lietuviškos kilmės, tai primena ir jo pavardė, o lietuviams juk nebuvo pernelyg palankus. Remiuosi tuo, ką teko apie jį skaityti. Vis dėlto J. Gerulis atstovavo daugiau Vokietijos ir vokiečių interesams?

Tada, kai sprendė mokslo problemas, iki išvykimo į Berlyną, lankė ir Kauno universitetą, dėstė, vadovavo dialektologijos kursams, rinko baltistikos tyrinėjimams medžiagą. Niekada neatsižadėjo savo lietuviškos kilmės, o tai taip pat rodo jo garbingą laikyseną.

Karo metais profesorius tarnavo Vokietijos karinėje žvalgyboje arba kontražvalgyboje. V. Falkenhanas su juo buvo susitikęs. Esu užsirašęs jo pasakojimus. Kilus karui, iš pradžių V. Falkenhanas dirbo vertėju Karaliaučiuje. Kadangi galėjo susikalbėti keliomis kalbomis, jo užduotis buvo klausytis užsienio radijo laidų ir versti į vokiečių kalbą. Vėliau kažkur Rytų fronte, prie Pskovo, apkasuose, buvo vertėjas iš rusų kalbos, taip pat susidurdavo su lenkų, ukrainiečių kalbomis, nes mokėjo beveik visas slavų kalbas. Kartą į pulką, kur tarnavo V. Falkenhanas, atvyko J. Gerulis. Aukštas to pulko karininkas išsikvietė V. Falkenhaną ir sako: „Pas jus atvyko svarbus asmuo, nori susitikti". Vertėjas tik puskarininkis, tad nustebęs svarsto: „Kas čia dabar gali būti?" V. Falkenhanas nuskubėjo prisistatyti ir išvydo iš Karaliaučiaus universiteto pažįstamą profesorių, tuo metu Rygoje tarnavusį majorą. Šis turėjo reikalą, bet norėjo ir pabendrauti. Jie važiavo pasižiūrėti kažkokios pilies, prisiminti variagų teoriją, pagal kurią variagai statė Rusios žemėje pilis ir davė pradžią Riurikų dinastijai.

Pakeliui įsišnekėjo. J. Gerulis buvo labai taktiškas ir savo buvusiam studentui užsiminė, kad jam reikėtų įvairias, rodos, taip pat ir žydų, kalbas mokančio žmogaus. Tektų cenzūruoti laiškus, vertėjauti. J. Gerulis gerai žinojo, kad V. Falkenhanas, rašydamas disertaciją, važinėjo iš Karaliaučiaus į Vilnių ir mokėsi žydų kalbos. Bet paklausė atsargiai: „Ar nežinai tokio žmogaus?.." Nepasakė tiesiai, kad pasiima ar kviečia į savo vadovaujamą tarnybą. V. Falkenhanas pagalvojo, pagalvojo ir sako: „Aš nežinau tokio žmogaus."

Kai po šio įvykio praėjus daugeliui metų kalbėjausi su V. Falkenhanu, jis nenustojo žavėtis didžiuliu profesoriaus taktu. Šis juk kaip specialiųjų tarnybų vadovas galėjo pulko vadui nurodyti, kad V. Falkenhaną pervestų jo žinion ir klausimas būtų išspręstas. Bet J. Gerulis to nepadarė. Mano pašnekovas tarėsi taip išvengęs baisios moralinės bausmės. Girdi, kaip jis dabar žiūrėtų latviams ir lietuviams į akis.

Mano žiniomis, Rytų frontui stumiantis į vakarus, J. Gerulis kuriam laikui atsidūrė Vilniuje ir Kaune, susitikdavo su universiteto profesūra ir šiaip pažįstamais, patarė, kam reikėtų rašyti prašymus, kad būtų palengvinta lietuvių įkaitų, nacių išvežtų į Štuthofo koncentracijos stovyklą, padėtis.

Bet J. Gerulio tolesnį likimą gaubia paslaptis?

V. Falkenhanas žinojo tik tiek, kad, rusams užėmus Berlyną, J. Gerulis jame liko ir gyveno savo bute. Tačiau netrukus atėjo rusų karininkai ir profesorių išsivedė. Tai papasakojo jo žmona, kurią V. Falkenhanas aplankė ir išklausinėjo. Tolesnis J. Gerulio likimas nežinomas. Galimas dalykas, būtų teisinga Lietuvos mokslų akademijai kartu su Lietuvių kalbos institutu kreiptis į Rusijos ambasadą ar kitas tos šalies institucijas ir paprašyti informacijos apie mokslininko likimą. Neabejoju, kad Rusijos archyvuose patikimų duomenų yra pakankamai. Kitas klausimas, ar atsakymo sulauksime. Bet jei nieko nedarysi, tai nieko ir negausi.

Kiek tokia asmenybė kaip J. Gerulis rūpėtų pačiam, ar patenka šis kalbininkas į rūpimą kad ir Mažosios Lietuvos tyrinėjimų tematiką?

Rūpi. Jis būtų sąlyginai pavadintos temos *Istorinės Mažosios Lietuvos asmenybės* tyrinėjimų objektas. Kalbininkai daugiau domisi J. Gerulio moksliniais darbais, man labiau rūpėtų jo kilmė, giminės ir šeimos šaknys Jogauduose prie Pagėgių, kelias į mokslą kaip būdas mažlietuviui realizuotis modernioje vokiečių valstybėje, asmenybės įvaizdis. Pastebėjau, kad Mažosios Lietuvos lietuviai atidžiai stebėjo kraštiečio žingsnius nuo Tilžės gimnazijos suolo iki pat Karaliaučiaus ir Berlyno universiteto rektoriaus skeptro. Kronikinių žinių apie jį dėjo įvairūs lietuviški laikraščiai iki tol, kol naciai juos uždarė. Kai atėjo mano laikas, lankiausi Jogauduose, ieškojau Gerulių sodybos. Velionis kalbininkas Bronys Savukynas pasakojo, kad jam dar yra tekę sėdėti ant buvusios Gerulių sodybos pamatų ir surūkyti atminimo cigaretę. Aš lankiausi gerokai vėliau, ir jau niekas man tų pamatų negalėjo parodyti. Tik viena moteris, gyvenusi šalia Bitėnų, yra pasakiusi: „Pažinau Gerulius, buvo, buvo…" Jogauduose bandžiau rasti J. Gerulio tėvų kapus – nieko neaptikau. Kapinės buvo barbariškai nusiaubtos, paminklai sudaužyti į skeveldras.

Bus daugiau

Kalbėjosi Gediminas Zemlickas

Netektis

2009 m. kovo 15 d., eidamas 49-uosius metus mirė Lietuvos geografų draugijos prezidentas, Geologijos ir geografijos instituto Visuomenės geografijos skyriaus vadovas doc. dr. Ričardas Baubinas. Lietuvos mokslo bendruomenė neteko žymaus geografo, aktyvaus visuomenės veikėjo ir mokslo populiarintojo.

Ričardas Baubinas gimė 1960 m. lapkričio 15 d. Bikėnų k. (Ignalinos r.). 1978 m. baigė Dūkšto vidurinę mokyklą, 1983 m. – Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakultetą, geografijos specialybę.

Nuo 1983 m. dirbo Lietuvos MA Geografijos skyriuje. 1988 m. apgynė fizinių mokslų srities, geografijos krypties daktaro disertaciją. Lietuvos ir užsienio mokslo spaudoje paskelbė daugiau kaip 70 mokslo straipsnių, buvo 3 monografijų ir kelių geografijos vadovėlių bendraautoris. Ričardas Baubinas buvo talentingas, studentų mėgiamas dėstytojas ir aktyvus geografijos mokslo populiarintojas.

2000–2002 m. – Geografijos instituto direktorius, nuo 2000 m. – Vilniaus universiteto docentas. 2002–2008 m. – Geologijos ir geografijos instituto tarybos pirmininkas, Visuomenės geografijos skyriaus vadovas, nuo 1996 m. – Lietuvos geografų draugijos prezidentas; Lietuvos gamtos fondo tarybos ir valdybos narys.

Ričardas Baubinas buvo tęstinio mokslo leidinio *Geografijos metraštis* (*Annales Geographicae*) vyriausiasis redaktorius, mokslo žurnalų *Geografija* ir *Politologija* redaktorių tarybų narys, *Visuotinės lietuvių enciklopedijos* mokslinės redakcinės tarybos narys, įvairių valstybės institucijų, tarptautinių programų, valstybės delegacijų ekspertas.

1993–1994 m. – perimamų buvusių sovietinių karinių teritorijų ekologinės būklės vertinimo komisijos pirmininko pavaduotojas, apdovanotas atminimo medaliu. Nuo 2002 m. R. Baubinas daugiausia tyrė probleminius Rytų Europos ir Lietuvos regionus, visuomenės teritorinės sąrangos transformacijas besikeičiančioje Lietuvoje.

Ričardo kolegos, bendraminčiai ir bičiuliai reiškia gilią užuojautą jo žmonai Aldonai, dukroms Ievai ir Kamilei.

Kolegos ir bičiuliai

LR UŽSIENIO REIKALŲ MINISTERIJOJE

LIUBLIANOJE PRISTATYTA M. K. ČIURLIONIO KŪRYBA

Lietuvos ambasada Slovėnijoje kovo 23 d. pakvietė Slovėnijos pareigūnus, kultūros pasaulio žmones ir užsienio diplomatus, reziduojančius Liublianoje, susipažinti su lietuvių dailininko ir kompozitoriaus Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūryba.

Įžanginėje kalboje Lietuvos ambasadorius Slovėnijoje Rimutis Klevečka pažymėjo, kad 2009-ieji – ypatingi metai Lietuvai, minėdami savo tūkstantmetį, ir jos kultūrai, kurią reprezentuoja Vilnius – 2009 metų Europos kultūros sostinė.

„Pristatydami M. K. Čiurlionio kūrybą, unikalų Lietuvos kultūros reiškinį, kurio susiformavimui didelės įtakos turėjo ne tik lietuvių liaudies, bet ir europinės patirtys, siekiame pabrėžti savo kultūros išskirtinumą, o kartu ir mus, europiečius, vienijančias šaknis", – sakė Lietuvos ambasadorius.

Vakarą vedė ir M. K. Čiurlionio muzikines kompozicijas atliko žymūs lietuvių pianistai Rokas Zubovas ir Sonata Deveikytė-Zubovienė. Renginio metu eksponuotas M. K. Čiurlionio tapybos darbų reprodukcijas paruošė M. K. Čiurlionio namų direktorius Stasys Urbonas.

Renginys, pristatantis žymaus lietuvių menininko kūrybą, suorganizuotas kartu su Lietuvos Kultūros ministerija ir Vilniaus miesto savivaldybės kultūros ir informacijos centru M. K. Čiurlionio namais.

PRISTATYTA KNYGA „DIPLOMATAS PAR EXELLENCE: KAZYS LOZORAITIS"

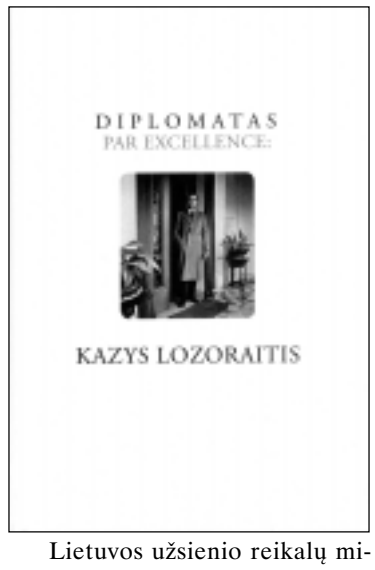

Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje kovo 30 d. pristatyta knyga *Diplomatas par exellence: Kazys Lozoraitis.*

Įžanginį žodį tardamas Lietuvos užsienio reikalų ministras Vygaudas Ušackas pažymėjo, kad tai knyga ne tik apie žymų diplomatą ir visuomenės veikėją Kazį Lozoraitį, tai knyga apie visą iškilią Lozoraičių šeimą.

„Šviesaus atminimo K. Lozoraitis ir jo vyresnysis brolis Stasys, kurie savo diplomatinę karjerą pradėjo dar ankstyvoje jaunystėje „sekretoriaudami" savo tėvui, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, tapo Lietuvos diplomatinės tarnybos šviesuliais", – sakė Lietuvos diplomatijos vadovas.

Renginyje dalyvavo ir atsiminimais dalijosi Kazio Lozoraičio žmona Giovanna Pignatelli-Lozoraitis ir jų dukra Daina Lozoraitis, taip pat Vilniaus arkivyskupas kardinolas Audrys Juozas Bačkis.

Apie knygą papasakojo jos sudarytoja dr. Giedrė Jankevičiūtė, istorikas Nerijus Šepetys ir leidyklos *Artuma* vyriausiasis redaktorius Darius Chmieliauskas.

Vienos žymiausių Lietuvos XX a. šeimų atstovo ambasadoriaus K. Lozoraičio (1929–2007) atminimui skirtą knygą sudaro dvi dalys. Pirmojoje – jo paties interviu, pasakojantis apie gyvenimą Lietuvoje ir Italijoje, šeimą, draugus bei nedraugus, Lietuvos atstovybės prie Šventojo Sosto istoriją, diplomatijos „virtuvę". Antrojoje dalyje – Kazio Lozoraičio giminių ir bičiulių pateikti epizodai, nušviečiantys jo profesinę karjerą ir asmenybės bruožus.

Tekstus papildo išsami iliustracinė medžiaga – daugiau kaip šimtas fotografijų iš Lozoraičių šeimos, taip pat kitų asmenų archyvų.

Knyga skirta besidomintiems XX amžiaus Lietuvos istorija, jos iškiliais veikėjais ir visiems, mėgstantiems biografijos bei memuarų žanrus. Knygos leidimą rėmė Užsienio reikalų ministerija.

URM Informacijos ir viešųjų ryšių departamento
Spaudos ir viešųjų ryšių skyriaus informacija

Kupiškio krašto stiprybės knyga

Atkelta iš 5 p.

G. Zabiela mano, kad sėlių gyvenviečių pėdsakų reikėtų ieškoti Didžiagraši̇ų ir Pyragių kapinynų aplinkoje. Beje, juos kaip tik yra tyrinėjęs P. Tebelškis. Neabejotinai sėliai yra gyvenę Aukštupėnų, Kerelių ir Stirniškų piliakalniuose ir šalia jų buvusiose papėdžių gyvenvietėse. Daugelis sėlių piliakalnių sunyko dar I tūkstantmečio pabaigoje, bet paminėtieji trys piliakalniai buvo naudoti ir II tūkstantmečio pradžioje. Juos yra tyrinėjusi Andra Simniškytė.

Pasak G. Zabielos, Sėla į lietuvių įtaką pateko veikiausiai dar XII a. pabaigoje. Rašytiniai šaltiniai čia bejėgiai ką nors tiksliau pasakyti, nes jų paprasčiausia nėra, tad dar reikšmingesni tampa archeologijos duomenys. Regis, sėlių žemių įtraukimas į Lietuvos valstybės sudėtį ir tapo ta riba, kai šiame regione prasideda Viduramžiai (XIII–XIV a.). G. Zabiela siūlo atkreipti dėmesį į Stirniškių piliakalnį, kurio išvaizda labiau panaši ne į sėlių, bet lietuvių genčių paliktą piliakalnį. Piliakalnis netyrinėtas, o galėjo būti vienas iš lietuvių ekspansijos į Sėlą atramos punktų. Matyt, ta ekspansija vyko palei Lėvens upę nuo Aukštaitijos (vakarų pusės). Archeologų dar laukia ne vienas atradimas.

Gaila, kad jų tyrinėjimus dažnai lydi ir nusivylimai. Svarbiausi Kupiškio regiono archeologiniai paminklai vis dar išlieka netyrinėti, o kai kurie jau spėti sunaikinti ūkinės veiklos metu. Balta dėmė išlieka ir pats Kupiškis. Nei senamiestyje, nei buvusioje dvarvietėje archeologiniai tyrinėjimai dar nevykdyti. Jų tyrimai turėtų pakoreguoti miesto atsiradimo ir jo raidos istoriją. Apie patį kraštą galima pasakyti, kad apgyvendintas buvo nuo akmens amžiaus pabaigos, o plačiausiai – sėlių laikais, t. y. I tūkstantmečio antroje pusėje. Pakartotinis krašto apgyvendinimas intensyvėjo XVI a. ir nuo tada pradėjo formuotis mūsų dienas pasiekęs gyvenviečių tinklas.

Gedimino Zemlicko nuotraukos

Jaunosios Kupiškio choristės, kantriai iškentusios profesorių prakalbas, laukia savo pasirodymo

Seserys Glemžaitės

Toliau šiame rašinyje būtų logiška panagrinėti krašto gamtos paminklus ar istorijos paveldą, tačiau pasielgsime kitaip ir sustiprinsime pasakojimo etnografinį akcentą. Vargu ar tai paprasta padaryti, kai tą labai vaisingai jau kadaise atliko seserys Glemžaitės. 1962 m. Stefanijos, Elvyros ir Mikalinos Glemžaičių Kupiškio etnografijos muziejui perduota per pusšimtį metų sukaupta, Kupiškio apylinkėse surinkta lietuvių moteriškų drabužių kolekcija. Tai didelės vertės tekstilės dirbinių rinkinys. Pasak etnologės prof. Irenos Reginos Merkienės, ši kolekcija svarbi tautinio drabužio istorijai, lokalios kultūros ryšiams ir jos raidai XIX–XX a. pirmoje pusėje pažinti.

Ne paslaptis, kad XX a. moderniose Europos valstybėse, plintant kosmopolitizmui ir pramoninei gamybai, sparčiai nyko tradicinės žmonių gyvensenos bruožai. Kaip susivokti tuose iš svetur plintančiose įtakose, nepatekti į kosmopolitizmo verpetą? Kilo ir priešingas reiškinys, kai susirūpinta tautiškumą išreiškiančiais simboliais, menu, taip pat ir tautiniais drabužiais. Pažangioji kultūrinė ir meninė inteligentija liaudies meno pavelde matė tą gaivinančią jėgą, kuri gali padėti atsispirti niveliuojančiai ir bet kokį savitumą naikinančiai jėgai.

Žemės ūkio rūmai Kaune, telkdami taip pat ir menines pajėgas, atliko labai prasmingą darbą, propaguojant liaudies amatus, lietuviams būdingus ir primirštus valgius, modernesnius ir našesnius ūkininkavimo būdus. Dėtos pastangos pateikti taip pat ir tautinio lietuviško drabužio koncepciją, per ją formuojant lietuvės moters įvaizdį. Ši veikla plito į regionus, rado atliepį ir tarp kupiškėnų inteligentų. Grupė jų 1935 m. laišku kreipėsi į Stefaniją Glemžaitę, prašydama imtis rūpesčio surengti kupiškėnų inteligentų suvažiavimą-susirinkimą. Jame ir buvo numatyta kurti kupiškėnų kultūros centrą, šis turėjo pradėti rinkti aukas Liaudies namams Kupiškyje. Juose buvo numatytos ir trys salės muziejui. Visa tai davė postūmį pradėti rinkti eksponatus būsimajam muziejui. Seserys Glemžaitės buvo tos kultūrinės veiklos vienos svarbiausių akintojų. Kaip čia nepaminėti Mikalinos Glemžaitės knygų *Lietuvių moterų tautiniai drabužiai* (Kaunas, 1939) ir *Lietuvių tautiniai drabužiai* (Vilnius, 1955), Vilniaus universiteto bibliotekų rankraštyne saugomos M. Glemžaitės ir E. Glemžaitės-Dulaitienės monografijos *Kupiškio apylinkės kaimiečių rūbai, vilkėti XIX a. antrojoje pusėje* rankraštis – tyrinėtojams tai labai svarbi medžiaga. Jau nekalbant apie E. Glemžaitės-Dulaitienės knygą *Kupiškėnų senovė* (Vilnius, 1958), be kurios joks etnografas ar šia sritimi besidomintis neišsivers.

Mūsų pristatomoje monografijoje I. R. Merkienė nagrinėja seserų Glemžaičių lietuviškų drabužių kolekciją Kupiškio etnografijos muziejuje. Spausdinami taip pat etnografės ir pedagogės Mikalinos Glemžaitės (1891–1985) *Atsiminimai* (*1893–1920 m., I knyga*). Pratarmės žodį parašė paveldosaugininkas prof. Jonas Glemža, šviesuolės etnografės sūnėnas. Beje, šie *Atsiminimai* dedikuoti J. Glemžai ir jo šeimai.

Atsiminimus rašyti ėmėsi sulaukusi 85 metų, paraginta etnografo Vaciaus Miliaus, kaip pati rašo, spaudos žodžio. „Tegu paskaito anūkai, jaunimas ir kam bus įdomu […] Te supras, kad dirbdamas darbą su pamėgimu, džiaugsmingai, žmogus nepavargsta, bedirbdamas atsigauna, dvasia nepasensta.“ Taip pratarmėlėje parašyta 1976 m. spalio 10 dieną.

Daugybė įdomiausių dalykų tuose atsiminimuose apie Kupiškio žmones ir savo artimuosius. Štai kad ir apie tėvą Mykolą Glemžą (1857–1910), kilusį iš Repeniškio kaimo. Šviesus žmogus buvo, beje, Kupiškio vaistinės vaistininko padėjėjas. Dar spaudos draudimo laikais duodavo vaikams, o jų buvo penkios sesės ir du broliai, pasiskaityti lietuviškų knygelių. 1905 m. Rusijos pirmosios revoliucijos įkarštyje lietuviai vyrai pradėjo nuo rusų kariuomenės bėgti į Ameriką. Vykstantieji ar jų agentai Mykolu Glemža pasitikėjo ir jam duodavo saugoti pinigus – užstatą. Kai agentai per sieną pervesdavo bėglį ir tą žinią gaudavo M. Glemža, duodavo agentui paliktus pinigus. Įdomūs buvo užstato „kvitai“. Bėgantys jaunuoliai dažniausiai rašyti nemokėjo, tai M. Glemža iš senos knygos iškirpdavo kvadratėlį ir įduodavo palikusiam pinigus. Kai agentas atnešdavo kvadratėlį ir jei jis atitikdavo raidė raidėn knygoje iškirptą vietą, agentui būdavo atiduodami pinigai.

Kaip vaistininko padėjėjas Mykolas Glemža lankydavo ir gydydavo ligonius, o vargšus nemokamai. Jis ir mirė dėl to, kad skubėdamas pas gimdyvę, turėjusią gimdyti dvynukus, trumpindamas kelią per Kupos upę įlūžo su arkliu ir rogėmis, tad prie gimdyvės teko plušėti peršlapus. Išgelbėjo motinai ir dviem sūneliams gyvybes. Šlapias grįžo į Kupiškį, paskui dar ėjo į vaistinę gaminti gimdyvei vaistų. Bet sau pačiam pagelbėti neįstengė, nes ir prieš tai buvo kelissyk sirgęs plaučių uždegimu. Sirgo dvi savaites ir mirė.

Kupiškio krašto garbės pilietis akad. Vytautas Merkys ir Kupiškio etnografijos muziejaus direktorė Violeta Aleknienė

Monografijos sudarytoja ir redaktorė, Kupiškio etnografijos muziejaus specialistė, Aušra Jonušytė priima istorikės dr. Aldonos Vasiliauskienės sveikinimus

Bus daugiau

Gediminas Zemlickas

Mokslo Lietuva

Vyriausiasis redaktorius **Gediminas Zemlickas**
Kalbos redaktorė **Rūta Krasnovaitė**
Stilistės **Kristina Sakalauskienė, Laura Bočiarovienė**
Dizaineris **Mindaugas Galkus**
Vadybos asistentė **Eglė Kulikauskaitė**

Patarėjai: **Stasys Goberis, Antanas Kulakauskas, Jonas Puodžius, Alfonsas Ramonas, Juras Ulbikas, Edmundas Kazimieras Zavadskas.**
Redakcijos adresas: J. Basanavičiaus g. 6, 2001 Vilnius
El. paštas: mokslolietuva@takas.lt, tel. (8 5) 212 1235.
Laikraštis internete: http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva/
Redakcija gerbia savo autorių nuomonę ir mintis, net jei ne visada joms pritaria.
Perspausdinant ar naudojant laikraščio „Mokslo Lietuva“ ir jo internetinio puslapio *http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva/* paskelbtą medžiagą būtina nuoroda į „Mokslo Lietuvą“.
Laikraštis platinamas tik prenumeratoriams ir redakcijoje.

ISSN 1392-7191
Leidžia
UAB „Mokslininkų laikraštis“
SL Nr. 169
Spausdino
UAB „Sapnų sala“
S. Moniuškos g. 21, 2004 Vilnius
Tiražas 500 egz.